

Bibliotheca Comeniana

XV.

Comenius és a műzsák

Bibliotheca Comeniana
XV.

Czinke Ferenc: A mûzsa (1997)

Bibliotheca Comeniana

XV.

Comenius és a múzsák

Sárospatak

2011

Szerkesztőbizottság:

FÖLDY FERENC,
KISS FERENC,
KOVÁTS DÁNIEL
(szerkesztő)

*

Megjelent
a Magyar Comenius Társaság
megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére

Kötetünket Sárospatakhoz kötődő művészek
alkotásaival illusztráljuk,
a fényképfelvételeket és reprodukciókat készítették:

GOMBOS LEVENTE,
SASI GÁBOR,
TÖRŐ GÁBOR

Kötetünk megjelenését támogatta:
a NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTERIUM
és a

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
közművelődési szakmai kollégiuma.

Köszönjük!

Nemzeti
Kulturális
Alap

Kiadta
a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Felelős kiadó:
DR. FÖLDY FERENC
elnök

Tipográfiai terv és szövegszerkesztés: *Feliciter Kiadó*
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

Comenius gazdag életművének megismeréséhez könyvtárnyi hazai és külföldi irodalom nyújt segítséget. A 25 éve működő Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* című sorozatának eddig megjelent kötetei is ezt szolgálják. A Társaság célkitűzéseit megalakulásakor (1986) alapszabályzatban rögzítette, ezek figyelembe vételével bocsátja útjára ezúttal a XV. kötetét.

Kiadványunk első fejezetét névadónk emlékezetének szenteljük. Elősként R. Várkonyi Ágnes „Comenius a nemzetek tanítója” című, mély gondolatokat tartalmazó tanulmányát olvashatjuk, melyet a Társaság megalakulásának negyedszázados évfordulója tiszteletére rendezett Comenius-kiállítás megnyitóján mondott el. Kiemelte, hogy Pestalozzi annak idején a pedagógia Galileijének nevezte a nagy humanista tudóst. Ma már mint filozófust, teológust, humanistát, diplomatát és költőt is tiszteljük, akit a tudomány és művészet műzsái ihlettek. Kiss Endre József „Comeniusról magyar szemmel” című tanulmányában a tudós pedagógus magyar származásáról, küzdelmes életéről és küldetéséről ír, mélyrehatóan elemzi Sárospatakon töltött éveit és a korszak ideológiai megosztottságát. „Comenius műveltségének népi elemei”-ről olvashatjuk Halászi Aladár írását, aki Comenius művei inspirálására fiktív beszélgetést is írt Comeniusnak, egy pataki tanárnak és diáknak a részvételével „Pataki dialógus” címmel. Figyelemre méltó Martinák János Comeniusról, a költőről szóló dolgozata, melyet Comenius verseinek fordításával egészít ki. Ezek a költemények természetleíró, vallásos és politikai témájuk mellett személyes kapcsolatokat érintőek és létélményt kifejezőek. A nyolc vers közül „Életünk a világon csak vándorút...” című költeménye Comeniusnak az emberi létről alkotott felfogását mutatja be. Comenius pedagógiai elveinek első és legnagyobb keleti követőjéről, Grigorij Szkovorodáról, a nagy filozófusról, pedagógusról és költő-

ről ír Vozdviszenszkij Vagyim „Comenius keleti hatása” című tanulmányában. Comenius emlékezetét idéző 2010. évi felolvasóülésünk tanulságait Koncz Gábor foglalja össze „Comenius és a múzsák” című írásában. Kézi Erzsébet az idegen nyelvek tanulásának reneszánsz kori törekvéseivel foglalkozik.

A kötet második részében elődeinket méltatjuk a róluk szóló tanulmányokban és laudációkban. Kornyané Szoboszlai Ágnes tanulmányában egyrészt a Sárospatakhoz is kötődő Kazinczy Gábort, másrészt a finn kultúra iránti sárospataki érdeklődés motívumait mutatja be. Benke György a keresztyén szellemiségű, értékalapú oktatásról írja le gondolatait, Bolvári Takács Gábor pedig közéleti személyiségek pataki diákemlékeinek jellegzetességeit vizsgálja. Dr. Barsi Ernő főiskolai tanárt, Sárospatak neveltjét 90. születésnapja alkalmából köszöntöttük s tüntettük ki, kötetünkben Kovács Dániel méltatja munkásságát..

Nagy veszteség érte társaságunkat 2010-ben díszelnökünk és első elnökünk halálával. A közgyűlésen laudációt kaptak ez évben: Köpeczi Béla akadémikus, aki huszonnégyszer át volt a Társaság díszelnöke; Huszár István egyetemi tanár, a Társaság első elnöke; Király István akadémikus, a Társaság alapító tagja; Takács Béla néprajztudós; Komlósi Sándor főiskolai tanár, a Társaság választmányi tagja; Demjén István neveléstörténész, a Társaság választmányi tagja; Mladonyiczky Béla szobrászművész, a Társaság alapító tagja, a Comenius-plakett és emlékérem készítője; Czinke Ferenc festő- és grafikusművész, a Társaság alapító tagja. Mindannyian a magyar tudomány és kultúra jeles egyéniségei voltak, akik a Magyar Comenius Társaság örökös tagjai lettek 2010. november 10-én. Két közlemény Harsányi László pedagógiai hatásától szól.

Aknay János festőművész „Sárospatak képekben” kiállítást megnyitó beszédében emléket állít a városban alkotó és ahhoz kötődő művészeknek, akiknek alkotásaival illusztráljuk kötetünket.

A zárófejezetben Társaságunk 2005-2010 között végzett munkájáról számolunk be. Itt vázoljuk a következő időszak főbb feladatait, bemutatjuk a tizenegy új tagot és a közgyűlésen megválasztott új vezetőket. Társaságunk élete 2011-ben is bővelkedett eseményekben. Április 17-én Comenius magyar származását megörökítő emléktáblát avatott a Magyarok Világszövetsége a Református Kollégium udvarán. Május 10-11-én Uhersky Brodban és Prágában „Comenius és Magyarország” címmel

rendezett előadásokon vettünk részt. Június 26-án nyitottuk meg a „Comenius, a nemzetek tanítója” című nagy érdeklődésnek örvendő kiállítást, amelyet egy éven át lehet megtekinteni a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában. Ősszel „Comenius és Európa” címmel tartjuk meg hagyományos ülésünket, ekkor nyújtjuk át új kötetünket az érdeklődőknek.

Kötetünk végén Kováts Dániel szerkesztésében hasznos összefoglaló mutatót közlünk a *Bibliotheca Comeniana* eddig kiadott tizenöt kötetében megjelenő szerzőkről és írásaikról.

Ezúton is köszönetet mondok mindazoknak, akik tudományos, szakmai munkájukkal és anyagi támogatásukkal hozzájárultak társaságunk munkájához. A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére megjelent kötetünket szeretettel ajánlom az olvasók figyelmébe.

Földy Ferenc

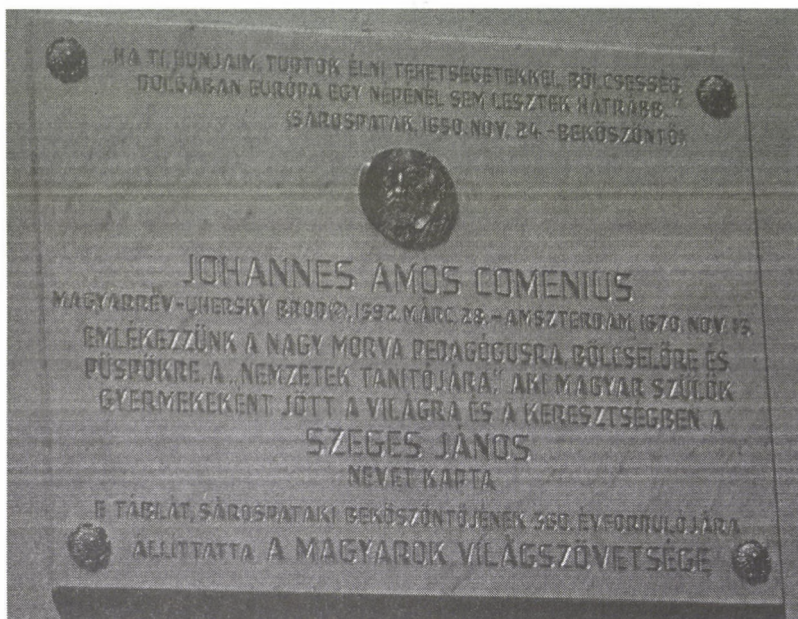
Győri Elek (1905–1952): Sárospatak

I.

Névadónk emlékezete

Comenius új emléktáblája a Sárospataki Református Kollégium főépületének udvari homlokzatán

R. VÁRKONYI ÁGNES

Comenius, a nemzetek tanítója

„Rettegjetek a tudatlanságtól!”

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Közönség!¹

Comenius (1592–1670) szavait idéztem. A *Labyrint sveta*, magyar fordításban a *Világ útvesztője és a szív paradicsoma* című, 1623-ban írt világhírű művében elmondja, hogy az ifjú vándor a hírhajhászok országába jutva, látja, hogy az emberek hol sírnak, hol nevetnek, hirtelen rémületbe esnek, s azután minden átmenet nélkül vad örvendezésben törnek ki. Aszerint, ahogy a hírközlők sípjai szólnak. A harmincéves háború első éveiben járunk. Most születik a közvélemény. És Comenius figyelmeztet, ha a társadalom tájékozatlan és tudatlan, könnyen lesz hiedelmek, álhírek, hisztériák áldozata. Ha nem vértézi a tudás, úgy táncol, ahogy különböző hatalmak sanda érdekei jegyében fújják a hírhordozók.

Talán ez is kifejezi, hogy mennyire izgalmas, ha a 21. század messzeségéből csak egy kicsit is Comenius világába beletekintünk. Gazdag életművéről látszólag könnyen tájékozódhatunk, mert könyvtárnyi hazai és külföldi irodalom nyújt segítséget. Nem utolsó sorban pedig a 25 éve működő Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* kötetei adnak eligazítást. De egyben meg is nehezíti, hogy átfogjuk tevékenységét. Pestalozzi (1746–1827) annak idején még a pedagógia Gallileijének nevezte. De tudjuk, amint haladunk előre az időben, egyre újabb és újabb arcát fordítja felénk a múlt. Mára felfedezték a filozófust, a teológust, a humanistát, a diplomatát, a költőt. Az egész Európa megújításán

¹ Elhangzott Sárospatakon, a Nagykönyvtár dísztermében 2011. június 26-án, a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére rendezett Comenius-kiállítás megnyitása alkalmából.

gondolkodó reformert. Akit úgy foglalkoztatott a népek etikai, hitbéli nevelése, hogy egyben a harcban álló országok megbékélésén munkálkodott. Sokszor mellőzték, kisajátították, lekicsinyelték, de soha nem felejtették el teljesen. Mégis úgy érezzük, századunk minden addigi évszázadnál jobban rá van utalva, hogy eredeti teljességében ismerje Comeniust, és megértse üzeneteit.

Kora a 17. századi változó Európa. Az állandósult háborúk, a hadügyi forradalom, az információrobbanás, a nagyhatalmak Európája. Az általános lehűlés, az úgynevezett kisjégkorszak ideje. Magyarország három részre törve, mint hadszíntér és hátszág küzdött, hogy megőrizze, visszaszerezze szabadságát. A kortársak szívesen fejezték ki életérzésüket a kiütkeresés ősi szimbólumával. És a válságokkal küzdő 21. század embere is léthelyzetén gondolkodva egyre gyakrabban véli úgy, hogy labirintusba került.

Jan Amos Komenský, a Cseh-Morva Testvérek lelkésze majd püspöke személyes életében is végigszenvedte a háború minden tragédiáját. Feleségét, gyermekeit a háború hiénája, a pestis vitte el. Háza hamuvá lett, könyveit, kéziratait tűzre hányták a zsarnok zsoldosok. Menekülnie kellett, száműzött lett. A labirintusból kivezető Ariadne fonalat már igen korán az iskolarendszer, a nevelés, a tanítás reformjában vélte megtalálni. Átfogó új nevelési rendszert dolgozott ki, s a jövő zálogát a tudás, a műveltség modernizációjában jelölte meg. Miután Angliában és Svédországban megreformálta az oktatást, meghívták Franciaországba, s ő mégis inkább Sárospatakra jött.

Többféle vélemény él róla, hogy ismételt meghívás után végül miért választotta a Szajna-parti város helyett a Bodrog-parti kollégiumot. Meglátogatta ide menekült hittestvéreit. Vállalta Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony és az ifjú Rákóczi Zsigmond kérésére, hogy megreformálja a kollégiumot. Ez mind igaz. Mégis eddig kevésbé ismert magyarázatot diplomáciai elgondolása adhat.

1650 és 1654 között Sárospatakon írta legfontosabb pedagógiai műveit az *Orbis sensualium pictus*, a kiállításon látható *Scola Ludus*, a *De cultura ingeniorum*ot s a később, az 1659-ben megjelent *Gentis felicitast*. Az iskolai tananyagot a neveléssel, a nevelést a műveltséggel szerves egységben látta. Szorgalmazta, hogy a lélek és a test gondozása, az ész és az érzelmvilág, a tudomány és hit követelményeinek kielégítése harmonikusan érvényesüljön az ifjú generáció felkészítésében.

R. Várkonyi Ágnes professzor asszony megnyitó előadását tartja
Mellette dr. Földy Ferenc, a Magyar Comenius Társaság elnöke és dr. Dienes Dénes,
a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója

Többek között azt is javasolta, hogy a tanulók rendszeresen olvassanak a tanórákon külföldi újságokat, hogy gyakorolják a nyelvet és naprakészen kövessék a világ eseményeit. Amikor ezt egy tanári továbbképzésen megemlítettem, hatalmas sóhaj lett a válasz: „hol vagyunk mi még ettől!”

Mintha a 21. századnak előredolgozott volna. Egyik korai művéből, a *Didactica Magna*ból – mint későbbi műveiből egyaránt – nyilvánvaló, hogy a modernizáció nem egyszerűen a gazdaság függvénye, hanem elsősorban gondolkozásmód, a szellemi és anyagi erőforrások minél teljesebb, kreatívabb igénybevétele. Módszert, találékonyságot, alkalmazást jelent. Megállapítása ma érvényesebb, mint valaha: „*ha egy nemzet bőven el van látva jó könyvekkel, fényleni fog.*” S ki indokolná jobban a szomszéd országokban élők jogát anyanyelvükhöz, mint a nemzetek tanítómestere: *Anyanyelv nélkül olyan az ember, mint a gyökértelen fa.*”

Kritikáját Magyarországról sokat idézték. Már 1650. november 24-én, a pataki iskola nagytermének falai között elhangzott beköszöntő beszédében kritikusan szólt az országról, és nem fukarkodott a megrovó szavakkal a *Gentis Felicitas* címmel tartott búcsújában sem. Kertelés nélkül felfedte a magyar társadalom hibáit: „*őhajtanotok kellene a belső békét, mert ha van hely a nap alatt, ahol az irigység, széthúzás és a gyűlölség az úr, ez az a hely. Alig fordítanak bárhol a világon kevesebb gondot a közjóra, mint nálunk.*” A törvényeket nem tartják meg, és azok nem érvényesek mindenkire. Mindenfelé az erőszak uralkodik. Vannak ügyeskedők, tétlenek, lebzselők, akik kerülik a tisztességes munkát. „*Nem tudjuk garantálni az utas biztonságát, a tulajdon védelmét. Szaporodik az útonállás, rablás, tolvajlás, úgyhogy saját házában sincs az ember biztonságban.*” Az ország királya idegen, és ez szabadságának elvesztésével fenyeget. S a legmegdöbbentőbb megállapítását olvasva, úgy érezzük, mintha megállt volna az idő: „*Gazdagok vagyunk koldusokban, gyakori betegségekben, korai halálokbán, elnéptelenedő vidékekben.*”

Vajon hiteles ez a lesújtó kép? Sárospatakról alig mozdult ki, de jó kapcsolatai voltak, és nagyon sokat tudott Magyarországról és Erdélyről. Ott volt Hágában 1626-ban, amikor Bethlen Gábor követei megérkeztek, hogy bekapcsolódjanak a hágai szövetségbe. Lengyelországban pedig részt vett a térség protestánsainak 1645-évi tanácskozásán. Bátran közölte a súlyos diagnózist, mert biztos volt benne, van kivezető út. Nemcsak valami elvont elméleti elgondolásból vezette a jobbítás szándéka, hanem konkrét megfigyelésekből és tapasztalatokból átfogó koncepcióvá érlelt program jegyében cselekedett.

A *De cultura ingeniorum* (A lelki tehetségek kiművelése) címmel elhangzott beszédében fejtegette ki a megújulás alapját. Megszólításában annyi szeretet sűrűsödik össze, mintha magáénak vallaná végrendeletében említett magyar édesapja nemzetét: „*Kedves magyarjaim, én reménysegeim!*” Szónoki tehetségéről kevés szó esett, pedig nagyon értett hozzá, hogy úgy adja elő véleményét, mintha az a hallgatók fejéből patant volna ki. „*Ebben az iskolában megjelentek a világosság szikrái. Titeket is megérintett már tökéletlenségetek érzése, és elfogott a jobb, igazabb és teljesebb tudomány iránti vágy.*”

Célját természeti hasonlattal fogalmazta meg: „*a tehetségek ne maradjanak műveletlenül, mint az erdős vad hegységek és az elhagyott*

pusztaságok, hanem nagy gonddal megműveltesenek, mint a virágos kertek, a szőlő és a faültetvények.” Miként valósítható meg ez? Felvázolta a társadalom tagjaiban rejlő tehetségek gondos, teljes, egyetemes, minden addiginál jobb kiművelésének követelményeit.

Ma is érvényes, ahogy a tehetség fogalmát meghatározta. A tehetség *„lelkünk velünk születet ereje, arra képesít, hogy minden dolgot megért-sünk, a megértettből jobbakat válasszunk, a kiválasztottakat buzgalom-mal kövessük és elérjük, és az elérteken tetszés szerint uralkodjunk.”* A tehetség „nemzeti kincs”. Kiműveléséért az egész társadalom felelős. A szülők, a tanárok, a nevelők, az iskolák, a jó könyvek. Felelősek a tudós okos emberek, akikkel jó, ha az ifjak sokat együtt vannak és felelősek az állam tisztviselői. Sok minden pedig Isten kegyelmén múlik.

Érdekes, ahogy összehasonlítja a művelt és a műveletlen nemzeteket. *„A művelt nemzetek úgy működnek, mint az óraművek, rendben intézik magán- és közügyeiket. A műveletlenek olyanok, mint a széthulló rőzseköteg. A művelt nemzeteknél mindenki szolgál mindenkinek, mindenki megteszi kötelességét. A műveletlenek között senki nem alkalmazza munkáját a másikhöz, minden széthullóban van. A művelt nemzetek gazdagok, bőségben élnek, a műveletlenek szegénységben tengődnek. A művelt nemzetek ismerni akarják a századok folyását, hogy szemük előtt tartva a múltat megjavítsák a jelent a jövő hasznára. A műveletlenek nem ismerik a múltat, a jelennel szemben balgák, a jövőre készületlenek.”* A művelt nemzetek fiai az idegenekkel szemben nyájasak, a hozzájuk betérőkkel emberségesek. A műveletlenek durvák, elűzik az ismeretleneket. A művelt nemzetek kihasználják a föld értékeit, mindent hasznukra fordítanak, még az utcák szemetét is összegyűjtik, és meghatározott célokra felhasználják. A műveletleneknél minden szennyes, szemetes és piszkos. A művelteket gyönyörködteti Orfeus citerája, a muzsika, a műveletlenek annyit értenek hozzá, mint számár a lanthoz.

Ennyi is elég, hogy osszuk a cseh kutatók véleményét: Comenius századának minden terhét viselve is a polgárosodás úttörője volt.

A kiállításon látható Comenius térképe Morvaországról. Nyilván sok szemlélőjében felmerül majd a kérdés: mit jelenthet ez a térkép. Kivált, ha jó a szeme és elolvassa rajta az évszámot is: 1664. S aki emlékezik még középiskolai történelemóráira, tudja, hogy 1664 Zrínyi Miklós horvát bán nagy európai visszhangot keltő török elleni téli hadjáratának és a győztes szentgotthárdi csatának esztendeje. Gondolhatja, mi-

csoda véletlen, hogy a cseh–morva testvérek püspökének éppen ebben az esztendőben kellett Morvaország térképe. Csakhogy ez nem véletlen! Nagyszabású koncepció tanúsítványa, Zrínyi és Comenius szellemi találkozásának dokumentuma.

Szerette Magyarországot. Hangsúlyozta, hogy az ország szerencsés föld, bőségben van a kenyér, a bor, a barom, csak nem eléggé művelik. Gazdag bányakincseiből mások, idegenek gazdagodnak. *„Nem habozom nyíltan is azt állítani, hogy ha ti, hunok tehetségetekkel élni tudtok, Európa egy népénél sem fogtok bölcsességben hátrább állni.”* Magyarország hivatását így határozta meg: *„ti magyarok vagytok a legalkalmasabbak, hogy egyesíthessétek Északot, Nyugatot és Keletet.”*

Mit jelentenek ezek a súlyos szavak? Ha Magyarországról írt, nem feledkezett meg Morvaországot, Sziléziát, Csehországot, Lengyelországot megemlíteni. Ennek a ma Közép-Európának nevezett térségnek a 17. század közepén két égető problémája volt. Az egyik a belső béke hiánya, a másik a török. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) minden jó szándéka ellenére Közép-Európa helyzetét nem rendezte. Csehországot az abszolút vesztes helyzetében hagyta, s Comenius fájdalmasan állapította meg: *„bennünket kihagytak a békéből ... soha nem adják meg nekünk a lelkiismereti szabadságot.”* S ettől kezdve azon dolgozott, hogy megtalálja a vesztfáliai sokk feloldásának lehetőségét, kidolgozza a Közép-Európa országait nem kirekesztő, hanem egyenrangú félként kezelő egyetemes béke koncepcióját. Széleskörű nemzetközi információs hálózatot épített ki, Amsterdamban szellemi központ jött létre körülötte, és a Hollandiában, Angliában tanuló magyarországi és erdélyi diákok is sűrűn felkeresték.

Elképzelésében Magyarországnak kulcsszerep jutott. Két megfontolásból. Az ország földrajzi helyzetéből is következik, hogy mint a múltban, a térség stabilizáló tényezője legyen a jövőben is. Főleg pedig Magyarországot sújtotta legsúlyosabban a török, területének kétharmadát az Oszmán Birodalomhoz csatolták, s Erdély Isztambul protektorátusa alatt állt. De már nemcsak próféciaák hirdették a török uralom közelgő elmúlását! 1645-óta folyt a velencei–török háború és Zrínyi sikeres mozgalmat indított, nemzetközi szövetséget hozott létre a török európai hatalmának visszaszorítására. Az újabb kutatások kimutatták, hogy Comenius felismerte Zrínyi vállalkozásának jelentőségét és együttműködött vele. Tudatában volt, hogy az oszmán terjeszkedés Kö-

zép-Európa többi országait is fenyegeti. Úgy vélte, ha egy idegen hatalom megszáll egy országot, s az elveszti függetlenségét, ott eluralkodik a műveletlenség és az elmaradottság.

Az 1663–1664. évi török háborút Morvaország nagyon megszenvedte. Zrínyi 1664 elején megjelent angol életrajzának ismeretlen írója leszögezte: a törökök Sziléziát kifosztották, Morvaországot pusztasággá tették. Egy másik angol tudósítás a szemtanúk borzalmas élményeiről számol be. Tizenötezer tatár lovas és negyvenezer janicsár özönlött el Morvaországot, felégették Passig, Thouron, Moron, Osztrava és más városokat, több mint hatvan várat és falvat, az utak mentét elborították a lekasabolt férfiak nők, gyerekek tetemei, és ezreket hurcoltak rabságra. Comenius tudott Morvaország pusztulásáról, s a térkép nyilván a török háborúval összefüggésben készült.

Leszögezte, ha Közép-Európa országai elvesztik a békét a világ, vagyis Európa kettéhasad. S a következő generációk lesznek igazán vesztesek. *„Egyetlen ország, egyetlen nép sem élhet biztonságban, amíg a béke nem lesz egyetemes.”* Comenius szerint a művelt nemzetek egysege úgy működik, mint az érzékeny óramű. A háborúk tönkretették Európa óráját. Egymást ölték a nemzetek és a Nagy Órásmester műve elromlott. Meg kell szerkeszteni Európa békéjét, hogy ismét biztonságos legyen a világ. Két követelményt vázolt fel. Az egyik, amint *a Schola ludus* lapjain megfogalmazta: *„Békességben kell élni, konföderációt kell kötni a szomszédos népekkel és az ország belsejében egyenlő jogokat kell adni minden polgárnak.”* A másikat az *Angelus Pacis* című 1667-ben az angol–holland béketárgyalásokon, Bredában elmondott beszédében fejtette ki. A hatalmak hagyjanak fel az újfajta háborúkkal, amelyeket a tengerek feletti uralomért és az új földrészek megszerzéséért indítottak, mert Európa vallja kárát. Mintha féltette volna már akkor Európa önazonosságát.

Descartes száműzetése idején inkognitóban élt Leiden mellett és senkit sem fogadott, csak Comeniust. S így búcsúzott tőle: *„én nem lépek túl a filozófiai határait, nálam csak egy része lesz annak, ami egészen a tiéd.”*

Naardenban, a református templomban sírja fölött Sárospatak emb-lémája is látható. S több mint megtisztelő, hogy a nagy egészből ezt a néhány töredékes gondolatot itt, a sárospataki Nagykönyvtár dísztermében mondhattam el. A kitűnő kiállítás nemcsak Comenius emlékét, de

jelenvalóságát is tudatosítja határainkon innen és határainkon túl. Szól mindenkihez, akit foglalkoztat Magyarország jövője, és tudja – mint Comenius –, hogy Közép Európa nélkül Európa békéje, megújulása nem lehetséges. Hiszen a nemzetek tanítómestere ma is elevenen szól át hozzánk a behavazott századok felett, és bízom benne, hogy üzenetét megérti az ifjúság. Köszönet a kiállítás megrendezőinek!

A Magyar Comenius Társaság megalakulása 25 évfordulója alkalmából a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményének *Comenius a Nemzetek Tanítója* címmel megrendezett kiállítását megnyitom.

KISS ENDRE JÓZSEF

Comeniusről – magyar szemmel

A burjánzó, nemzetközi Comenius-irodalom szinte minden elképzelhető határon túlradó. Beletekintve, olyan kép alakulhat ki bennünk a „*népek tanítójáról*”, mintha – a szó szoros értelmében – mindenhez értett volna, és egyaránt hivatkozhat rá – mint szakmai elődjére – pl. a didaktikus-pedagógus, a polihistor-természettudós, az enciklopédista-historikus a teológus-bölcsész, a chiliaszta-misztikus, a nyelvész-irodalmár, a művészettörténész-esztétikus, az egyházi és közéleti reformátor – hogy csupán a néhány kiemelkedőbbet említsük. Ez a túlhivatkozás nem feltétlenül használt az életműnek; a kevesebb, de pontosabb megközelítés talán többet jelentett volna, hiszen amiről úgy tudjuk, hogy mindenre jó, arról gyakran kiderül, hogy igazában csak egyvalamire, vagy éppen arra sem.

Komnai Szeges Ámos János 1592. március 28-án született ott, ahol a magyar-morva határ Hunrén, Magyargázló, Magyargát, Magyarrev – vagyis: Magyarbród és – még közelebb a történelmi magyar határhoz – Nivnice és Komna települései fekszenek. A családja Komna községben telepedett meg, s ő feltehetően Nivnicében látta meg a napvilágot.¹ Apja

¹ Comenius születési helyéről nincs hivatalos adat, emiatt az általa említett települések – Magyarrev, Nivnice, Komna – egyaránt magukat tekintik születési helyének. Komna – bár nem zárható ki – a legkevésbé valószínűsíthető, mert korábban nem őt, hanem az apját nevezték „komnainak”. Heidelbergben és Herbornban az egyetemen nivniceinek írtatja be magát, ami tekinthető „születési anyakönyvi” adatnak, de utalhat ugyanúgy a lakóhelyére, vagy arra, hogy a gyermekkorát hol töltötte. A „magyarrevi” – „hunnobrodensis” – megnevezés feltehetően arra szolgált, hogy a hely mielőbb azonosítható legyen. A Morvaországban tájékozottak sem tudják megmondani egy kis falu helyét, s ilyenkor megnevezik a tartományt vagy a legközelebbi, legismertebb települést, amivel megkönnyítik a tájékozódást. Ilyen értelemben Magyarrev – ahol egyébként ma Comenius apjának a házat, mint Comenius szülőházát mutatják be – képviselheti Nivnicét és Komnát. A lexikonok felváltva Nivnicét és Magyarrevet (Uhersky-Brod) vagy mindkettőt megnevezik a lehetséges születési helyként.

Szeges Márton molnár, nagyapja Szeges János. Amikor Komnárról tovább költöznek, a környezetük a „*komnai*” ragadványnévvel különböztette meg őket a többi – ugyancsak azon a vidéken élő – Szeges családtól. A megkülönböztetés indokolt volt, hiszen a Szeges nemzetség némi tagjai Komnában közéleti tisztségeket viseltek. A „*komnai*”-t latinul „*comenius*”-nak mondják, cseh nyelven „*komensky*”-nek fordítják. A használat során a komnai ragadványnév előnévvé, majd vezetéknévvé lépett elő. Comenius eredeti neve tehát a mi nyelvünkön: Komnai Szeges Ámos János. A latin névalakot már 16 éves korától – a latin iskolában tevékenykedve – alkalmazhatták rá, ami később illeszkedett a humanista tudósok akkor szokásos névhasználatához.²

Egyes feltételezések szerint a középkorban székely határőröket telepítettek a történelmi Magyar Királyság morva határára.³ A magyar ösztetélű helynevek jelentős számban fordultak elő ezen a vidéken.⁴ Nem kizárt, hogy Comenius „*hunjaim*” megszólítása Sárospatakon⁵ a székely leszármazottak huntudatát tükrözi, még kevésbé, hogy a „*kedves magyarjaim*”, „*kedves magyar nemzetem*”, „*népeim és rokonaim*” megszólításai és a „*közétek tartozom*”, „*nálunk, magyaroknál*” megnyilvánulásai egyfajta – a Kárpát-medencében akkor általános – hungarus tudatot fejeznek ki. Ez nem mond ellene annak, hogy Comenius ugyanakkor a morva föld hű fiának és cseh anyanyelvűnek vallotta magát.⁶

Családjának a 16. századig visszakövethető, anyakönyvi adatait már 1912-ben föllelte a bojkovicei plébános, de ezek egészen 1965-ig nem kerültek a nyilvánosság elé.⁷ Szűkebb pátriájának lakosságát a helybeliek sem tartották morvának, csehnek vagy szlováknak, hanem – az eltérő antropológiai jegyek, szokások és hagyományok alapján – magyarokként azonosították. Az ugyanitt élő, a Szegeshez hasonló, magyar vezetéknévű családok (Török, Katona) fiai morva állampolgárként, de ma-

² Belenyugodhatott ebbe a névhasználatba, mert a házasságkötésekor pusztán Jan Komenskynak – Komnai Jánosnak – nevezi magát.

³ A Szeges-név először írásban, *Zeges* formában, 1212-ben bukkan fel okmányokon. Bakos József: Comenius magyar származásáról – a Szeges családnévről. = Magyar Nyelv 1965. 89-91.

⁴ Cseh-morva nyelven az „*uhersky*” előtag jelenti a „magyar”-t: Uhersky-Brod, Uhersky-Ostroh, Uhersky-Hradište stb., s a Kárpát-medencét magába foglaló, történelmi Magyarországra utal.

⁵ Comenius a *szkita*, *hun*, *magyar* kifejezéseket, főként az utóbbi kettőt egymás szinonimáiként használja.

⁶ Az akkori határok nem értelmezhetők mereven: voltak magyar uraknak birtokaik Morvaországban és morva birtokosoknak jószágai a Magyar Királyságban.

⁷ *Szalatnai Rezső*: Comenius szülőföldjén. = Köznevelés 1971. 22. 21-24.

gyar tudattal rendelkeztek még a 20. század első felében is, és büszkén vallották, hogy Comenius az ő nemzetségük leszármazottja.⁸

Talán az sem véletlen, hogy Comenius első felesége a magyar Felvidékről való volt,⁹ s hogy alumnusai között éppen Szeges András nevű is találunk, s egy Szeges Illés nevű pedig – még Comenius életében – magyarországi tanulmányainak végeztével, pappá szentelve tért vissza Morvaországba.¹⁰ Comeniusnak – még a Magyar Királyságba jövétele előtt – voltak magyar tanítványai, s a magyar nyelvvel szinte valamenyinyi nyelvészeti írásában foglalkozott, sárospataki tartózkodása idején pedig – egy fél évtizeden át – ismét volt alkalma egészen közléről tanulmányoznia nyelvünket a mindennapos érintkezések során.¹¹

Comeniusnak a magyar származására utaló Szeges családi nevről kezdettől tudtak a pedagógiatörténeti források, de – főként a cseh kutatókat követve – azt vallották, hogy nem indokolt magyar származásúnak tekinteni. Mert noha nem tagadható, hogy ősei között voltak magyarok, mégsem nevezhető Szegesnek, hiszen ő maga sohasem nevezte így magát.¹² 1962-ben azonban a cseh származású norvég Comenius-kutató Blekastad Milada asszony a lesznói levéltár anyagában fölfedezte Comenius utolsó, időskori jegyzeteit,¹³ melyek között saját kézírásával olvasható cseh nyelven: „*Szeretett szülőföldemnek, Morvaországnak hűséges fia, Ámós János Ko...*[a Komensky szót nem írja ki és első két betűjét áthúzza] *nivnicei Szeges, akit apja után Komnainak neveznek.*”¹⁴ Blekastad fölfedezését – tehát azt, hogy ez valóban Comenius kézírása, és a halála évé-

⁸ Uo.

⁹ Zoubek F. és Vrbka A. írásaira hivatkozva állítja Iványi Ede: Comenius Ámós János élete, paedagogiája és egyéb irodalmi munkássága. Bp. 1906. 19.

¹⁰ Szalatnai Rezső: Comenius. = Kortárs 1970. 1705-1714.

¹¹ Bakos József: Comenius és a magyarok. In: Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994. 30-33.

¹² Johannes Amos Marcomanne Nivnicenus, Johannes Amos Nivanus Moravus, Neufeld, Neufeldius néven jegyezték tanulmányai során a német egyetemeken, a latin Johannes Amos Comenium cseh, morva, lengyel változatban Jan Amos Komenskyné fordították, ahogy minden nemzet a maga nyelvére: angolul John, németül: Johann, franciául: Jean Amos Comenius. Sárospatakon a bemutató beszédét így írja alá: Johanne Amoso Comenio Hunno Brodensi Moravo.

¹³ Comenius: Clamores Eliae. (Illés siralmi) Naplószerű jegyzeteit testamentumának is mondják. 1665. és 1670 között keletkezett. A lesznói levéltári anyagot lengyel levéltárosok Hermhutban fedezték föl 1961-ben, ahonnan Varsóba szállították. Jelenleg a Poznani Állami Levéltár anyagában található, jelzete: ABCz 2261. = Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa – <http://www.wbc.com> – Acta Braci Czechich – PL 61-251-0001. 06.02.2011.

¹⁴ Blekastad Milada: Comenius Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky. Oslo-Praha, 1969.

ben, 1670-ben, március 31-én keletkezett bejegyzés, Skarka Antonin prágai irodalomtörténész professzor igazolta.¹⁵ Ezután – az 1970-es évek elejétől – mind a cseh, mind a nyugati Comenius-kutatók feltüntették írásaikban, lexikonjaikban a Szeges családi nevet, kivéve Magyarországon.¹⁶

Számos életrajz fényes sikertörténetként mutatja be Comenius sorának alakulását, amiről azonban bárki megállapíthatja, hogy az ő szemzőgéből nézve, a legkevésbé sem tekinthető annak. 12 évesen elveszíti szüleit. Rokonok nevelik, iskoláit megkésve, kissé túlkorosan végzi, van olyan tanára, aki csaknem egyidős vele. A gyökereiről nyilván nem tud sokat az, akit onnan túl korán levágtak: a huszita szülők buzgó vallásossága talán az egyetlen lelki örökség, ami Comeniuszt – többek között – arra indíthatja, hogy lekipásztori pályára készüljön. Német egyetemen tanul, Herbornban, Heidelbergben, ahol morvaországi germánok le származottjának (markomann) jegyzik. Németajkú gyülekezet lekipásztora, és iskolát igazgat Fulnekben, amikor családot alapít, s két gyermeke születik.

Mindössze pár békés év után a vallásháborúk véget vetnek a morvaországi protestantizmusnak. Comenius az ellenreformációs hadi események alatt elveszíti feleségét, mindkét gyermekét, állását, könyvtárát, és bujdosó lesz saját hazájában. Ennek ellenére dolgozik: megírja legfontosabb teológiai munkáját, tanítóskodik, újra megnősül. Második felesége a Cseh Testvérek száműzött egyháza egyik vezetőjének a leánya.¹⁷ Zerotin Károly birtokán egy ideig menedéket találnak a bujdosók, de azután dönteniük kell: vagy feladják hitvallásukat, vagy elhagyják hazájukat. A sziléziai Sprottauból való tímár – Kotter Kristóf¹⁸ – azzal biztatja a bujdosókat, hogy azok, akik minden vagyonukat, rokonukat, hazájukat otthagya, most nincstelenné válnak, diadalmasan fognak viszsztatérni, és mindenüket visszakapják. Arról azonban nem szóltak a jós-

¹⁵ *Szalatnai Rezső* i. h.

¹⁶ A diktatúra Magyarországon nyilván politikai határozat mondatta a szakemberekkel, hogy Comenius származásával, nevével nem érdemes, nem fontos foglalkozni: *Földes Éva*: Szeges. = Magyar Pedagógia 1971. 3. 367-369.; *Mészáros István*: Valóban magyar ember volt-e Comenius? = Köznevelés 1972. 3. 24-26. Ezzel sikerült elérni azt, hogy a magyar közvélemény csaknem egészében érintetlen maradjon napjainkig Comenius nevét és származását illetően.

¹⁷ A marxista comeniológus, *Polisensky Josef* Comenius feleségének apját cseh államférfinek mondja, mint a prágai utraquista tanács vezetőjét: Comenius, Magyarország és az európai politika a 17. században. = Magyar Pedagógia 1972- 2. 179-184.

¹⁸ Lekipásztor-társa, Menczel Ábrahám viszi Comeniuszt Kotterhez, akit még inkább hitelesít előtte az, hogy a választófejedelem is meghallgatja jóslatait.

latai, hogy ezt a menekültek közül senki sem éri meg és a – dicsőségesnek nem túlságosan nevezhető – visszajövetelre a 18. század végéig, a 19. század elejéig kell várni. A következő üldözési hullám miatt Comenius – családjával és több ezer hittestvérével együtt – kénytelen külföldre menekülni.¹⁹

Comenius mehetne Magyarországra vagy Poroszországba, de megismerkedik Poniatowska Gyula protestáns lelkipásztorral, akinek a leánya – Krisztina – az üldözések és édesanyja elvesztése óta látomásokat lát, és ezeket a bibliai apokalipszis képeivel és szótárával magyarázza. Comenius hisz a látomásaiban, bár maga is szükségét érzi annak, hogy teológiailag tisztázza az igaz és hamis próféciaák közötti különbséget.²⁰ Poniatowska Krisztinát – miután árván maradt – Comenius a leányának tekinti, s az ő „prófécija” mondja ki a döntő szót: Lesznoba kell menniük. Így kerülnek Lengyelországba. Itt gróf Leszczynski Rafael biztosítja a menekültek védelmét a birtokán, s Comenius tanít a gimnáziumban, vasárnaponként prédikál az istentiszteleten, az egyházközség jegyzője, hitvitákat folytat, írja a teológiai, bölcseleti, pedagógiai és közéleti tanulmányait.

Eddig inkább reformátori írásaival, politikai glosszáival jelentkezett, ezután azonban megismerhetik személyében Európa – főként protestáns – országaiban az eredeti gondolkodót, keresztyén pedagógust és iskolaszervezőt. Megfordul Svédországban, Poroszországban, Hollandiában, Angliában, elsősorban azért, hogy a Cseh Testvérek száműzött egyházának – melynek a püspökévé választják – politikai és anyagi támogatást szerezzen. Éppen akkor, 1632-ben kapja ezt a tisztséget, amikor a gyülekezete reményvesztetté válik Gusztáv Adolf és V. Frigyes halála miatt, s a már így is számottevő megbízatásai kiegészülnek az egyházkormányzóval. Két segédlelkészt választ maga mellé: Stadius János és Hartmann Ádám Sámuel személyében.²¹

Azonban 1648-ban újabb sorscapás éri: meghal felesége. Az öt árván maradt gyermekére tekintettel – még ebben az esztendőben – har-

¹⁹ A cseh-morvaországi száműzött népesség legnagyobb része Sziléziában, Poroszországban, Lengyelországban és Magyarországon talált menedéket.

²⁰ A leány a rosszullétei során többször visszatért a klinikai halál állapotából. Az egyik esetben, amikor már a temetésére készültek, magához tért, és ettől fogva úgy tekintették, mint aki meghalt, de feltámadt. Azután, hogy feleségül ment Vetter György protestáns lelkipásztorhoz, a látomásai elmaradtak.

²¹ Heyerberger Anna: Jean Amos Comenius. Paris, 1928. 52.

madszor is megnősül.²² Számos meghívást kap európai országokból – közöttük az Erdélyi Fejedelemségből –, melyek azt ígérik, hogy vezető pedagógusként bárhol megfelelő egzisztenciát találhat, és nyugodt körülmények között dolgozhat. Ő azonban – bár próbálkozik – sem Angliában, ahol az útját a nézeteit csaknem mindenben osztó kollegája, Hartlieb Sámuel egyengeti, sem Svédországban nem lát lehetőséget arra, hogy megvalósítsa elképzeléseit. Poroszországban pár évre letelepszik, és Elbingben a fő művén dolgozik, de püspökké választásától kezdve visszatér az övéihez és sorstársaival Lengyelországban eszi tovább a bujdosók kenyerét, nemet mondva akár a litván főúr, a francia bíboros, akár az erdélyi fejedelem vagy egy amerikai intézmény meghívására.

Végiglátogatja azonban a Magyar Királyságba menekült hitsorsosait, akik számos gyülekezetet, néhol még önálló településeket is létrehoztak, elsősorban a Felvidéken.²³ Belekeseredik abba, hogy nem fordul jobbra sem az egyéni sorsa, sem az egyházáé, sem a hazájáé. Ez a keserűség megmérgezi a lelkét, és eltávolodik az evangéliumi józanságtól, s a világvégét közelesen váró rajongók és a jóslatokkal vigasztalódók táborába sodródik.²⁴ Bár ő Isten rendelkezésének állítja, a jóslatok irányítják akkor is, amikor elfogadja a sárospataki iskolába hívó fejedelmi ajánlatot. A döntését azzal indokolja, hogy így pásztorolhatja egyházának a Magyar Királyságban megtelepedett menekültjeit, de még inkább motiválja hittestvéreinek, Drabicius Nicolausnak, Drábik Miklósnak²⁵ a jövendőlése, aki szerint neki kell felszólítani II. Rákóczi György erdélyi fejedelmet az újabb protestáns szabadságharc megkezdésére a Habsburg ellenreformáció ellen, hogy azután majd – magyar királyként – nemzetközi összefogással, Morvaországot is megszabadítsa az idegen elnyo-

²² Első felesége: Vizovszka Magdolna, a második: Cyrill Mária Dorottya, a harmadik: Gajus Johanna.

²³ Comenius négy ízben járt a Felvidéken, ahol 2000 hittestvére – az evangélikusokkal együtt 6000 menekült honfitársa – telepedett meg. *Viera Zbirkova: A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius. In: Comenius és a sárospataki iskola. Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997. 69-74.*

²⁴ A Szentírás szerint a jövendőmondás egyedül Istennek engedhető meg, próféciák formájában. Ennek a meghamisítását vagy az emberi jövendőléssel próbálkozást a Biblia halálos bűnnek bélyegzi. (Jel: 22, 15., 18., V. Mózes: 13,3., III. Mózes: 19,31., 20,6.)

²⁵ Comeniussal együtt szentelték lelkésszé, s végig barátok maradtak, utolsó levelét hozzá írta. Nagy hatást gyakorolt sárospataki tevékenységére, illetve annak félbehagyására. Drábikot 1671-ben mint bűnözőt lefejezték Pozsonyban, 65 éves korában, bár előtte áttért római katolikus felekezetünkre, bízva abban, hogy ezért kegyelmet kap. *Kvacsala János: A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez. = Protestáns Szemle 1890. 428-450.*

mástól és visszaadja a vallás szabadságát. Comenius tehát hivatalosan iskolát szervez Sárospatakon, amihez szabad kezét és minden támogatást megkap, de a valódi szándéka az, hogy az erdélyi fejedelmet a jóslatokban megfogalmazott politikai célok beteljesítéséhez megnyerje. Ennek annyi valóságalapja van, hogy az akkori Európában az erdélyi fejedelmén kívül, nincs más protestáns hatalmasság, aki a hitvallásáért még képes volna kardot rántani és a példájával másokat is erre buzdítani.

A cseh Comenius-kutatók és nyomukban a nyugatiak többsége fiasónak és jelentéktelen epizódnak tekintette Comenius sárospataki tevékenységét. Felfogásukat számos idézettel tudták alátámasztani, amelyek Comenius csalódásáról, elégedetlenségéről, méltatlankodásáról szólnak a magyarországi tapasztalatait illetően. A hazai alapl művek viszont rendszeren szuperlatívuszokban szóltak Comenius sárospataki működéséről, értékelve, hogy milyen sokat tett a Kollégium s a hazai művelődés színvonalának emeléséért – ugyancsak Comenius-idézetekkel jócskán alátámasztva. Ezek a megközelítések sok igazságot tartalmaznak, és a saját szempontjukból megérthetőek, még ha ellentmondanak is egymásnak, amikor az előbbi feledhető kudarcként, az utóbbi egyértelmű sikerként értékeli Comenius sárospataki tevékenységét.

Tény, hogy sárospataki szolgálata sem indul szerencsésen. Éppen akkor, 1650-ben hirdetik ki a több évtizedes háborúságot lezáró westfaliai békét (1648), melyben Európa római katolikus és protestáns hatalmai kiegyeznek egymással, nem térnek ki azonban sem a morva föld függetlenségére, sem a vallás szabadságának biztosítására. A Cseh Testvérek egyháza száműzetésben és szórványban marad, és nyilatkozatban fogalmazza meg az ezzel kapcsolatos panaszát, amit Comenius „*A megszorodottak*” – *A haldokló anya végrendelete* (1650) – és „*A galamb sírása*” c. írásaiban (1651) tesz közzé. Az ezt követő időszakban nyílt vallásháborúról – amelynek elsődleges kiváltója a felekezeti nézetkülönbség – gyakorlatilag nem beszélhetünk többé. A felekezeti hovatarozás továbbra is hivatkozási alap marad, de a nagy politikai játszmák valódi indítékai mögött egészen más motívumok húzódnak. Comeniusnak azt kellene tudomásul vennie, hogy neki és hitsorsosainak a nemzetközi helyzet alakulására épített reményei jó időre szertefoszlottak.

58 évesen érkezik Sárospatakra, ami az ő idejében magas életkornak számít. Utána jön a felesége, de a jórészt már felnőtt gyermekei Lesznóban maradnak. Vele jön – bár nem marad végig mellette – a veje,

Jablonsky Figulus Péter és segédlelkésze, Hartmann Ádám Sámuel, aki pataki évei alatt a titkára gyanánt segíti a munkáját. Feltehetően tartja a kapcsolatot 10-12 alumnusával, akik az ő költségén tanulnak a Kollégiumban, s talán a szülőföldjéről menekült honfitársaival is, akiket újrakezdtelőként, habán fazekasokként, iparosokként ismernek Sárospatakon és a környék néhány településén.²⁶ Az itt élvezett jövedelme mellett – amely több, mint kétszerese a pataki Kollégium tanári jövedelmének – nyugatról is támogatásban részesül.²⁷ Élete és munkája most csaknem egészében a helyi patrónusoktól függ. II. Rákóczi György elsősorban az, akivel Comeniusnak tervei vannak, de az erdélyi fejedelem egyelőre nem foglalkozik vele. Megkereséseit a környezete elhárítja, személyes kontaktust nem sikerül vele kialakítania. Még kevésbé a fejedelemasszonnyal, Báthori Zsófiával, aki csupán színleg református, s majd Comenius távozása után fél évtizeddel rekatolizálva, már a protestánsok fanatikus üldözőjeként mutatja meg valódi arcát.

Comenius a pataki tartózkodásának kezdetén értheti meg, hogy az igazi meghívója az özvegy fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsánna és Zsigmond fia, ellenzékben van a fejedelmi hatalommal szemben, s a véleménykülönbségek oda vezetnek, hogy gyakorlatilag kivonulnak a közéletből, és jobbára a pataki birtokközpont ügyeivel foglalkoznak. Az iskolaszervező legnagyobb reménysége ekkor a fejedelemnél talentumosabb, műveltebb és rátermettebb Zsigmond herceg, akivel meg tudja beszélni valamennyi szakmai problémáját és közéleti kérdését. Pataki tevékenységének legnagyobb társadalmi sikere Zsigmond herceg és Pfalzi Henrietta²⁸ esküvőjén az esketési liturgia végzése. Ez a szolgálat közel áll a szívéhez, hiszen ő annak idején a hazájában nyíltan a menyasszony apja, a „*téli király*” hívének vallotta magát, akkor is, amikor ezzel az

²⁶ Jablonsky Figulus Péter levelezéséből, amely a személyes látogatásai alapján leírja a sárospataki hábanok életformáját, vallásosságát, iskolájukat, könyvtárukat, foglalkozásukat, zárt közösségük irányítását, kiderül, hogy valamiféle – akár inspiráló – kapcsolatuk lehetett Comeniussal. In: Comenius és Magyarország. Tudományos konferencia Budapesten és Sárospatakon. = Pedagógiai Szemle 1971/4. sz. 311-312.

²⁷ Sárospatakon az éves javadalma pénzben: 640 Ft, természetben: 60 kassai köből búza, 15 hordó bor, 6 sertés, 15 bárány, 15 icce méz, 25 icce vaj, 2 köből borsó, 1 köből lencse, 1 köből hántott köles, 2 hordó káposzta, 25 szekér tűzifa, s ehhez járult 12 morvaországi diák honfitársának bentlakásos ellátása az internátusban, valamint a megjelenő írásainak az eladásából időszerűen befolyó összeg. A természetbeni javadalmát pénzre átszámítva, az összes fizetése 940.-Ft volt.

²⁸ A rövid uralkodása (1619–1620) okán „*téli királynak*” is nevezett cseh uralkodó, Pfalzi (V.) Frigyes leánya, az angol király unokahúga.

életét tette kockára. Ez az alkalom utat nyit számára, hogy kapcsolatot teremtsen mind a nyugati protestáns főnemesség, mind az erdélyi fejedelmi udvar felé, s hazájához és egyházához fűzött, föléledő reményeit Zsigmond herceg fényesnek gondolt jövődjére építse. Az esküvő után egy évre azonban a hercegi pár mindkét tagja elmegy a minden élők útján, s Comenius hosszú távú tervei ezzel összeomlanak. Erős támasza ugyan Lorántffy Zsuzsanna, de az élete alkonya felé közeledő nagyszornynak egyre kevesebb beleszólása van a közügyekbe, s ebben a leszálló ágban, rendszerint szemben a fejedelmi akarattal, egyre kevésbé lehet eszköze Comenius terveinek.

Az ellenreformációval folytatott küzdelemben az egyházi és szellemi élet vezetői, több irányzat híveiként két nagy táborhoz csatlakozva értékelték a helyzetüket és foglaltak állást. Az egyik – a kialakuló protestáns ortodoxia – mindenekelőtt egyházkormányzati megfontolásból, védeni és őrizni kívánta a reformáció eddig kiharcolt értékeit, ami a folyamatos és gyakorlatilag soha le nem záruló ellenreformációs törekvésekkel szemben rendkívüli fontosságú volt. A másik – inkább a puritán kegyességből sarjadó tendencia – a reformáció eredeti célkitűzéseinek további, egyházon belüli elérését, konkrétan, a presbitériumok felállítást, az egyházi vezetés demokratizálását szerette volna megvalósítani. Az előbbi minden mást az eddigi eredmények védelmének rendelt alá, az utóbbi mindent az időszerű hitéleti követelményeknek, s noha mindkét szemléletnek megvolt a maga számos és sarkalatos igazsága, egymással nehezen fértek meg. Comeniust figyelmeztették erre a megosztottságra, amikor Magyarországra érkezett, ahogy ezt ő maga feljegyezte visszaemlékezésében.²⁹ Ezért már Lesznoban kinyomtatott és magával hozott egy 64 oldalas, mindkét tábort bíráló írást,³⁰ azzal a szándékkal, hogy összebékíti az egymás ellen feszülő irányzatokat. Azonban az ellenkező hatást érte el, mivel egyetemes kritikájával érveket szolgáltatott mindegyiknek a többiek bírálatához, nézeteit egyik oldal sem tette magáévá, s ez egyrészt a feszültségek csökkenése helyett a növekedésüket eredményezte, valamint azt, hogy Comeniust még több fenntartással és

²⁹ *Comenius: Continuatio Admonitionis Fraternalis de temperando Charitate zelo.* Amsterdami, 1669.

³⁰ *Comenius: Independentia Aeternarum Confusionum Origo, Spectamini Venerabilis Nationalis Synodi in Anglia anno 1648 congregatae subjecta.* Leszno, 1650. Ezt „Az independencia az örök zavar forrása” c. munkáját eredetileg még Angliában írta 1648-ban.

idegenkedéssel fogadták. Bisterfeld,³¹ gyulafehérvári tudós kollegája úgy értékelte, hogy Comenius mindenkiel jó kapcsolatokat szeretett volna kiépíteni, ehelyett azonban ellenségeket szerzett magának.³²

Az egyházi vezetők (Erdélyben Csulai György, Debrecenben Szathmári Lázár Miklós református püspökök, Simándi János és Tarczali Pál zempléni esperesek) fejedelmi támogatással a hátuk mögött, küzdöttek a puritanizmus eszméi és az egyház vezetésének independens, kongregacionalista, presbiteriánus átalakítása ellen. Ezeket a kísérleteket a fennálló monarchikus társadalmi berendezkedés – közvetve a fejedelmi hatalom és az egyházkormányzat tekintélye – elleni támadásoknak tekintették, s maguk mellé tudták állítani a papság és az egyházközségek nagyobb részét. Közéjük tartozott a pataki lelkipásztor és a Kollégium felügyelője, Verécsi S. Ferenc, a nagy tekintélyű prédikátor, aki Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszonytól is megtagadta az úrvacsorai szent jegyek kiszolgáltatását, kiutasítva a templomból, amikor ő nyíltan a puritán eszmék védelmezőjeként lépett fel.

Az özvegy fejedelemasszony kezdeményezte és támogatta a puritanizmus egyik legradikálisabb képviselőjének, Tolnai Dali Jánosnak a kinevezését a Kollégium vezető tanárává, az egyház azonban ehhez csupán azzal a feltétellel járult hozzá, ha Tolnai írásba foglalja, hogy lemond a puritán eszmék iskolai terjesztéséről. Tolnai azonban sem tanárként, sem lelkipásztorként, sem abaúji esperesként nem mondott le az elveiről, hanem következetesen folytatta az egyházkormányzat megújításáért vívott küzdelmét. Partnere volt ebben a hasonló nézeteket valló Medgyesi Pál, aki 1651-ben visszatért Sárospatakra Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony mellé, mint férjének, I. Rákóczi Györgynek egykori udvari lelkésze, s a presbitériumok felállításának szorgalmazója a gyülekezetekben.

Comeniust – aki korábban nem fogadta el a Gyulafehérvárra szóló meghívást, most pedig igent mondott Lorántffy Zsuzsánának és Tolnai Dali Jánosnak – eleve elkönnyelheték a puritánusok soraiba tartozónak. Ezt annál könnyebben teheték, mivel Comenius kegyessége és nézetrendszere vitathatatlanul közelebb állt a puritánokéhoz, mint az ortodoxiát vallókéhoz, jól értette tanaikat, számos törekvésük az övével közös

³¹ Bisterfeld János Henrik (1605-1655), aki később veje és utódja lett Gyulafehérváron, ugyanúgy Alstedt J. H. tanítványa volt Herbornban, mint Comenius.

³² Bisterfeld levele 1650-ből. = Történelmi Tár 1890. 452.

volt. A felületes szemlélő pedig a Cseh Testvérek huszita egyházának kormányzati modelljét könnyen azonosíthatta akár a puritán egyház-kormányzás eszményeivel keresőkével. Ő azonban saját egyházának a szabadságküzdelmét tekintette elsődleges ügyének, s ennek szeretett volna megnyerni mindenkit, ami mellett az egyházkormányzati forma kialakítása a számára pusztán sokadlagos kérdés maradt. Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy sem a politikai, sem a szakmai elképzeléseit a fejedelem és az egyház támogatása nélkül nem tudja megvalósítani, ezért nem avatkozott az irányzatok küzdelmeibe, hanem a pedagógiai munkájával próbálta az ellentéteket áthidalni. De ahogy az összebékítés-re szánt írásával, úgy ezzel az óvatos magatartásával sem aratott sikert. Medgyesi Pál – aki úgy értelmezte Comenius állásfoglalását, hogy elítéli a presbitériumok felállítását – egyenesen azt vetette fel, hogy szervezze bár jól az iskolát, ha lelki vezetőként nem felel meg, akkor többet árt az egyház ügyének, mint használ. Azzal a véleményével, hogy kár volt idehívni, s bizonyára nem véletlen, hogy máshol sem tudott huzamosabb ideig megmaradni,³³ nem volt egyedül.

Comeniusnak a közéleti küldetésének teljesítéséről egyelőre le kell mondanía, hiszen örülhet annak, ha szakmai elgondolásait érvényesítheti.³⁴ Tehát írja a műveit, néha találkozik patrónusaival vagy képviselőikkel, kiterjedt levelezést folytat, fogadja látogatóit. A Kollégiumban beszédeket mond, előadásokat tart, a tanárokat irányítja, a nyomdai munkáról egyeztet, lefekteti egy hét évfolyamos akadémia szervezésének elméleti alapjait, ami a vestibuláris, januális és atriális³⁵ osztályokon keresztül vezeti a hallgatókat a bölcséleti, logikai, politikai s végül a teológiai osztályba.³⁶ Olyan iskolát álmodik meg Sárospatakon, amelybe bárki jöhet tanulni és a hitét mélyíteni. Ahol a tudományok, művészetek, nyelvek és a vallás tantárgyait nem külön-külön, hanem az általa kidolgozott didaktikai rendszerben, együtt tanítják, s akik tanulják, azok alkalmasak lesznek az Istenről szóló tudomány – a teológia – egyetemi

³³ Medgyesi Pál levele Rákóczi Zsigmondhoz. 1651. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1877. 3-4.

³⁴ Előzetesen benyújtotta és jóváhagyatta fejedelmi patrónusaival a pataki Kollégium átszervezésének tervét: *Comenius: Illustris Patakina Scholae...* (A fényes pataki iskola tervezete) Lesno-Sárospatak, 1650.

³⁵ Comenius szótárában az iskolai fokozatok: vestibulum = udvar, tornác, limen = küszöb, janua = ajtó, kapu, atrium = előszoba, előcsarnok, odeum = előadóterem, adytum = szentély, templom. *Iványi E.* i. m. 61.

³⁶ A „De repertio pansophico Studii” Sárospatak, 1650. c. és a „Scholae pansophicae classibus” Sárospatak, 1651. c. írásában ismerteteti tervezetének sajátosságait.

szintű elsajátítására és művelésére. A pánszofikusnak nevezett iskoláját nem a kísérleti pedagógia egyik próbálkozásának tartja, hanem Isten eszközeként, útjának, beteljesedő tervének, melyen keresztül az egyetemes tudás – ami nála nem a világi tudományt, hanem a hitismereten alapuló bibliai tudást, bölcsességet, jelenti – evangéliumi tartalmával megújítja az egész ember és az egész társadalom életét.

A Kollégiumban akkor – a mai fogalmaink szerint – erőteljes „*diák-önkormányzat*” működik, amely kezében tartja az iskola életének irányítását. A nemes ifjak testületéből és a teológusok közül 2-2 diák és 6 kúrator segíti Comeniust a szervezés gyakorlati feladatainak elvégzésében. Az irányítást a fejedelmi udvar távollétében háromtagú bizottság felügyeli, melynek tagjai: Verécsi S. Ferenc pataki lelkipásztor, Tolnai Dali János rektor és Klobusiczky András jószágigazgató. Az indulásnál a latin iskola első évfolyamának vezetésében Tolnai S. István, a második osztályában Kapossi Pál, a harmadikban Ecsedi János tanárok munkájára számíthat, de munkatársainak tekinthetők továbbá: Szilágyi Benjamin István, Szántai Molnár Pál, Szatmári Ötvös István, Herczegszőlősy János,³⁷ Versegyházi István, Tofeus Dobos Mihály, Szántai Mihály, Helembai Sámuel³⁸ tanárok.

Comenius és titkára napi kapcsolatban állhatott Renius György kollégiumi nyomdással és segédeivel, hiszen folyamatosan adtak munkát a számukra. Comenius összesen másfél száz megjelent írásából kb. 30 a pataki működéséhez kapcsolódik. Az 1650-1654-es évek alatt átlagosan másfél-két havonta jelentkezett egy-egy újabb művével, így sárospataki négy és fél éve alatt több munkája jelent meg, mint az előző negyed század folyamán együttvéve. Témájuk szerint megkülönböztethetünk bennük tankönyveket, előszavakkal, buzdító beszédekkel, vagy olyan írásokat, melyek a tanítás módszertanát, elméletét, az iskolai életet irányító elveket foglalják magukba. Ezeket köszöntők, emlékirat és politikai írások egészítik ki, tehát 2/3 részben pedagógiai, 1/3 részben közéleti írások.³⁹

Ennek a szűk fél évtizedes működésnek a legjelentősebb mozzanata szakmai szempontból az anyanyelvi művelődés hangsúlyozása a latin

³⁷ Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 34. és 162.

³⁸ Dezső Lajos: Comenius Ámos János Magyarországon. Sárospatak, 1881. 5-6. Más források Versegyházi Szentyel Jánost is a lehetséges tanári munkatársak közé sorolják, Rozgonyi, Némethi és Bacsoni Baló Menyhért tanártársakkal együtt.

³⁹ Bakos József: Comenius sárospataki évei (1650-1654). In: A Sárospataki Református Kollégium története. Bp. 1981. 59-79.

iskola kapcsán, hivatkozással arra, hogy mind a latin, mind pedig más nyelvek ajánlott tanulása szempontjából ez alapkövetelmény. Megkezdődhet a magyar nyelvű tankönyvek kísérleti bevezetése. A latin nyelvű tudományosság és iskoláztatás korszakában Comenius szorgalmazza, hogy amit ismeretterjesztés céljából a népünknek írunk, azt az anyanyelvünkön tegyük. Másik pedagógiatörténeti alkotása a tanítás szemléletes-ségét bemutató, négy nyelvű műve.⁴⁰ Ezeket elsősorban az utókor fedezi fel majd két évszázad múltán. Viszont még a jelenlétében átütő sikert hoz a számára az iskolai színjátszás, amit a pártfogói, tanártársai, a diákok és a tőle idegenkedő közönség egyaránt elismer.⁴¹ Ezt akkor értékelhetjük kel-lőképpen, ha tudjuk, hogy az ő korában a színházat – csak úgy, mint az ál-tala bevezetett és népszerűsített sajtót, zenét, művészetet – az egyházi közvélemény elsősorban az ördög eszközének tekintette.

Ő azonban ekkor már elhagyni készült Sárospatakat. Neki ugyan itt viszonylag biztos egzisztenciája volt, az egyháza azonban „*pásztor nél-kül való nyájként*” a széthullás előtt állt, és vezetőjét egyre türelmetle-nebbül hívta vissza. Egyéni sorsát tekintve arra is gondolhatunk, hogy évek óta nem látta gyermekeit, a többi családtagját, s erre valószínűleg a felesége rendszeresen emlékeztette.

Közéleti küldetését eredménytelennek ítéelhette, hiszen nem tudta mozgósítani az erdélyi fejedelmet egy felszabadító háború kezdeménye-zésére. Függetlenül attól, hogy néhányan rámutattak arra, hogy ennek az elképzelésének semmilyen politikai realitása sincs, ezt Comenius soha-sem adta fel. Ahogy kezdetben Zsigmond herceget próbálta megnyerni és felkészíteni erre a küldetésre,⁴² ennek halála után II. Rákóczi Györ-gyöt környékezte meg.⁴³ Ezzel még elmenetelekor sem hagyott fel, mert az általa hitelesnek tartott jóvendölések 1653-ra ígérték ugyan a Habs-burg-ház bukását, de 1656-ra már a protestáns győzelmet jósolták a ró-mai katolikus világ fölött.

A hazai egyházi fórumokon azonban érdemben nem esett szó Co-meniusnak sem a nemzetközi, felszabadító terveiről, sem az iskolai re-formjairól, sem a jóslatokról, hanem lefoglalták a résztvevőket az irány-

⁴⁰ Comenius: *Orbis sensualium pictus*. Sárospatak, 1653.

⁴¹ Comenius: *Schola ludus*... Sárospatak, 1654.

⁴² Comenius: *Sermo secretus Nathanis ad Davidem*. (Nátán bizalmas beszéde Dávidhoz és Nátán má-sodik beszéde Dávidhoz.) Sárospatak, 1651.

⁴³ Comenius: *Gentis felicitas*... Sárospatak, 1654.

zatok közötti viták. Verécsi pataki lelkipásztor és Tolnai Dali János el-lenségei lettek egymásnak, képtelenek voltak együtt dolgozni. Klobusiczky András prefektusnak – akivel Comenius próbált üzengetni a fejedelemnek – nagy diplomáciai érzékről kellett tanúságot tennie ahhoz, hogy az özvegy fejedelemasszony parancsait kielégítően hajtsa végre, de mégis úgy, hogy a vele vitatkozó fejedelem megelégedésére tudjon mindennel elszámolni. A tanárok közül Szilágyi Benjamin István sátor-aljaújhelyi lelkipásztor lett 1652-ben, Kapossi Pál pedig külföldi egyetemjárásra indult 1653-ban, s nem számíthatott ezután Tofeus D. Mihály és Szántai Mihály további közreműködésére sem. Comenius úgy érezte, hogy az említett tanító- és tanártársak többsége az elképzeléseit nem érti meg, az újításait bolondságoknak tartja, s a hagyományos iskola arculatát „*taposómalomból, börtönből, kőpadból, az elme megtévesztőjéből*” itt sem sikerül a gyönyörűség játszóterévé alakítania, mert nincs aki a törekvéseit igazán a magáévá tegye, és az elgondolásait képviselje. S ha nem az történik, amihez a jelenléte feltétlenül szükséges, akkor nem látja értelmét annak, hogy a továbbiakban itt maradjon.

Comeniusnak a nehezedő körülmények mellett, konkrét bírálatokkal is szembe kellett néznie. A fejedelmi udvar, a szellemi partnerek, lelkipásztorok tanártársak kritikái mellé egy kérdésben felsorakozott az özvegy fejedelemasszony is, amikor Comenius azzal állt elő, hogy fordítsák le a Bibliát török nyelvre, és kezdjenek a török hódoltság területén a muzulmánok keresztyén hitre térítéséhez. Erre a javaslatára az őt következőketesen, mindenben támogató fejedelemasszonynak is nemet kellett mondania.

A szellemi partnerek között a legnagyobb tekintély, Bisterfeld a metafizikát hiányolta Comenius tanmenetéből és – másokkal együtt – megpróbálta felhívni a figyelmét arra, hogy nem a helyi viszonyokra szabja pedagógiai elképzeléseit, hanem azokhoz szeretné igazítani a megváltoztatandó állapotokat, s igazában nem egy konkrét iskolai, hanem inkább oktatásügyi rendszert szervez. A kritika igazságát annyiban el kell ismernünk, hogy a comeniusi koncepció feltételezte a Kollégium akkorinál többszörösére történő fejlesztését, bővítését, kiépítését egyik napról a másikra.⁴⁴ Az, hogy Comenius ezt azonnal megvalósíthatónak ta-

⁴⁴ A Kollégiumot legalább háromszorosára vagy ötszörösére kellett volna nagyobbitani, egész állományaival, ellátó rendszerével, épületeivel együtt. Comenius azt indítványozta, hogy van elég fa a környező erdőkben, lássanak hozzá az építkezéshez. Azok azonban, akikre ennek a feladatnak a gyakorlati megvalósítása várt, árnyaltabban látták ezt a kérdést.

lálta, azt is mutatja, hogy ő inkább mint elméleti szakember számíthatott a kortársak s akár az utókor elismerésére. A Kollégium hivatása, hogy ti. lelkipásztorokat neveljen a gyülekezeteknek és tanítókat a kisgimnáziumoknak, s biztosítsa a világi értelmiség képzését,⁴⁵ csupán annyit engedhetett a pedagógiai kísérletekből, amennyi az alapvető feladatainak teljesítését nem veszélyeztette.

A latin iskola három osztályának beindítása után félbehagyja a pataki Kollégium szervezését. Mondhatjuk, hogy ez pedig rutinmunka volt a részéről, hiszen ilyen iskolát pályakezdőként vezetett már Prerauban, s alapított hasonlókat hazájában, majd Lesznóban, és segített beindítani más nyugati országokban. Az ehhez írt tankönyveit használták már az 1630-as években Erdélyben és a Partiumban, igaz, Sárospatakon az átdolgozott, magyarított változataikat adta kézbe.⁴⁶ A pánszofikus akadémijából itt ugyanúgy nem lett semmi, mint Angliában, Svédországban, Németországban, Lengyelországban vagy Hollandiában. A számára fontos gyakorlati tapasztalatok szerzése terén azonban Fulnek és Leszno után talán Sárospatak gazdagította leginkább.

A patrónusi támogatás gyengülése, az egyházon belül kiéleződő küzdelem, a kritikák bizonyára együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy Comenius a távozás mezejére lépjen. Van azonban még egy mozaikdarab, ami nélkül nem áll össze a teljes kép a tevékenységéről és döntéséről, s ami leginkább kegyességének sajátos vonásaival magyarázható. Már fiatalon, a tanulmányai végeztével – tanítói és lelkipásztori szolgálatának kezdetén – vonzotta egyrészt a „*Fény Kollégiuma*” és a „*Rózsakeresztes Testvérség*”.⁴⁷ Az utóbbi azt ígérte pl. a tagjainak, hogy hivatásukat a haláluk után is folytathatják. Formációi a Cseh Testvérek egyházában is megjelentek az 1640-es években. Comenius kora másrészt a prognosztikonok divatjára: jövőmondók és jövőmondások árasztották el az egész keresztény világot. Nem csoda, ha ezeknek – egyházi és világi nagyságok egyaránt – többé-kevésbé a hatása alá kerültek. Ahogy láttuk, Comenius

⁴⁵ *Dezső L.* i. m. 10.

⁴⁶ A Januájának alap gondolatát – a saját bevallása szerint – Bateus Vilmos spanyol jezsuitától vette, aki a leginkább használatos latin és spanyol szavakat 1200 mondatban összegezte. *Janua Linguarum sive Modus ad integritatem Linguarum compendio...* c. műve 1615-ben Angliában jelent meg, s 1629-ig még hét nyelven. *Iványi* i. m. 41–42.

⁴⁷ Erre való hivatkozással tűzte zászlajára nevét utóbb a szabadkőműves szervezkedés, az Isten írott kijelentésén – Szentírásán – kívüli, alkalmi kijelentések ígézetében pedig kiségyházak és szekták tucatjai születtek a későbbiekben. Prágában a szabadkőműveseket a Comenius-páholy tömörítette.

ezek között különösen figyelt Poniatowska Krisztinának a Gusztáv Adolf-ról szóló látomásaira, a protestáns egyházaknak nagy jövőt jósoló Kotter Kristóf és Melis István jövődöléseire, melyek a nemzetközi protestáns szövetségnek a római katolikus Habsburgok feletti győzelmét, a pápaság bukását és Krisztus 1000 éves uralmának bevezetését, tehát a világ végének elérézését hirdették, valamint a már említett Drábik Miklósnak a Rákócziakra vonatkozó jóslataira. A sárospataki tevékenysége során megszorodtak az utóbbi jóslatok. Drábik, aki Comenius Sárospatakra érkezésekor és eljövetele előtt egyaránt személyesen fölkereste, nagy hatással volt püspökére.⁴⁸ Drábik utasításait – bármilyen különcnek tűnő parancsok voltak – igyekezett teljesíteni. Mindketten a jövődölések azonnali beteljesedésében bíztak, s a világvége beköszöntését még az életükben várták.⁴⁹ Egyetérthetünk azokkal, akik szerint az alkalmazott apokaliptika Comeniusnál egyúttal a politikai program funkcióját töltötte be.⁵⁰

Drábik – meglehetősen szerencsétlen módon – a Comenius sárospataki környezetébe tartozókat kénytelenül is ellátta személyre szabott jövődölésekkel, amelyek véletlenül sem teljesedtek. Comenius elmenetele előtt arról panaszkodott Drábiknak, hogy itt már senki sem hallgat a jóslatokra. Igaz, ő sem hallgatott Tolnai Dali Jánosra, amikor felhívta a figyelmét pl. arra, hogy Zsigmond herceg halála után is érkeztek Drábiktól a herceg elkövetkezendő, fejedelmi tevékenységére vonatkozó jóslások, annak bizonyságaként, hogy ezek egyáltalán nem az égiektől valók.⁵¹ A jóslatokat végül a saját buzdításaival együtt sikerült továbbítania a fejedelemhez, aki mellett egy lelkipásztorokból álló bizottság értékelte őket. Comenius szomorúságára azonban, az értékeléseik a fejedelmet nemhogy nem indították azonnali cselekvésre, hanem megállapították, hogy a jóslatok nem tekinthetők Isten kijelentésének. De a sok jövődölésekben elhangzó ígéret mégis motiválhatta II. Rákóczi Györgyöt, aki a balsikerű lengyelországi hadjáratát követően számon kérte levélben Comeniustól, hogy a jóslatok miért nem váltak be, és emiatt ő magyarázkodásra kényszerült.⁵²

⁴⁸ Az erőszakos posztókereskedőnek mondott Drábik pl. azzal kápráztatta el egy ízben Comeniust, hogy a látásai nyomán kincset talált, s a talált kincsből ékszereket küldött hozzá, hogy mutassa be azokat az erdélyi fejedelemnek.

⁴⁹ Kortársai azt számolták ki, hogy 1672-ben vagy 1694-ben lesz a világ vége és Krisztus újbóli eljövetele.

⁵⁰ Molnar Amadeo: Comenius és az ellenreformáció. = Theologiai Szemle 1976. 171-175.

⁵¹ Rácz L. i. m. 145. Comenius erről a „Lux et tenebris” c. írásában számol be, a jóslatokat is közzé téve.

⁵² Kósa János: II. Rákóczi György. Bp. Év n. 68.

A legnagyobb kudarcot talán akkor szenvedte el, amikor Bisterfelddel Sárospatakon találkozott. Írásban a kezébe adva a jóslatokat a véleményét kérte, Bisterfeld azonban – bár maga is hajlott a chiliasmusra – ezeknek egyáltalán nem tulajdonított jelentőséget. A korábban jó barátságban lévő kollegák elhidegülten váltak el egymástól. Bisterfeld nyilvánvalóvá tette, hogy nem kíván a fejedelem befolyásolásában Comenius és Drábik eszközeként szerepelni, jócskán megnehezítve ezzel a dolgukat. Drábik már második sárospataki látogatása során arra szólította fel Comeniumot, hogy hagyja el a helyét, mert a világhelyzet megváltozott.⁵³ Comenius ezt tette, de figyelmeztette arra a sárospatakiakat, hogy távozása után ne engedjék az iskola színvonalát csökkenteni, és megígérte, hogy további írásaival a jövőben is támogatja a Kollégiumot.

Kegyességének sajátos vonásai talán segítenek abban, hogy Comenius személyiségének ellentmondásait jobban megértsük. Nem vonta le a megfelelő következtetéseket, amikor – ellentétben a mindig beteljesülő bibliai próféciákkal – arra figyelmeztették, hogy az általa közvetített jóslatok nem teljesednek, s nem tekinthetők az isteni kijelentés részének. Valamennyi kudarc és ellentétes tapasztalata után is kitartott a jövődölések mellett, és később újra kinyomtatta, terjesztette őket. Az sem tántorította el, hogy Isten keze saját sorsára is ránehezedett: Lesznót, ahová visszatért 1656-ban római katolikus lengyel csapatok pusztították el a földdel egyenlővé téve, és ekkor a negyven éven át összegyűlt kéziratait, minden vagyonával együtt újra elveszítette,⁵⁴ s itt pusztult el a Cseh Testvérek egyházának nyomdája, könyvtára, levéltára. Comenius megírta és közzé tette Leszno elpusztításának történetét, hogy részvétet keltsen egyháza iránt.⁵⁵ Ő maga ismét a „világ vándora” lett, és szűkebb környezetével mérlegelte, hogy Magyarországra telepszik, de visszaretentette a Felvidéken dúló pestis járvány. Sziléziában, báró Budora László Tivadar birtokán talált átmeneti menedéket, de itt sem volt teljes biztonságban. Viszont ugyanakkor meleg hangú meghívás és a pillanatnyi szükségére is tekintő, alkalmi támogatás érkezett hozzá az őt eddig is patronáló holland de Geer családtól, amit hálásan elfogadott. Élete

⁵³ Drábik ezután már a francia királyban, XIV. Lajosban látta azt, aki Isten eszköze lesz az ő érdekeik érvényesítésében.

⁵⁴ Jellemző, hogy két elásott irata maradt meg. Az egyik a Panszofia elméletét a másik a jóslatokat tartalmazta.

⁵⁵ *Comenius: Lesnae excidium anno 1656 in aprili factum, fide historica narratum. 1656.*

utolsó másfél évtizedében otthonra talált Amsterdamban. Fontosabb műveit itt újra kiadva, nyomtatásban megjelentetve hagyhatta az utókorra. Ezek közül némelyiket – amelyeknek kézírata nem állt rendelkezésére – Hollandiában tanuló magyar diákok vitték el a számára. Megkezdtek főbb műveinek más nyelvekre fordítását. Amszterdam városi tanácsa professzori katedrát biztosított a részére, és gyűjtést rendezett a Cseh Testvérek menekültjeinek.⁵⁶

Utolsó 14 éve Hollandiában korántsem volt nyugodtabb, mint az előzőek. Jelentős, újabb munkái jelentek meg ugyan, de az 1665-ben újra kiadott jóslatokkal már a protestáns világot is megbotránkoztatta, és olyanok bírálatával kellett szembenéznie, immár az egész életművét mérlegre téve, mint egykori tanítványa, Arnold Miklós franekeri professzor, Bayle Péter, a szintén Hollandiába menekült protestáns tudós, vagy a szakadár, szabadelvű protestáns irányzatok ellen küzdő francia református teológus, Maresius Sámuel. Azt, hogy ezek a kritikák kevésbé befolyásolták, mutatja, hogy Amszterdamban az ugyancsak látomásairól elhíresült vallási rajongó, Bourignon Antoinette asszony körében találjuk az utolsó éveiben.⁵⁷

Még megérte, hogy veje, Jablonsky Figulus Péter a Cseh Testvérek egyházának egyik vezetőjeként elhalálozott, s özvegye, Comenius Erzsébet nevű leánya öt gyermekével visszatért hozzá. Ezzel újra ráterhelődött a különböző országokban szétszórt gyülekezetek sokféle gondja. Comenius érezve, hogy közel a vég, Dániel fiára és Nigrin V. Krisztián lelkipásztorra, egykori tanítványára bízta kézíratai rendezését és további kiadását. Hosszabb-rövidebb betegeskedések után, 78 évesen érte a halál 1670. november 15-én. Az Amszterdam melletti Naarden vallon templomában helyezték örök nyugalomra. Özvegye Berlinbe költözött Schmettan udvari lelkipásztorhoz.

A Cseh Testvérek egyháza – a püspökével ellentétben – szakított Drabiciussal, akinek a jóslatai miatt az egyház komoly fenyegetéseknek volt kitéve, s 1660-ban, megfosztotta őt lelkipásztori hivatalától. Szervezetileg azonban már az 1650-es évek második felétől a működése egyre fogyatékosabbá vált, Comenius halála után pedig a megmaradt szórványközösségei beolvadtak a lutheránus egyházba.

⁵⁶ Comeniusnak évi 800 Ft fizetést szavaztak meg, a Cseh Testvérek egyházának pedig 2 millió Ft-ot gyűjtöttek össze.

⁵⁷ Iványi E. i. m. 257

Ellentmondásos az, hogy Comenius, aki bölceleti írásaiban a világ-békéről vizionált, a fegyvergyáros de Geer támogatását élvezte, aki buzgón terjesztette háborúra szólító felhívásait vagy a hasonló jóslatokat. Ő, aki a római pápáról, mint az Antikrisztusról írt egyik első írásában⁵⁸ a jelmondata szellemében – „*minden magától, erőltetés nélkül bontakozhasson*”⁵⁹ – még őt is szép szóval, bizonyágtevő érveléssel meggyőzőtőnek tartotta az evangélium igazságáról. Ő, aki korábban a török háborútól tartva nem fogadta el a magyar meghívást, amikor mégis eljött, akkor a muzulmánok megtérítésének tervével állt elő. Ő, aki szinte egész életében a nemzetközi protestáns fellépést szorgalmazta a római katolikus hatalmak ellen, ugyanakkor a nemzetek közös tanácsáról és az országok egységes vezetéséről, nemzetközi nyelvről és egyesülő egyházakról, felekezeti egységről álmódott, évszázadokra ellátva munícióval az uniós utópiák hangoztatóit.

A Descartessel történő találkozása és beszélgetése kapcsán voltak, akik a keresztyénellenes felvilágosodás, a karteziánus racionalizmus előfutárát fedezték fel alakjában.⁶⁰ Levélben és szóban válaszolta meg Descartesnak a fölvetéseit, mint pl.: érdemes-e egy bölceleti rendszer tanításait gyermekekre erőltetni? Nem játssza-e ki szükségszerűen egymással szemben a hitet és a tudást? Nem kellene-e eltekinteni a Szentírás pedagógiai alkalmazásától, ha egyszer az eredendően nem arra való? Össze lehet-e gyűjteni minden nélkülözhetetlen tudnivalót egy-egy tankönyvben, ahogy azt Comenius ígéri? Stb.⁶¹

Valójában kiemelkedő teológusnak tekinthetjük, akinek a keresztyén bölceleti rendszerében a látszólagos ellentmondások elsimulnak. Ő saját magát nem pedagógusnak vagy filozófusnak tartotta, hanem teológusnak és Isten lelkipásztori, majd püspöki szolgálatra elhívott gyermekeként határozta meg. A Krisztusközpontú, reformatori hitvallásra építő teológiája inkább a pietizmus előfutárává teszi, s 31 éves korában megírt hitépítő munkája⁶² – cseh nyelven „*a cseh irodalom legszebb könyve*” –

⁵⁸ Comenius: Menedék az Antikrisztus ellen. 1617.

⁵⁹ Omnia sponte fluent, absit violentia rebus.

⁶⁰ A szintén jelmondatának tekinthető hitvallása: „*Si Christum scis, satis es, si cetera nescis*” (elégg, ha Krisztust ismered, ha mást nem is ismersz.) elejét veszi az erről kialakult vitának.

⁶¹ Comenius: Responsio ad Exercitationem paradoxam anonymi cujusdam cartesianae sectae discipuli, qua Philosophiam pro infallibili S. Litteras interpretandi norma orbi christians obtrudit. 1666.

⁶² Comenius: A világ útvesztője és a szív paradicsoma. 1623. Magyar nyelvre 1720 körül lefordították, de nyomtatásban először csupán 1805-ben jelent meg Pozsonyban.

máig lelki táplálékot jelent a hitben járó, keresztyén nemzedékeknek. Ezt akkor is megállapíthatjuk, ha hozzá tesszük, hogy kezdettől fogékony volt a szektás jelenségekre és időse emberként egyre jobban hatása alá került az evangéliumi kegyességtől elhajló, apokaliptikus miszticizmusnak. Mint ahogy tagadhatatlan, hogy eszme-rendszerével megelőzte korát és joggal nevezik „*a modern pedagógia atyjának*” őt, aki a nevelővel a tanulóban az egész embert láttatja, akit érdekeltté kíván tenni a tanulásban a szemléltetés, a játék, a dramatizálás, a megfelelő szórakozás eszközeivel. Aki az egész világot egyfajta iskolának tekinti, és bevezeti az életen át tartó tanulás programját.

Magyarországi hatását részben érintettük a sárospataki tevékenysége kapcsán: a Kollégium neki köszönheti a latin iskolát, a nyomdát, az osztályok számára írt és beszerzett tankönyveket, az iskolai színjátszást, az iskola mindennapjait szabályozó törvényeket, az erkölcsi szabályokat, a tanulmányi rendet, a tanfelügyeleti rendszert, a könyvtár és a tantermek bővítését, az új tanítási módszereket.

Tolmácsolója eszméinek első kézből a református kollégium Gyulafehérváron és Sárospatakon, személyes közvetítője gondolatainak Tolnai Dali, Apáczai Cseri és Pósházi János, valamint mindazok, akik vitatkoztak vele. Bizonyára maradandóbb hatást gyakorolt volna a hazai művelődéstörténetre, ha az ellenreformáció nem számolja fel a protestáns iskolarendszer nagy részét, s a pataki Kollégiumnak nem kell több évtizedes bujdosásra indulnia, hogy azután a 18. század elején visszatérve, állhasson ismét talpra.

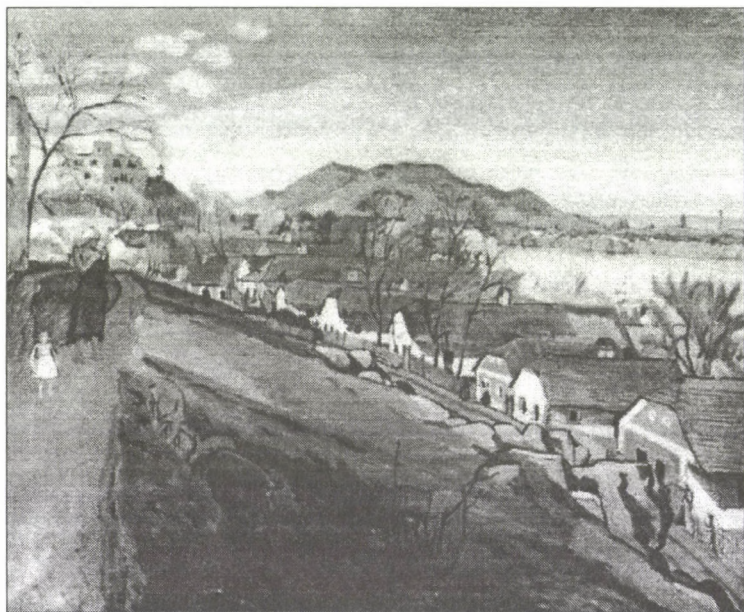
Akadtak tanárok, elsősorban a felvidéki evangélikusság körében, akik az iskolaszervezésben megpróbálták az ő pánszofikus modelljét követni, de az elképzeléseiket – támogatás híján – nekik sem sikerült megvalósítaniuk. Comenius irodalmi és bölcséleti hatására hivatkozni szoktak Zrínyi Miklóstól Bethlen Miklóson át Tessedik Sámuelig, de valójában lehetetlen fölmérni, hogy a tankönyvei, írásai olvasatuknak hajszálerein keresztül az életműve, vagy annak egy-egy része, mikor, hol és mennyire vált és válik egyéneket, kisebb-nagyobb közösségek számára példává vagy inspiráló tényezővé.

Comeniusban olyan személyiséggel találkozunk, aki a sorscsapások alatt és után rendre föltalálja magát, s a meggyőződésének tántoríthatatlanságával talán csak a hazaszeretete versenyezhet. Érettebben kezdi a tanulmányait, mint mások, s ez hozzájárulhat ahhoz, hogy korán kiala-

kítsa véleményét az általa ideálisnak tartott iskoláról. Nem áll mindig két lábbal a földön, emiatt sok csalódás éri, de ezek sohasem idegenítik el hivatásától. Az első meghívást mindig elhárítja, amivel általában sokat veszít. A sorsa rendre kudarcokba torkoll, de az Úr Isten a rosszat nála jóra tudja fordítani, és remekművekkel ajándékozza meg a világot. Családja elvesztésére az alapvető teológiai és kegyességi írásaival felel, hazájából száműzetésére a pedagógiai főművével, idős korában, minde-nének elvesztésére pedig az utókor számára összegyűjtött és kiadott, számos tudományszakot inspiráló munkáival. De az, hogy benne a tudós teológust sohasem nyomja el a szervező, a lelkipásztor, a tanár vagy az egyházkormányzó, azt mutatja, hogy minden körülmények között, fo-lyamatosan munkálkodni tud nézeteinek szakmai tökéletesítésén.

Az a Comenius, aki a hazája és vallása szabadságát a legreményte-lenebb helyzetben sem adja fel, és az a bizonyosság indítja mindenütt, mindenkor, mindenkinek a katekizálására, hogy megváltoztassa az egész világot, mert a megváltozott, jobbá tett világban a hazája és egy-háza ügyének is el kell mozdulnia a jó irányba, követendő mintát terem-tett Magyarországon. Mert a keleti inváziók és a nyugati elnyomás kö-zött őrlődő és szinte szakadatlan szabadságharcra predestinált magyar-ságnak csaknem valamennyi nemzedékében akadtak kiváló fiai, akik a politikai szabadság hiányában a nemzetük hitbeli és kulturális felemelé-sével kíséreltek meg változtatni a változtathatlannak látszón, s a pró-bálkozásaik sohasem voltak hiábavalóak.

Bálint József (1886–1957): Sárospatak

HALÁSZI ALADÁR

Comenius műveltségének népi elemei

I.

Amikor jelentős életművekkel jellemzünk egy-egy korszakot, gyakran szögezzük le: a tudomány, technika, irodalom stb. évszázada. A 17. század, amelyben Comenius élt és alkotott, méltán érdemli a *nagy* jelzőt, hiszen akkorra teljesítették ki tudományos, irodalmi, pedagógiai tevékenységüket Shakespeare, Galilei, Descartes, Newton, s Giordano Bruno¹ is e század hajnalán szenvedett máglyahalált a tudományért, Comenius pedig üldöztetést vállalt elveiért. Ezek az elvek a pápaság, a Bécs központú császárság ellen fogalmazódtak meg, de az emberért, mindenkiért, akiket a panszófia jegyében a tanulás révén kell fölemelni egészen az Isten gyönyörködő szeméig, hiszen az ember az ő képmását hordja magán. Így csak tökéletes lehet, mely szintet csakis enciklopédikus tudományossággal, demokratikusan, származásra, vallásra tekintet nélkül lehet elérni.

A reneszánszban újra fölébredő ember központú szemlélet a 17. századra, a barokkra ugyan módosult a mély vallásosság térhódításával, de már az előző században megdöntötte Kopernikusz² a ptolemaioszi világszemléletet,³ a következő század pedig a felvilágosodásé és a feudalizmus bukásáé. Comenius már elemi ismeretként tanította a heliocentrikus világfelfogást: „Az ég, úgy látszik, hogy forog, és környül veszi a’ középben

¹ Giordano Brunot Rómában ítélte az inkvizíció halálra, mert az egyház világfelfogásával szemben a földünket egy kis szeletnek mondta, nem a világ közepének. Nyolc éven át tartották fogva. Kivégzése előtt állítólag nyelvét is kivágták, hogy ne tudjon lázítani a máglyán. „Jobban félnek maguk kihirdetni az ítéletet, mint én elfogadni azt” – mondta bírójának. A pápa csak fél évszázada vette le az indexről az írásait.

² Kopernikusz (1473-1543) alkotta meg a heliocentrikus világszemléletet.

³ Ptolemaiosz (87-165) szerint a Föld a világ közepe.

álló földet; de valósággal a' föld forog a nap körül".⁴ A mindenkinek mindent tanítani akaró nagy pedagógus ebből az elvéből kiindulva a világ minden dolga iránt érdeklődött, így műveltségi anyaga igen szerteágazó, ám főbb területeit – köztük a népi kultúra elemeit – kiolvashatjuk írásából. Hogy miért éppen a népi részét vizsgálom meg Comenius műveltségének, kultúrájának, arra nem csupán az a magyarázat, hogy kevesen voltak rá kíváncsiak eddig. Az sem, hogy evidenciának tűnik a feudalizmus viszonyai között a természethez, a valóság tárgyiasult világához legközelebb élő réteg legnagyobb számaránya a népességen belül, hanem az terelte rá a figyelmem a témára, hogy a 17. század nagy gondolkodója, elméleti és gyakorló pedagógusa éppen a paraszti életből merített példákat, arra a létformára fogalmazott meg erkölcsi, tudományos tételeket, hiszen a *mindenki* kategóriájában a tanítványok többsége e körből való volt. Hozzájuk saját szavaikkal, élményeikkel, látószögük fölvételével, gondolkodásmódjuk, érzelmeik megismerésével tudott csak közel kerülni. Ezek nélkül mindössze kinyilatkoztatás, prelegálás volna a tanítás.

Szükséges tehát megfigyelnünk Comenius ilyen formájú igazodását is neveltjeihez, tanítványaihoz. Mint püspököknek, a barokkban a legtermészetesebb a Bibliából történő kiindulása, a benne foglalt, taglalt példák felhasználása a nevelés-tanítás során; mint kora egyik nagy gondolkodójának, ismernie, sőt fölhasználnia kellett elődei és kortársai legfontosabb ismereteit az élet – elsősorban a pedagógia, teológia, filozófia – minden területén. Az ókori példák is közel estek gondolkodásában a mindennapokhoz. Műveltségének rétegei közül itt a paraszti élet dimenziójában föllelhetőket nézem, hogy nagyságrendileg, arányaiban hogyan írható le a kultúrájának e szerepe életművében.

A természeti, épített, technikai, társadalmi környezet tárgyai, eszközei, folyamatai bizonyos fokig számszerűsíthetők is más műveltségi rétegekkel összevetve a művekben előforduló fogalmak, példák alapján. Ez önmagában azonban nem igazítana el bennünket a témában, hiszen sokféle hosszabb-rövidebb utalás is jelzi e kultúrának jelenlétét a művekben. Ezek az utalások is jellegzetes mutatói lehetnek a népi hagyományoknak, tudásnak, szokásoknak, vagyis a kultúrának. Ha tehát a teológia, retorika, pedagógia, filozófia meglehetősen elvont világát tekint-

⁴ Orbis Pictus. Fordította Sz. J. [Szombathi János]. Pozsony, 1798. Hasonmás kiadás: Bibiotheca Comeniana I. Sárospatak–Miskolc, 1986. 9.

jük Comenius legtermészetesebb közegének, akkor a népi kultúra adja hozzájuk a tárgyi részt, a valóság érzékszervekkel felfoghatóbb elemeit, amelyekből elvonatkoztatta, megfogalmazta tételeit. Az alapelvekké, pedagógiai alapigazságokká nemesedett szentenciái közül feltehetően több származik – ha nem is direkt módon – a népi bölcsességekből, a köztük szárnyaló szállóigékből, megfigyeléseikből, tapasztalataikból. Ha mindez így igaz, akkor a következők állapíthatók meg: a politikailag üldözött tudós nehéz sorsa közepette sem adta föl demokratikus nevelési elveit, amely a nép fölemelését célozta a tudás, a fény terjesztésével közzöttük. A feudális viszonyok közt forradalmi gondolat volt ez, amely csak a legemberségesebb, legfelvilágosultabb főemberek támogatását vívta ki, olyanokét, mint Lorántffy Zsuzsanna. Másfelől Comenius szemében, értékrendjében életművet meghatározó elvvé magasodott a demokratizmus a legnépesebb, ám a feudális társadalmi kasztrendszerben a legalsó réteget adó embertömeget illetően. A korabeli tudományosság és a népi kultúra egyféle ötvöződése ez feltételezésem szerint, melynek helyességét vagy igazolják, vagy cáfolják majd az eljárás során alkalmazott módszerek, az életmű elemzése. Mindez többféleképpen történik: statisztikai méréssel, rövid szövegelemzésekkel – értelmezésekkel, a hipotézist igazoló, esetleg cáfoló idézetek fősorakoztatásával.

Mielőtt azonban elővennénk Comenius műveit, tisztáznunk kell, mit értünk népi kultúrán, melyek a legfőbb elemei, amelyekre alkalmasint fölfűz ismeretrendszerket, egyáltalán alkalmazza alapként, eszközként, vagy csak említés szintjén része a szövegeinek.

II.

Mind az egyén, mind annak közössége a kultúrájáról ismerszik meg leginkább. Megnyilvánulásaikból, rögzített vagy szójhagyományokban föllelhető ismereteikből markáns vonásként rajzolódik ki egy-egy társadalmi csoport, közösség arcéle. Különösen így van ez az alkotók esetében, akik életművüket rögzített formában hagyják hátra a vizsgálóknak, akik számára lehetségessé válik az ismeretanyag gyökeréig visszamenniük térben, időben. Mindez fontos lehet, ha fejlődésében, változásában akarjuk látni a hagyatékot. Annak aztán mérhető és nem mérhető módon megállapíthatjuk rétegeit, azok arányát az életműben, az alkotói szándék megvalósulásának folyamatát.

Ha a kultúra rétegeiről szólunk, eljuthatunk a népi eredetű, többnyire megfigyelésen alapuló elemekhez is, vagyis vizsgálatunk tárgyához. A népi kultúrának is láthatjuk a rétegződését, legalábbis a társadalmi csoportok kultúráját, amelyet a „népi” jelzővel illethetünk. A néprajz tudománya e körbe vonja be az agrárfoglalkozásúakat, bányászokat, kisebb mértékben a munkásokat, kispolgárokat. Közkultúrává lett, közkinccsé, amelyben a népi rész az idők folyamán csak maradvány.⁵ Comenius idejében még meghatározó része volt a hagyományokban, rituálékban lévő szokásrend a kultúrának. A Biblia – amelyből oly sokat idéz Comenius – szintén a paraszti életre vetíti elsősorban az erkölcsi példait, a több ezer éves, élesen bevésődő ismeretekkel nevel. A szemléltetés és a cselekvésbe vonás hatékonyságában erősen hívó ember Konfuciusssal együtt vallja: „Mindig és mindenütt összekapcsolva a szemléltetést, a szóbeli tanítást és a gyakorlást. Szemléltetés nélkül semmit sem lehet könnyen, szóbeli tanítás nélkül semmit sem lehet értelmesen, gyakorlás nélkül pedig semmit sem lehet maradandóan megtanulni.”⁶ „Mondd, és elfelejtik; mutasd meg, emlékeznek majd rá; vond be a cselekvésbe, megtanulják.” A paraszti élet a természettel a legnagyobb példatára Comeniusnak, bár a mesterségeket űzők, a korabeli városok polgárainak életéből is sokat merített tételei kifejtésekor. Előljáróban talán elég utalnom a többször említett házépítés folyamatát leíró párhuzamára, amelyben a tervtől a megvalósulásig, a végén a felékesítésig írja le a menetét, azaz a népi kultúra részeként rögzíti a házépítést.⁷

A népi kultúra elemeinek említése, fölhasználása gondolatrendszerben, utalásaiban, párhuzamaiban érdekes lehet, ha egyféle statisztikai, számszerűsíthető módon sikerül bemutatnom. A nagy alkotó műveinek meghatározott – véletlenszerűen kiválasztott – oldalait (a 21. mind-egyikből, vagy a 12. fordítva a számjegy, ha rövidebb volna az írás) vizsgálom fogalmak összevetésével, említésük arányaival abból a célból, hogy az egészen belül a rész – azaz a népi kultúra – milyen arányt mutat. Továbbá példákat, utalásokat vizsgálok a néprétegek különböző csoportjai köréből, hogy lássék: Comenius mennyire épít a népi kultúrára, hogyan integrálja életművébe, mennyire része műveltségének. A fogalmakat számszerűsítve besorolom a következő kategóriákba: 1. az

⁵ Maradvány, hagyaték latinul: reliktum (néprajzi terminus).

⁶ Pampaedia. Bibliotheca Comeniana IV. Sárospatak, 1992. 53.

⁷ Didactica Magna. Seneca Kiadó, Pécs, 1992. 125-126.

ókori műveltség szavai; 2. a teológia szakszavai; 3. a retorika fogalmai; 4. a pedagógia tudománya körébe tartozó kategóriák; 5. a filozófia körébe tartozó terminusok; 6. egyéb fogalmak; 7. a népi kultúra fogalomkörébe illő szavak.

III.

Az alább felsorolt írásaiból vizsgáltam meg egy-egy oldalt abból a szempontból, hogy lássék, mely műveltségi rétegéhez sorolhatók a főként főnevei, főnév alaptagú szószerkezetei. *Orbis pictus*,⁸ *Búcsúbeszéde*,⁹ *A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről*,¹⁰ *Testvéri intelem folytatása a vetélkedés szeretettel való mérsékléséről*,¹¹ a *Vestibulum* előszava,¹² a *Vestibulum* és a *Janua Linguarum Lucidariuma*,¹³ Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése,¹⁴ *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*,¹⁵ *Didactica magna*,¹⁶ *Pampaedia*,¹⁷ *A lelki tehetségek kiműveléséről*,¹⁸ *Tirocinium*,¹⁹ *Vestibulum*.²⁰

Nem volt egyszerű művelet besorolnom a 773 fogalmat a különböző műveltségi rétegekbe, mivel a terminológiák többnyire részlegesen fedik egymást, így némi esetlegesség is vegyülhetett volna a műveletbe. Ezt kerülendő a tágabb szöveggörnyezetet is figyelembe vettem, hogy pontosabb legyen, melyik csoportba sorolhatom be a hét közül. Tisztán egy réteg sem különíthető el, hiszen még az ókori műveltség elemei is összefonódnak néhol a filozófiával, retorikával, vagy a pedagógia a teológiával, népi kultúrával és a már innen is, onnan is közkinccsé lett, „egyéb” címszó alatt besorolt fogalmakkal. Mégis kapunk a szövegekből Comenius műveltségének rétegeire vonatkozó jelzéseket, mint ahogyan a köznapi ember témaválasztásaiból, a különböző szövegrészek arányai-ból magára az emberre érvényes ismeretet: mivel foglalkozik, minek

⁸ Bibliotheca Comeniana I. Sárospatak–Miskolc, 1986. 21.

⁹ Bibliotheca Comeniana VIII. Sárospatak, 1999. 31.

¹⁰ Uo. 21.

¹¹ Bibliotheca Comeniana IX. Sárospatak, 2002. 33.

¹² Uo. 47.

¹³ Bibliotheca Comeniana VII. Sárospatak, 1999. 31.

¹⁴ Bibliotheca Comeniana III. 1990. 21.

¹⁵ Bibliaiskolák Közössége, Bp., 1990. 31.

¹⁶ Seneca Kiadó, Pécs, 1992. 37.

¹⁷ Bibliotheca Comeniana IV. Sárospatak, 1992. 27.

¹⁸ Bibliotheca Comeniana X. Sárospatak, 2003. 146.

¹⁹ Uo. 190.

²⁰ Uo. 228.

örül, mi bosszantja, mi az értékrendje, mennyire művelt, és e tudásnak melyek a főbb rétegei. Így Comeniusról elmondható a fentiek alapján, hogy elsősorban a pedagógiából (32,86 %) és a közkultúrává vált műveltségi elemekből építi szövegeit (30,31 %), de a fölvázolt hét réteg harmadikja, a népi kultúra részesedése (14,58 %) jelentős a vizsgált 13 írásban. Hogy ez a megállapítás, adat mennyire vetíthető rá egész életművére, azt megengedni látszik, mert legjava írásai nem maradtak ki a vizsgálatból.

Megnevezés	%-os arány	Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése	Orbis Pictus	A könyvekről	Testvéri Intelem	Vestibulum Előszó	A Vestibulum és Janua Lucidarluma	A világ útvesztője	Didactica Magna	Pampaedia	A lelki tehetségek	Tirocinium	Vestibulum	Búcsúbeszéde	Összesen
Ókori műveltség	1,66			5	2			1	4					1	13
Retorika	5,88	2		9	7	3	1	1	4	8	5		1	5	46
Pedagógia	32,86			24	9	43	54		25	5	8	38	19	32	257
Filozófia	4,48			5	1		1	1	3	10	3		1	10	35
Teológia	10,23			3	12			9	2	33	9	3		9	80
Egyéb	30,31	13		18	48	6	5	13	24	38	26	7	9	30	237
Népi kultúra	14,58	1	17	29	0	0	1	9	4	18	21	2	3	9	114
Összesen	100	16	17	93	79	52	62	34	66	112	72	50	33	96	782

Végképp nem abszolutizálom a kapott számokat, arányokat, de jó megvizsgálni a vázolt szempontok szerint is Comenius munkáit, ha az eredmény kicsit is finomít személyisége rajzán. Szövegépítésének módjából, irányából, stílusából is fontos adatokat kaphatunk témánkhoz.

IV.

Anélkül, hogy részletezném szövegépítési módját, szemléletesnek találok a Vestibulum előszavában talált párhuzamot fölvázoló szövegét, amelyet a fiatalabbakat tanítók megnyugtatóására, munkájuk fontosságára írt, ugyanis évszázados tapasztalat, hogy a felsőbb osztályokban taní-

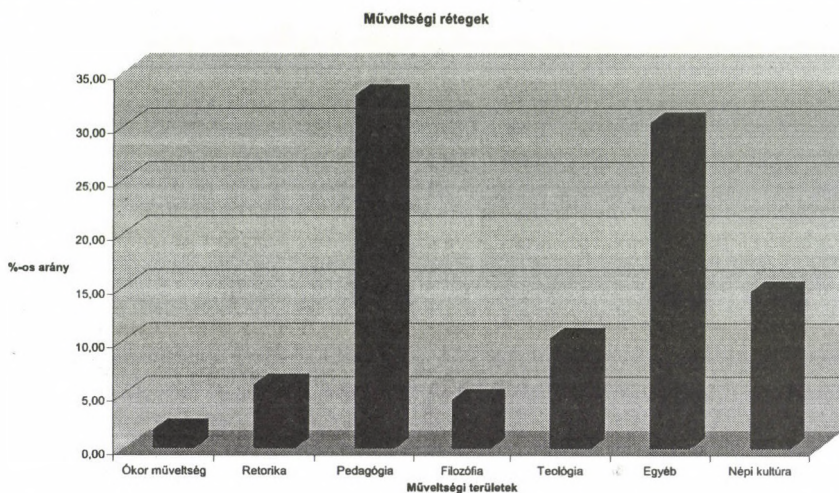
tók fontosabbnak tartják a maguk nevelő, tanító munkáját, mint az alsóbb osztályok pedagógusaiét. Ha a mai óvodai és általános iskolai alsó tagozatos nevelők közti, az alsós tanítók, felsős tanárok közti téves nézetekre gondolunk, kiegészítjük az általános iskola és a középiskola más- és önmeghatározásával, akkor időszerűnek tartjuk ma is Comenius magyarázatát e viszonyra: „Melyiké legyen a több dicséret vagy jutalom, amaz elsőké-e, vagy az utolsóké, mert a felső részek több mutatóságot, de az alsóbbak több szilárdságot adnak az épületnek, úgyhogy ama felsőbbek az alsóbbak nélkül nem létezhetnének, mert ha nem jól rakják le azokat, összeomlanak ezek.”²¹ A házépítés hasonlata, párhuzama lépten-nyomon előkerül szövegeiben, hiszen ugyanúgy egész folyamatában és eredményében, mint a személyiség maga. Jellemző Comeniusra, hogy barokkos részletezéssel ki is egészíti, ráerősít erre a párhuzamra másik két hasonlattal is: a háborúból és a táplálkozásból vett példákkal. Az ellenség erejét megtörő első légió szerepe nem kisebb, mint azé a csapaté, amelyik a végén földig veri. A táplálkozásnál a rágás az első, attól sem vitatható el a fontossága, hiszen az emésztés, az élet-erő szétárasztása a többi szerv munkája, amely fontos, de nem hagyható ki a rágás folyamata.

Szemléletesek, világosak, a népi kultúra elemeiből építkezők ezek a példák. Eddig mindig a háborúk századában élt Európa minden népe. A 17. század is bővelkedett benne. Ki ne tudott volna a rohamokról, harci taktikákról? A házépítés, a táplálkozás a kikristályosító példa minderre. A kéz, a has, a végtagok hasonlata a Bibliából is kap erősítő forrást. A rész-egész viszonyának logikai összefüggése, az egész személyiségre ható külső erők között a nevelés elsődlegessége kap itt megvilágítást. Példáival nem hagyja el azt a terepet, amelyen a neveltek, pedagógusok egyaránt, otthonosan érzik magukat, mindenekelőtt követni tudják a nagy pedagógus gondolatmenetét, szövegének üzenetét megértik. Az akadémia hallgatóinak beavatási szertartása is a falusi ember tevékenységéből veszi a példát: „Jöjj, döntsük le ezt a tuskót a földre, szabjuk ki ezzel a vonalzóval, faragjuk meg ezzel a fejszével, faragjuk meg ezzel a szekercével, míg vonásai ember formájúakká nem válnak, és a tuskóból élő és szép arcok nem lesznek.”²²

²¹ A Vestibulum előszava. Fordította: *Gulyás József*. Bibliotheca Comeniana IX. 37-38.

²² Janua V. rész. Bibliotheca Comeniana VII. 195.

Ellenpéldám csak erősíti azt a comeniusi eljárást, hogy igyekszik neveltjei nézőpontjára, szóhasználatára építeni tételeit, de ha filozófiai, teológiai „elandalodáson” kapjuk, ott szinte fogalmi szinten sem jön elő a népi jellegű szöveg. A világ útvesztője és a szív paradicsoma című munkájában mintha istenével, Krisztusával, főképpen magával beszélne. Itt nincs szükség szemléltető párhuzamokra, népi töltésű szövegre, mert a legelvontabb elvei, világszemlélete, hittételei fogalmazódnak meg. Önmagának így világos minden.

A vizsgált művekből vett példák, párhuzamok legtöbbször elmondható: a népi kultúra elemeiből építkeznek, mely elemek inkább a tárgyi világ részei, mintsem az elvont fogalmak világát festenék. Az *Orbis pictus* például szinte kizárólagos e tekintetben, hiszen csakis a népi létformát, a paraszti életet, a hozzá kapcsolódó mesterségek, tárgyak, folyamatok, munkák világát festi meg: „A kaszás a réten szénát tsinál; levágván a’ füvet kaszával; és gereblyével össze-gereblyéli; boglyákat rak villával; és szekereken a’ szénatartó helyre hordja.”²³ Maga a tematika, a tárgyak, munkák, mesterségek, a hétköznapi történései is mind-mind a népi élet köréből valók: a négy fő elem (föld, levegő, tűz, víz), ércek, gyümölcsök, állatok, az ember, a földművelés, mesterségek, hajózás, iskola, mértékek, temetés stb., stb.

²³ *Orbis pictus*. Bibliotheca Comeniana I. 85.

A Pampaediában egy hasonlatban sűríti össze a különböző létformákat: növény, állat, ember: „Isten ivadékát keressék [...] az ivadék gondozását pedig, ha egyszer vállalták, folytatniok kell, míg csak fel nem nő és gyümölcsé nem érik.”²⁴ Sarjnak is hívja a gyereket, amely szintén népi „metafora”: „Az értelem kantárszárával, mintsem inkább törvények és a megtorlás erejével féken tartani!”²⁵ A kantárszár konkrét jelentéstartalmára ráakódott újabb jelentésréteg vált alkalmassá a hasonlat kiteljesítésére, a tartalom emberi átszármaztatásra. Hogy mennyire képpen volt Comenius a földművelés dolgaiban, arra példa, hogy Platziusra hivatkozik, az angol újítóra, aki trágyalével átitatott magvakat vetett el és jobb eredményt ért el begyűjtéskor. Mindez arra is jó példája, hogy az első, alapvető ismereteket időben, helyesen kell kialakítani a gyermekben, továbbá a lélek művelésének első szakaszát a legeredményesebben kell megterveznie a pedagógusnak, mint ahogyan a vető ember végzi a maggal. A maggyerek–facsemete összevetése a hibás eljárásokra is rávilágít. „A magban benne van az egész növény megvalósulási lehetősége; bármi hatás éri tehát, az az egész növényre kihat.” „Ragyogó példával szolgál a vetőmag trágyázásának az a módszere, [...] hogy négy napon át megfelelően előkészített trágyában áztatják, utána pedig elvetik.” „A facsemete, melynek fejlődése rendellenesen indult, nem könnyen, miután pedig megnőtt és úgy kergesedett meg, hogy nem igazították ki, sehogyan sem vetközi le a torzulását, ugyanúgy az ember is azokkal a szokásokkal együtt öregszik meg, amelyeket életének első szakaszában felvett.”²⁶

Hogy már kora gyermekkorban kell a nevelést kezdeni, a Bibliából is vesz párhuzamot: „Már zsenge gyermekként bevonták a bölcsesség tanításának hallgatásába” (ugyanis Bölcs Salamont).²⁷ Más alapl művében, pl.: a Didactica magnában is a paraszti munkák köréből vett hasonlattal él a nevelést illetően: „A természet minden folyamatánál a dolgok legbelsejéből indul ki. Pl.: a madárfiókáknak nem karmaik alakítja ki legelőször, sem pedig a tollazatát vagy bőrét, hanem a belső szerveit; a külsőket csak később [...]. Éppúgy a kertész sem a fa külső kérgébe vagy a bél külső rétegébe oltja be a szemző ágat.”²⁸ „A kertész sem a fák

²⁴ Pampaedia. Fordította: Bollók János. Sárospatak, 1992. 66.

²⁵ Uo. 69.

²⁶ Uo. 70.

²⁷ Bölcs. 3–4.

²⁸ Didactica Magna. Seneca Kiadó 1992. 124.

ágait, hanem a gyökereit szokta öntözni; az állat sem a külső tagjaiba veszi fel a táplálékot, hanem a gyomrába, ez pedig, miután kellőképpen feldolgozta, az egész testbe széjjelszállítja azt. Ha tehát ezek mintájára az ifjúság nevelője is a tudás gyökerére, az észre helyezi a hangsúlyt, az életerő könnyen átmegy majd a törzsbe, azaz az emlékezetbe.”²⁹

Comenius tehát nagyban épít arra, hogy a tanítványok, a kollégák – akiknek az írásait szánta – a hétköznapi tárgyi világuk szemléletes példáit pontosan értik, és így össze tudják kapcsolni az új ismeretekkel a hasonlóságot, párhuzam révén. Alapműveket említettem, de ugyanúgy fontos megnyilvánulása a Sárospatakra hívásáról szóló írása: „ez az iskola az kezdjen lenni, amivé igazán kell az összesnek lennie, az emberiség műhelyévé, ég és föld faiskolájává, amint a próféták által mondja az Úr”.³⁰ A faiskola, a csemeték nevelésének helye szintén telitalálat, metafora, mint sok más fogalma a nevelés tárgykörében. A mag híján, kertek, rétek nélkül hiába van szántóföld illetve méh. Mint a méhnek, a lelki tehetségnek is táplálékra, szellemire van szüksége, azaz a könyvre. Így jut el a természet axiómáitól a tehetségek kiművelésének eszközéig, a könyvig: „Hiába van a szántóföld, ha nincs mag; hiába vannak a méhek, ha nincsenek kertek vagy rétek, hol mézet gyűjtsenek; hiába vannak hangyák, ha nincsenek mezők, hol eledelüket keressék.... Hiábavaló tehát a lelki tehetség is, ha nincs szellemi táplálék”,³¹ vagyis amelyet a könyvek tartalmaznak.

Máshol is tetten érhető Comenius szövegeiben a tetralemma³² forma, amely Comenius részletező, sokoldalú fogalom magyarázatát, szemléltetését hivatott szolgálni. Itt a három „héh, réteg, tulajdonság” az ember környezetéből való: a mag nélküli szántóföld, a kert, rét nélküli méh; a mezők nélküli hangya. A negyedik réteg a lelki tehetség a könyvek nélküli világban, amely ugyanúgy hiábavaló, mint a többi. Vákuumot teremt így a könyvekre, amelyből a művelődési váagnak, a lelki tehetségek kibontakozásának kell következnie a könyvek által. Mindezt napnál világosabb levezetéssel, a népi környezetből vett dolgok, axiómák által végzi. A logika, retorika, pedagógia, filozófia elválaszthatatlanná lesz e tetralemmában a népi kultúra logikájától, képi látásától.

²⁹ Uo. 225.

³⁰ Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése. Bibliotheca Comeniana III. 16.

³¹ A könyvekről. Fordította Dezső Lajos. Bibliotheca Comeniana VIII. 20.

³² Görög, héber eredetű logikai és retorikai forma, amelyet az óind filozófiából vettek át. Négy héh, réteg, tulajdonság a jelentése. Kiválóan alkalmas több oldalról bemutatni az adott tézist.

V.

Ha tagadnánk, akkor is munkál bennünk az igény igazodnunk egy-egy nagy alkotó életművéhez, személyiségéhez. Mindez igaz akkor is, ha csak szívesen idézünk tőle, vagy éppen beépítjük szövegeinkbe kulcsszavait, hozzá hasonlóan igyekszünk bizonyítani vagy cáfolni, esetleg mélyebbre hatolva munkásságában, azonosulunk erkölcsi értékrendjével, tudományos látásmódjával. Comeniust tanulmányozva nem vonhatjuk ki magunkat hatása alól, hiszen korának, elődei gondolatainak nagy összegzőjeként tisztelhetjük és az élet teljessége fogalmazódott meg minden gondolatmenetében. Mindent, mindenkit bevonni akart tanításába; nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a tudás által váljon az ember az Isten képmásává, amely a tökéletesedés, azaz a nevelés – tanulás végeredménye. Műveltségének kiterjedése, mélysége, tematikája kora mértékegységeivel mérve szinte a végtelenbe nyúló. Természetes hát, hogy a népi kultúra elemeit, látószögét, kikristályosodott ismeretanyagát szerves részévé tette saját műveltségének. Már csak azért is szüksége volt rá, mert onnan közelebb tudott férközni neveltjeihez, közvetlenebb úton juttathatta el a szükséges ismeretanyagot hozzájuk. Az életművéből lesűrűsíthető nevelési alapelvei közül leginkább az életkori sajátosságok és az egyéni tulajdonságjegyekhez igazodás, a demokracizmus, humanizmus, a nevelés kiterjesztése minden személyiségre elvek hangsúlyosabbak e témában, hiszen neveltjei életközegéből vesz szemléletes példákat; a legnagyobb lélekszámú, de legalacsonyabban rangsorolt néprétegből is mindenkit föl kell emelni szerinte a nevelés-tanítás által; minden pedagógiai eljárás az emberért, annak boldogulásáért kell, hogy történjék.

A népi kultúra, annak közkinccsé vált eleme Comenius műveltségének, szövegalkotási módjának, terminológiájának szerves részévé vált, majd ötvöződött a teológia, filozófia, retorika tudományával. Így lett gondolkodása építőelemévé, amely helyenként ízt, stílust is adott szövegeinek a példa, párhuzam, szemléltetés szerepén túl. A tudomány elvont világa ez által tárgyiasulva eszközzé, módszerré is magasodva az elmélet és a gyakorlat egységét is segített megteremteni. A használt fogalmak statisztikai adatából és a fent idézett, elemzett szövegeiből levonható, hogy a pedagógia tudományának megkerülhetetlen része nála a népi ismeretek köre, sőt gondolkodásmódjának is befolyásoló tényezőjévé emelkedett. A pedagógus Comenius nem akart az „alacsony tömeg” fölé

úgy emelkedni, hogy lenézzé, netán megvesse, mint Horatius tette,³³ hanem köztük élőként igyekezett megérteni vágyaikat, érezni örömeiket, fájdalmaikat, megfogalmazni igényüket a jobb, nagyobb tudást igénylő életükre. A népi kultúra nála tehát nem dekoráció, nem csupán említés szintű része volt műveltségének, hanem tudatosan beépített, használt eszköze.

---

³³ Horatius Flaccus, Quintius i.e. 65- i.e. 8. „Gyűlöllek, távol légy, alacsony tömeg” In Horatium – Babits Mihály fordította ezt a részt Horatiustól verse első sorában.

MARTINÁK JÁNOS

Comenius, a költő

Az 1620-as fehérhegyi csata döntő fordulatot jelentett a cseh nép történetében. A Habsburgok teljes egészében uralmuk alá vonták területét, a politikai vezető réteget megsemmisítették. Üldöztek minden, a katolikustól eltérő vallási irányzatot, aki nem volt hajlandó áttérni, azt kiégezték, vagy emigrációba kényszerítették, mint a politikai vezetőket. Ez az év nagy csapást jelentett a cseh szellemi életre, elsősorban az irodalomra. Az előzőleg témájában és formájában kibontakozó, nyelvileg egyre erősödő cseh irodalmiság fejlődése megtorpant. A Habsburgok üldözték a cseh nyelvet; a könyveket elégették, az irodalom képviselőinek is a behódolás maradt: vagy segítik a német-latin írásbeliséget, vagy elhagyják az országot. Ilyen körülmények között különösen nagy jelentőségűvé vált a külföldre menekültek köre, mert ők táplálták a nemzeti gondolatot, ők vitték tovább a cseh nyelvű irodalmat.¹

Ekkor vált nemzetközileg híressé, a cseh irodalomban pedig döntő jelentőségűvé *Comenius Ámos János* (1592–1670) működése, hiszen az ő egyházát, a Cseh Testvéreket is menekülésre kényszerítették, hogy Németországban, Lengyelországban, Észak-Magyarországon új hazát keressenek maguknak. Comenius vállalta a sorsukat, hiszen ők nevelték fel, tanították, a papjuk is volt, és a kényszer arra vitte, hogy velük együtt szenvedje el a hazától való elszakítottság keserűségét.²

Comenius az emigrációban a maga számára egyre inkább világossá tette, hogy egyházának és hazájának sorsát csak a nemzetközi méretek-

¹ A cseh irodalom kis titkai a XIX. század végéig. Válogatta, bevezette Dobossy László. Bp., 1990. 161.

² Élettörténetét lásd részletesebben a Bibliotheca Comeniana XIV. kötetében megjelent cikkemben: Sárospatak, 2009. 32-33.

ben kibontakozó humanista béketörekvés segítheti elő. Úgy gondolta, hogy ennek megteremtését egy egységes tudomány, a pánszófia elterjedése segítheti, amihez természetesen a nevelést-oktatást kell fejleszteni. Így jutott el az oktatás módszertani jelentőségének felismeréséhez, ennek eredménye jelentős pedagógiai munkássága. Egész életét e cél megvalósítása érdekében tette fel, miközben intéznie kellett közössége egyházi életét, szervezni mindennapjait, tartani a reményt a hívekben a fennmaradásra és a hazába való visszatérésre.

Ugyanakkor meg kellett küzdenie egyéni nehézségeivel, belső drámájával, olykor kétségeivel is. Ez az a terület, amelyen lírai munkássága: költészete kibontakozott. Az emigrációban születik legjelentősebb szépirodalmi műve 1623-ban: *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* címmel, amely a cseh irodalom egyik alapművének számít. Ezt a prózai alkotását már jelentős szakirodalom feldolgozta, itt és most elsősorban e nagy műve mellett megszületett lírai alkotásokról szeretnék megemlékezni.

Comenius szépirodalmi tevékenysége nem előzmény nélküli. Tanulmányai során megismerkedett a versírás fortélyjaival, egyetemi éveit után pedig tudatosan tűzte ki magának azt a feladatot, hogy a cseh nyelvet és cseh irodalmat fejlessze. Gyűjtötte a cseh szavakat, mert úgy érezte, hogy az akkori nyelvállapot még elégtelen a tudományok közvetítésére. Gyűjtötte a különböző szólásokat és mondásokat, abból a célból, hogy megismerje és terjessze a cseh népi nyelv fordulatait, és ezzel is erősítse a nyelvszemléletet. Ezeket később meg is jelentette. Ugyan-ezen céllal gyűjtötte a népi énekeket is.

1623-ra az iskolai, egyházi és népi forrásokra támaszkodva már elég eszközzel rendelkezett arra, hogy az új feladatnak megfelelő költészetet teremtsen. A XVII. század lendülete, erős érzelmi hullámai, közösségének, nemzetének tragikus sorsa magával sodorták, és most a reneszánsz nyugodt, kiegyensúlyozott szemléletiségével szemben egy új, zaklatottabb irodalmat kellett teremteni. Comenius helyzetéből következően költeményei erősen kapcsolódnak a vallási témákhoz. Műveiben a világot mint bűnök és álnokságok tanyáját mutatja be, amiben a hívő lélek szenvedéseit láttatja, másrészt az eljövendő mennyei boldogságra való örömteljes várakozást énekli meg. Ebből is következik, hogy műfajai erősen kötődnek a vallási műfajokhoz. Találunk nála bibliai parafrázisokat, szövegmagyarázatokat, imákat, könyörgéseket és vallási éneke-

ket: zsoltárokat.³ E területen is kettős tevékenységet folytatott. Egyrészt igyekezett latinból minél több művet lefordítani, ugyanakkor maga is írt zsoltárokat, és ezek az evangélikusok körében népszerűek: a Békéscsabán élő evangélikusok énekeskönyvében mai napig megtalálhatók. Saját szerzeményű énekeket is fordított latinra és írt verses imádságokat. Egyik részlete így hangzik:⁴

*Ó, Jézus, lelkek fénye,
Vezesd sugaraid belém!
Bármilyen nemes gyalogösvényen
Ma boldogan végzem a munkám
Minden szomszédom javára.*

(Reggeli ima a Szentháromsághoz)

Ha formai oldalról közelítjük meg ezeket az alkotásokat, akkor látjuk, hogy a korabeli költészet egyik jelentős megnyilvánulását jelentik Comenius művei. A verselés kérdésköre őt elméletileg is foglalkoztatta, az 1620-ban megjelent *A cseh költészetéről* című műve a cseh nyelv és prozódia kérdéseivel foglalkozik, amelyben a cseh időmértékes (rövid és hosszú szótagok váltakozásán alapuló) verselés alapelveit fekteti le, bár a cseh költészet fő iránya végül a szillabotonikus (a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásán alapuló) prozódia nyomán haladt tovább.⁵ Comenius e művében bemutatja a verslábakat, a rímeket, a sor és strófaszerkezeteket. Főleg az antik irodalomból és a cseh vallási költészet alkotásaiból (zsoltárok, énekek) veszi példáit. Saját költészete sor és strófaszerkezet szempontjából meglepő változatosságot mutat: bár támaszkodott az ókori hagyományokra, inkább a cseh hagyományokat igyekezett beépíteni munkásságába.

Ha a művek szerkezeti felépítését nézzük, itt is megfigyelhető a vallási hagyományokhoz való kötődés. Még az olyan költeményeiben is, amelyek valami vallási vagy rituális kérdéshez (pl. a temetéshez) kapcsolódnak, világi, politikai témákat érint: pl. a nemzetközi helyzet vonatkozásait, vagy a pápához való viszonyát, akit ő Antikrisztusnak tekintett és külön verset is írt ellene. Még ezekben a költeményekben is erősen érződik az imaformához való kötődése, ami többnyire vagy a vers felütésében vagy a vers végén, a zárlatban jelenik meg.

³ *Halászi Aladár*: Comenius esztétikai értékrendje. Bibliotheca Comeniana 14. köt. Sárospatak, 2008. 85.

⁴ *Pisne nekeré nabosné*. Beroun, 1920. 15.

⁵ *Hankó B. Ludmilla – Heé Veronika*: A cseh irodalom története. Bp., 2003. 115.

Általánosságban az állapítható meg ezekről a versekről, hogy átfogó világot akart érzékeltetni, érzelmileg túlfűtötten és szenvedélyesen. 1632-ben a következő módon festette le Németország pusztulását:⁶

Feletted, ó német birodalom, méltán

Sír Jézus minden hívő szeretője!

Hogy az Isten haragja lánggal tűz rád,

Súlyos, eltörlő figyelmeztetés ez neked!

Tönkretették az országot, kifosztották a várost,

Nincs ember, ki úgy érzi, hogy végzete nem egy a százból.

Még akkor összeomlottak az oszlopok, ledőltek a támasztékok,

Már kiöntöttek a folyók. Sírjatok, bányák hegyek!

(Elégia Tudós Moritz hesseni tartományi gróf halálára)

Prófétai hevület jellemzi verseit, amit az a szituáció táplált, amiben élt. Épp ennek a következménye a barokk költészetet jellemző stilisztikai-nyelvi eszközök sajátosságainak uralma műveiben, amely ebben a szövegrészletben is érvényesült a halmozás, a fokozás, és a felsorolás révén. Jellemző, hogy a korabeli katolikus költők vagy papok is elismeréssel szóltak költészetének erről a vonatkozásáról, mondhatnánk, hogy például is szolgált számukra.

Ha versei képi anyagát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy elsősorban a Bibliából, liturgikus mozzanatokból, a mindennapi vallási életből merít. Legjobban a hasonlatokat és az allegóriát kedveli. Ez azzal függhet össze, hogy témáit igyekszik egy egyetemesebb vallási szintre emelni, és a felhasznált képi elemek szimbolikus jelentőséget kapnak: a mindennapi-tól eltérő, általánosabb, összetettebb gondolat kifejezői lesznek. Egyik bibliai parafrázisában a zsidóknak a Vörös-tengeren való átkelését állítja párhuzamba saját egyházának és népének menekülésével, ahol Mózes nevében így fohászzkodott Istenhez:⁷

Ó, vezesd már a népedet, váltsd meg rengeteg nehézségét!

A benned való hit és kérés hozza meg a biztonságot teljes pompájában.

(Mózes éneke)

Egész életén keresztül húzódó elem a Napnak és a fénynek a jelentős szerepe költészetében. Legszebb példa erre a tragikus sorsú Rákóczi Zsigmond 1652-ben bekövetkezett halálára írott verse, amelyet Gulyás

⁶ Vybrane spisy Jana Amosa Comenskeho 7. sv. Praha, 1974. 633.

⁷ Vybrane spisy... i. m. 641.

József pataki tanár fordításában⁸ olvashatunk. Ez a költemény a Nap leírásával kezdődik, van egy általánosító megállapítása, amit Rákóczi Zsigmondra vonatkoztat, ami által alakja megemelődik és egy vallási és nemzeti közösség világmegváltó alakjává emelkedik.

*Ily nap lől nekünk Zsigmond, Rákóczy-családból
Igy fénylél te nekünk, múzsáknak, fényteli Phöbus,
Igy az egész honnak s fénylettél volna világnak,
Zord balsors ha nem irigylett vón' tégedet attól.*

Bár ez is temetési ének, mégis imaformával zárul, s ebben is megjelenik az a sajátosság, amely mindegyik költeményét jellemzi: beleszővődik személyes érzelme.

*És könnyörülve ez iskola sorsán, áldva tekints rá,
S megmaradott pillérei éltét majd kegyesen nyújtsd,
Nem hagyván ezután egy fényünk' sem kialudni!
Sőt te magad légy minden időben tiszta napunk és
Pajzsunk, óh te dicsőségünk, hogy e könnyteli napra
Jobb kor hajnala virradjon ránk! Úgy legyen! Ámen!*

(Elégia Rákóczi Zsigmond halála felett)

Így lett ez a vers több, mint egy kegyúrnak az elsiratása... Comenius saját reményeit is elvesztette, hiszen Rákóczi Zsigmondban a protestánsok helyzetén javító nemzetközi összefogás vezető alakját látta. S bizony azt is megérezte, hogy a pataki iskolának nagy szüksége van arra, hogy Rákóczi Zsigmond édesanyja kegyes pártfogóként sokáig éljen, mert halála után kemény megpróbáltatás várt az itteni diákokra és tanárookra, hasonló azokhoz, amelyet korábban ő is elszenvedett.

Ha Comenius nyelvhasználatát vizsgáljuk, megállapítható, hogy éppen a művekben kifejezendő ellentmondásos érzések és indulatok kavargása folytán gyakori az igehasználat és a képszerűségekre való törekvés is erős. Nagyon sokszor használja a felsorolást, a halmozást és a fokozást, ami jellegzetesen barokk nyelvhasználati mód. De összehasonlítva pedagógiai és filozófiai műveinek nyelvével, költeményeiben kevesebb a barokkra jellemző nagyméretű mondat, mert a képszerűség miatt erre nincs szükség, a modalitások változása azonban gyakori. Comenius verseinek hangütését elsősorban a pátosz jellemzi. A barokk művészi esz-

⁸ Gulyás József: Néhány Comenius fordítás, Sárospatak, 1932.

közeinek felhasználása egyéb műveit, egész írói munkásságát jellemzi, talán annyi eltéréssel, hogy ez utóbbiaknál az értelemre való hatás, a valósághoz való közelség erőteljesebb.

Pedig Comenius megjelentette verseit művei mellett: pl. a *Verses imádságokat* 1631-ben a *Praxis Pietatis* második részében helyezte el. Külön kiemelendő és költészetének tanulmányozásához legjobban használható a *Kancional*: a zsoltárok és vallási énekek könyve, amelyet Amsterdamban 1659-ben nyomtattak ki. A Cseh Testvérek életében fontos szerepe volt az egyházi énekeknek, mert már 1501-ben kiadták első nyomtatott énekeskönyvüket. Mint említettük, Comenius hatalmas anyagot gyűjtött össze a népi énekekből, amely az 1656-os lesznói tűzvészben elpusztult. Comenius ekkor maga is kénytelen volt Amszterdamba menekülni, ahol 64 évesen nekilátott emlékezetből újraírni megsemmisült műveit, többek között a megsemmisült cseh énekeket is rekonstruálta. 1658-ban kiadta a *Manualnikot* kapsos könyvecske formájában, s egy év múlva ezt jelentette meg *Kancionál* címmel, ami Comeniusnak mintegy 130 saját szerzeményét, zsoltárfordítását, bibliai parafrázisát is tartalmazza. Azért is nevezetesebb ezek, mert Comenius sikeresen tett kísérletet bennük az időmértékes verselés széles körű meghonosítására.⁹

Comenius költészetének megközelítéséhez segítséget ad még a *Néhány vallásos ének* címet viselő cseh kiadvány is, amelyet a prágai Nemzeti Múzeum kéziratárának az anyaga és az amszterdami Énekeskönyv alapján Frantisek Tichy állított össze 1920-ban Berounban, Comenius halálának 250. évfordulójára. Comenius verseinek megközelítése ma nálunk azért nehéz, mert nagyon kevés versét fordították le eddig magyarra. A példaként felhozott szemelvények úgy kerülhettek be ebbe az írásba, hogy Varsóban élő barátunk, Szilágyi Szabolcs készített nyersfordításokat ócseh nyelvből.¹⁰ Néhány verset aztán költői formába öntöttem úgy, hogy tartalmilag és formailag egyaránt kövessék Comenist.¹¹

⁹ A cseh irodalom kistükre i.m. 166-167.

¹⁰ Akinék itt is megköszönöm segítségét.

¹¹ A versek forrása: A reggeli ima: *Jan Amos Komensky: Pisne nekteré nabozné*, Beroun, 1920. 15. A többi: *Vybrané spisy Jana Amosa Komenskeho*. 7. sv. Praha, 1974.

JOHANN AMOS COMENIUS

Nyolc vers

Martinák János fordításában

Ajánlás a „Különféle kérdések” című disputációs anyaghoz

Ifjak, sok nagy erénytől hangzó név viselői,
s tiszta nemességnek fényes díszei is,
bár méltók lennének szellem e kincsei néktek,
őket Múzsám most itten tárja elő!
Nincs aranyam, mit adjak, e könyv legyen az hát,
mely viszi hálámat: érzésem követé.
Ám nem a könyv fontos most – az érzés, mivel adtam,
nem méltó kicsi könyv, érzésem legyen az.
Víg arccal fogjátok ajándékom, mosolyogva,
bár kis erőmből jön, méltánylás vegye át.

(1612)

Tavaszi ideje

A nyár ott van már a kertek alatt,
a bú nyomai mind elillannak!
Már minden vidáman csorog, nyílik,
látván azt, ahogyan megváltozik
a fanyar keserűség zord tele,
s a szürkesség is távozik vele.

Fölénk feszít az ég boltozatot,
és körülhordja az ékes napot,
melynek pazarul fénylik sugára,
melegség a szerelem számára,
hatalma holtat éleszt újra,
a megöregedőt megújítja.

Így a föld is, mindeneknek anyja,
nagy kincsének rózsáit kiadja,
testének sátorát felöltözteti,
számtalan szépséggel feldíszíti,
a fű zöldjének nagy csodájával,
a színek változatosságával.

És a szeretet már kiáramlik,
ember mohósága csillapodik,
néhol a mezőn, réten, kertekben,
hol madarak lágyan énekelnek,
úgy az egyik a másika után,
és tovább, ha eljött a szép nyár.

Hol vagy te, ésszel alkotó ember,
szemed az égre mért nem emeled?
Honnan ez a sok ajándék ered,
Gondold meg, ki él ott? Az istened!
Áldjad hát hálával a szent nevét,
és mindég csak dicsőségére élj!

Reggeli ima a Szentháromsághoz

Fogadd kora áldozatom
Isten, hogy felébredhettem!
Őrizz ma is jobb kezeddel.
Távoztass el minden rosszat,
Védd meg minden szolgáldodat!

Krisztus, lelkeknek világa,
Gyűjtsd meg fényedet bennem,
Hogy utamon tisztán menjek,

Képes legyek a munkára
Én s szeretteim hasznára.

Szentlélek, aki a szívben
Választasz ki, az enyémet,
Hogy szolgáljon istenének,
Őrzöm itt most tisztelettel,
Majd vele fent a mennyekben.

Politikai és vallási békéért

Örök Isten,
romlott minden
de csapásod túl nehéz!
Nem kívánod,
én azt tudom,
a bűnösök életét!

Támadsz, űzöl,
hogy a bűnös
önmagába forduljon,
hogy magától
a rabságból:
vétkétől szabaduljon.

Szívet adj hát,
hogy a csapás
bűnbánathoz alázzon,
a vágy fényre
lelkünkben
sikeresen munkáljon.

S bár a népek
bűnre készek,
Uram, adj már kegyelmet!
A kezeddél
távoztasd el
tőlünk ezt a gyötrelmet.

A világban
s az egyházban
ne engedd, hogy csatázzunk,
hanem téged
megbékélten
nagy örömmel szolgáljunk.

Jó Istenünk,
bűnös lelkünk
nem árt dicsőségednek,
megtisztelünk,
arra kérünk,
adj irgalmat népednek!

Elégia tudós Móric, hesseni tartományi gróf halálára

Izraelben a próféták szokásba azt vették,
a megáradt folyónál fennszóval hirdették:
    ha egy bölcs királyunkat látjuk leomlani,
    közös veszteségünk, együtt kell siratni.
Így könnyezte Dávid Sault, Jónás Jeremiást,
s gyászában azóta is a vesztes felkiált.
    Méltán hangzik fölötted, németek országa,
    minden Jézust szerető fájdalmas imája.
Mert az égen az Isten, lángoló haragja
jelzi, hogy a bűnödért hulltodat akarja.
    Termésed felégetve, városod leverve,
    száz közül nincs egy, aki bántást ne szenvedne.
Oszlopaidd ledőltek, nincsen már védelem,
Folyóid lezúdulnak, rengnek bányák, hegyek!
    Németek Salamonja, istenes Dávidja,
    vitéz nagyhatalmú hős, bátor Józsuéja!
Oh, jaj, elhullottak mind, egy év alatt vesztek,
Gusztáv, Frigyes és Móric egymás mellett estek.
    Ez volt a bölcs, az az ima, a harmadik a páncél,
    abban a hosszú harcban a biztos támaszték.

Jaj, de pajzsod eltörött, felnyög árva néped,
bánat alatt elgörnyedsz, örül ellenséged.
Isten, kinek hatalma kiterjed az égre,
védd az embereket itt, légy pajzsuk örökre.

Ima esőért aszály idején

O, te igazságos Isten,
méltó, hogy lesújtassz minket,
mert naponta sért a bűnünk,
bántó tettünk,
amit ellened követünk.

A leget a hő hevíti,
földet harmat nem üdíti,
eső helyett port adsz nekünk,
oh, Istenünk,
amikor így harcolsz velünk.

Mézsárga az ég felettünk,
és vas talajon lépkedünk,
mert a magot ki nem kelti,
nem növeszti,
földet senki nem öntözi.

Irgalmazz már, o, mirajtunk,
vad haragod vedd le rólunk:
hulljon már az esőd árja
a világra,
száraz földünk kő arcára!

Italt nagylelkű kezedtől
kapjon már ez a száraz föld,
áztasd kertet s a rétet,
hogy terméked
végre most már nekünk érjen.

Terméseddel megigéztél,
csak éppen most nem öntöznél?

Gyász üli meg a világot,
hogyha lángod
elrabolja világot!

Vond egünkre a felhődet,
áraszd bőséges esődet!
Csendes harmat mossa földet,
a réteket,
a sokféle növényeket!

Hallgasd meg hát kérésünket,
ahogy Éliással tetted,
ki térdre hullt színed előtt,
úgy kért erőt,
a földünkre áldott esőt.

Lágyítsd meg hát kemény szíved,
erre kér hűséges híved,
siess velünk is így tenni,
segíteni,
s ne késsél minket szeretni.

Nézd, mindnyájan hogy pusztulunk,
égünk, s szomjtól elhervadunk.
A víz elfolyt a vidékről,
a mezőkről:
barmok fosztva legelőktől.

Minden szem reád szegeződik,
vigasztalást tőled kérik,
Világon, az igazi nagy,
segítséget adj!
Dicsőítsünk, mert Úr Te vagy!

**Mózes éneke az izraeli nép tengeren való átkelése
és az elbizakodott fáraó elárasztása alkalmával**

Isten népe a tengeren
által ment, és a hegyeken
vígán kezdett énekelni,
Ég Urának hálát adni.

Neki, ki csodákra képes
az üldözött védelmében
nagy tudása erejével,
az egyház ezért nem vész el,

Ő az Úr nagy hatalmával.
A fáraó nagy hadával
támadta a Vörös-tengert,
és abban csúf halált lelt.

Ó, Urunk, a te jobb kezed
hatalmasabb minden felett,
rettenetes erejével
elsöpörte ellenséged.

Mikor felkeltek ellened,
nagy harag ébredt tebenned.
Eltemetted haragodban,
mint a trágyát a tarlóban.

A víz széjjelfolyt magától
leheleted fúvásától,
a küszködő kavargásból
átjáró nyílt a hullámból.

Az ellenség kiáltotta:
„Utánuk hát! Rajta! Nosza!
Kardotokkal szabadljátok,
a holtakat kifosszátok!”

Te akkor a nagy orkánnal
a tengert újra bezártad.
Az a vezért eltemette,
ki szavadat csak nevette.

Hol van az, ki hozzád felér?
Hol az ilyen áldott kéz?
Zord vagy, mint a dalok lovagja.
Erőd száz csoda mutatja.

Reád vár most a te néped,
ne térítsék kísértések.
Irányítsd gondviseléssel
biztonsághoz, dicsőséggel!

Erre várunk beszélgetve,
félelemtől körülvéve,
és hirtelen elhallgatunk,
neked dicsőséget adunk.

Így a te megváltott néped,
akit a kezeddal véded,
a hegyen már felvirágozik,
s gyümölcsödért hálálkodik.

A gyülekezet sátrában,
mikor bevégezted munkádat,
felcsendül neked, Istenünk,
hálás győzelmi énekünk.

Urunk végtelen hatalma
a világot által hatja.
Emberek, hát tiszteljétek,
Mert ő, hol éltek, tiétek!

Életünk a világon csak vándorút

Vándorút ez az életünk,
emberek mi így érezzük
Istentől mért szenvedésben,
rövid létünk gyötrelmében.

Örök mélyből, ahogy jövünk,
hogy a lények között éljünk,
mindnyájunk első lakása
dajkáló homálynak háza.

Öntudatlan lényünk helye
az anyaméhnek rejteke:
honnan a világra jövünk,
küldetésünkre születünk.

Nap nap után tovább menve,
korban egyre növekedve
a világban forgolódunk,
lépésenként gazdagodunk.

Sok ember bolyong egyedül,
de akárhova menekül,
végül csupán egy a sorsa:
megérkezni a halálba.

Mert ő, ki valahol várja,
nem tekint a nagy korára.
Mindenkinek az a sorsa:
Végül csak eljusson oda.

És ott úgy ébred magára,
hogy őt egy másik út várja:
út az örök végtelenbe,
a mérhetetlen időbe.

A világtól elbúcsúzva
magát Istennek ajánlja,
házát a mély sírban leli,
lelkét urához emeli.

Feltámadás, ha érkezik,
lélek testtel ölelkezik,
az Úr örök honba viszi,
és a lelket lekötözi.

Halálon át felemelve
méltat Isten a mentségre;
és addig nem, míg el nem jő
a kín-úttól mentő idő.

Itt más nincs csak a mély gazság,
megújuló nyomorúság.
Gondoljuk, de meg nem értjük,
rabszolgaság az életünk.

Jézus! Vezess fel az égbe,
tied mind kérnek esdve,
védj, taníts, adj segítséget,
mutasd, hol keressünk téged!

HALÁSZI ALADÁR

Pataki dialógus

A társadalom, a tudományos élet, a Biblia hatására megszületett érzések és gondolatok tárgyiasítására – Comeniusszal szólva – inkább szemléltetésére, érzékeltetésére¹ a legjobb eszköz, módszer a dramatizálás. Nevelési, tanítási elveit, azok megjelenítését is gyakran színpadi előadással vitte közelebb a neveltekhez, de a pedagógusokhoz is. Ha nem mással, az emberi hanggal, a színpadi mozgással, játékkal sikerült lekötnie hallgatósága, nézői figyelmét, sőt a tanítványokkal előadatott darab továbbgondolásra, újabb nézőpontok kialakítására is készíthette mind a szereplőket, mind a nézőket. Ha nem is egyedülállóan alkalmazta ezt a nevelési eszközt, nála gyakori volt. Az ő idejében, de korábban is a templomban gyakorta megjelenítették a tanulságosnak szánt jelenségeket a Bibliából, hogy az elvonttól a konkrétig tegyenek jó nagy lépést egy-egy erkölcsi példa megértése, elmélyítése, mozdulattá tétele érdekében. A kor igénye megnőtt a színpadi játék iránt. A shakespeare-i utolérhetetlen hírnév más kategória ugyan, de mégis kortársak voltak,² munkált a könyvnyomtatás terjedésével az igény színpadra vinni az élet, a tudomány titkait, érdekességeit, újdonságait. A pataki kollégium, sőt a Vár is színtere volt ilyen előadásoknak, melyeket helyi nagyságok, sőt a fejedelem özvegye, udvara is megtekintettek. A mesternek a legragyogóbb gondolatai keltek életre. A barokk mély vallásossága, a pedagógia tudományának éppen alakuló rendszere, az enciklopédikus látásmód egy ponttá zsugorította szinte a világot, hogy körüljárhassa, megsejmelhes-

¹ Lévén szenzualista, aki szerint első az érzékelés a megismerés folyamatában, nélküle nem ragadható meg a valóság. (Lásd: *Orbis sensualium pictus* c. műve!)

² William Shakespeare 1564–1616.

se, lényegét föltárhassa mindenki, aki érdeklődik a tárgyi és az elvont világ, az ember és a történelme iránt. Ennek dimenziói találkoztak a színpadon és világitották meg rejtelmeiket a nézők előtt.

Comenius a színpaddal kiiktatta az író és az olvasó közül a művet; az előszó erejével, a megszólítás közvetlenségével igyekezett hatni. A retorika tudományának minden buktatójával tisztában volt jó előadóként. A napi gyakorlat is megkövetelte tőle a tanító szerepet úgy élni, mintha az a legtermészetesebb, vele született képesség lett volna. Úgy hihetőbb és jobban is hat. Az előadások egész évre való elosztását is felvázolta az iskolavezetők, felügyelők előtt a *Schola Ludusban*.³ Az iskola udvarát, rossz idő esetén a kollégium oszlopcsarnokát javasolta színhelyéül, sőt a szereplőket is megjelölte korosztályosan: középső és felső, néhány alsó csoportbelivel kiegészülve. Törekedni kell arra, hogy minden tanuló kapjon szerepet, de ha túl sokan lennének, a legjobb beszédű, mozgású kell, hogy kapja a feladatot. Az előadás haranggal, zenével kezdődjék, végződjék, emelendő az ünnepélyessége. A hogyanra nézve is a szenzualizmus jegyében ad utasítást: a tárgyról, dologról szólva rá kell mutatni, forgatni, tapintani. Életszerűen helyes másvalaki cselekvését, mozdulatait is bemutatni.

A tárgyakat jó, ha beviszik a színpadra, vagy a képmásukat, hogy a diákság pontosan jegyezze meg nevüket, formájukat stb. Az előadás után illik megdicsérni a szereplőket, akár jutalmazni is könyvvel, papírral, a tanárral történő közös ebéddel.⁴ A *Janua* eleve párbeszédekből szerkesztett kötet szereplőkkel, előszóval, jelenetekkel, felvonásokkal, záróbeszéddel. Kissé követve Comenius kedvelt formáját e témában, az alábbiakban egy háromszereplős trialógus akar kibontakozni, amelyben maga Comenius is játszik, ő a Mester. A másik egy kollégája, itt Tolnai Dali János,⁵ a harmadik egy végzős évében lévő diák, István. Színpad helyett egy négylovas, utazáskor használt kocsi, a színhely a Sárospatak és Tokaj közötti út, amelyre István szülei hívták meg a két nagy pedagógust vendégségbe, ők küldték a hintót is.

³ Bibliotheca Comeniana X. Schola Ludus. *Bollók János* fordítása, 2003. 215-218.

⁴ 1654. április 24-én.

⁵ 1606-1660. A pataki kollégium vezetője, lelkész. Ő beszélt rá Lorántffy Zsuzsannát, hogy hívják meg Comeniust Sárospatakra. Lelkes híve ő is Baconnek. Hollandiában, Angliában tanult 7 évig, így ismerhette Comenius munkásságát.

Comenius, János kolléga, István diák

(Comenius udvaráról indultak. A Mester a *Vestibulum* egy példányát vitte ajándékba István szüleinek, továbbá hálóruháját az utazóládájában a Biblia társaságában. János kolléga jóféle pataki bort egy korsóval. István a téli ruháit vitte és a Mestertől kapott, dedikált *Janua* kötetet megmutatni. Beszállás után a kocsis levett föveggel kérdezte, indulhat-e.)

Mester: Isten legyen velünk az úton is! Menjünk?

István: Azt mondta a Mester, indulhatunk.

János: Szép nap ígérkezik.

Mester: Az Úr nem hagyja magára az utazót sem. Mondd, barátom, szüleid miért éppen azt a két diákot segítik, hogy tanulhassanak a kollégiumban?

István: Szüleik a mi földjeinken dolgoznak. Szorgalmas, megbízható emberek. Két iskolatársam pedig tehetséges, megérdemlik, hogy segítsék őket szüleim. Ha ők végeznek, újabb diákot támogatnak majd, ahogyan beszélgettünk otthon erről.

Mester: Nagyon derék szüleid vannak. Nem engedik elkallódní a tehetségeket.

János: Az évenként küldött lencséből, kölesből, borsóból és a pénzből más diákok is részesülnek. Mások szülei búzáat, sertést, juhot küldenek a konyhánkra, ha tehetősek.

Mester: Igen, ez az út vezet a nemzet boldogságához, hiszen nem kallódnak el a tehetségek. Jó volna az ingyen táplálás, lakhatás, hogy a szegény gyerekek is tanulhassanak. Ők is mutatják Isten képmását, amely tökéletes, csakis tökéletes lehet. Ehhez mindent kell tanítanunk, hogy a tudás által váljanak tökéletessé.

István: Mester, miért kell mindent tanulnunk?

Mester: Mert keveset tudunk arról a világról, amelybe beleszülettünk. A természet, a társadalom a közege minden embernek, benne az építmények, eszközök, amellyel értéket teremthetünk. Ha nem tanulnánk, nem tudnánk eligazodni ezekben a dimenziókban. Mind a testet, mind a lelket művelnünk kell, hogy örömünk legyen egészségünkben, tudásunkban, hitünkben.

István: Tehát öröme születtünk?

János: A Mester már mondta, hogy igen, de az csak úgy lehet teljes, ha sokat teszünk érte. A dolgoknak külső és belső jegyeit is öröm meg-

ismernünk, a tudást alkalmazzunk, általa értéket teremtenünk – ahogy a Mesterünk is említette –, ez vezet az örömhöz, boldogsághoz.

Mester: Jól mondd, János! Az igazi örömforrás maga a természet, az emberi értelem, amely kiszorítja a fejből a sötétséget. Vegyük hozzá a Szentírást, amely megerősít hitünkben, élni akarásunkban, tettvágyunkban. Csak így törekedhetünk teljességre, tökéletességre, azaz a pánszófiára.

István: Mester! Ha minden embernek el kellene jutnia a tudás megszerzése révén a boldogság állapotába, akkor a lányok miért nem tanulhatnak velünk?

Mester: Nézd csak, miből lesz a cserebogár! Ez a diákunk, Jánosom, cordiusi csomót igyekszik átvágni. Én sem bagozom, de a lányok magasabb iskolában tanulását, mint a ti iskolátok is, fontosnak tartom. Nem csupán elemi ismeretekre, feleség, anya, gazdasszonyi tudásra van szükségük, hanem többre, mint ahogyan Feltre⁶ és Erasmus⁷ is gondolták. Ha minden embert föl kell emelni az iskoláztatás révén, akkor őket is. Csak itt ma még más szelek fújnak, a szokás pedig nagy úr, de majd te, István, iskolamesterként tehetsz ez ügyben valamit, mint ahogyan az apácák igyekeznek elhinteni köztük a tudás magvait. Néztél már ki magadhoz való szép, okos lányt?

István: Igen, de első a tanulás. Majd aztán.

János: Jól feleltél, de az a pataki lány, akit kísértél a templomba a múlt vasárnap?

István: Hát épp arra járt ő is.

Mester: Hagyd Jánosom! Nem látod, hogy elpirult?

János: Nem szégyen az, sőt férfi embernek dicsőség ilyen szép, okos lány az oldalán.

István: Milyen szép ma a természet! Csupa virág, zöld minden.

Mester: Nem csak szép, de bölcs is. A természet az igaz tanítómes-ter. Úgy hoz örömet, ha megismerjük törvényeit, eligazodunk rejtelseiben. Ha nem, akkor csak félhetünk tőle, mint a villámtól, vihartól, betegségek terjedésétől. Mindez – ahogyan már az előbb is mondtam – a társadalomra is érvényes igazság. Ha nem ismered folyamatait, csak falnak ütközve tudsz létezni benne. Tenni érte csak úgy lehet, ha meg-

⁶ Vittorino da Feltre (1378–1446) olasz humanista pedagógus.

⁷ Erasmus, Desiderius Rotterdamus (1469–1536) németalföldi humanista, az európai humanizmus vezéralakja.

ismered állapotát, szükségét és magadat is, hogy végül egyáltalán mit akarsz. Majdani iskolában is meg kell teremtened a társadalmat, mint amilyenben Patakon, a kollégiumban élsz. Szabályokat, törvényeket hoztok, tartjátok magatokat hozzájuk, azaz társadalomként, közösségként működtek, tanuljátok a nagyobb, legnagyobb emberi közösség, az emberiség életét.

János: Ahogyan a Mester mondta egyik beszédében: a Fény Testületének kell vezetnie az emberiséget, amelyben tudósok, politikusok és protestáns vallási vezetők döntenek sorsunkról.

István: Eddigi utunkon többet tudtam meg az életről, mint sok könyvből.

Mester: Pedig a könyvek a legfőbb forrásai az ismereteknek, csak jól kell közülük választanod. Aztán jó megfigyeléssel, a dolgok kézbe vételével pontos ismeretekhez jutsz, a pansophiához, a világot a maga teljességében megragadó ismeretrendszerhez. Addig azonban hosszú az út: VIA (*Vestibulum, Janua, Atrium*).

István: Mester! Ha jó ez a világ, miért kell megjavítanunk? Ha rossz, hogyan viszonyuljunk hozzá?

Mester: Ni, a kis filozoptert! Bölcsen gondolkodsz! Egyedüli tökéletesség maga az Úr. A világot az emberek teszik olyanná, amilyen. Szakadatlan jobbítására van szükség, fegyelemre, kitartásra, ami erkölcsi kérdés. Jobbá csak az Úrban való hittel lehetünk. Először vele kell rendeznünk dolgainkat, hogy nagyobb eredménnyel kormányozhassuk a világot, benne magunkat. Ha például jól tanulsz, mindenre képessé válsz: eszeség, tökéletesség, uralkodásra képesség.

János: Az iskola elvégzése után is, egész életünkben tanulunk szükséges. Egész életre szóló feladat önmagunk és a világ megismerése. „A szerzők sok olvasásához és a legjobb dolgok kiválasztásához semmi annyira nem hasznos, mint a könyvek forgatásához szemmel, nyelvvel, kézzel, ésszel alkalmasnak lenni.”⁸

Mester: Egyetértünk, Jánosom. A permanens nevelés, tanítás az élet minden szakaszában emberhez méltó programot ad nevelőnek, neveltnek egyaránt.

István: Miért látszik úgy, hogy fontosabb az anyanyelvünkénél a latin?

---

⁸ Bibliotheca Comeniana X. 221.

Mester: Először anyanyelven, majd a tudomány egységesítő nyelvén kell kiválóan megtanulnunk, hogy minden ismeretet magunkhoz vehessünk. Ehhez ész, szív, kéz, vagyis a bölcsesség, kegyesség, művészetek és az erkölcs szükséges. Ez kizárja a lelketlen magolást. Ésszel, szemléléssel, szemléltetéssel kell emlékezetbe vésni az ismereteket. A nyelvtanulás pedig ne a grammatizálással kezdődjék, hanem magával a nyelvvel, annak gyakorlásával. Így a fiatalok is nagyobb örömeiket lelik benne.

János: Ahogyan a Mester megírta a *Vestibulumban*, *Januában*...

István: Igen, szerencsém, hogy olvashattam én is.

Mester: Nekem is szerencsém, hogy ilyen kiváló ifjúval utazhatom, akivel kellemes még ez a hosszú út is. Merre jártál már legációban, és miről prédikáltál?

István: Tarcalon, Mádon, Szerencsen. Máté evangéliumából a gazdag ifjú és Jézus párbeszéde, a parancsolatok és a szőlőmunkásokról szóló példázat. Ezt azért is szeretem, mert apámuram is fogad, dolgoztat szőlőmunkásokat.

Mester: Ügyes választás, így alkalmad volt megvallani hitedet is, az emberekhez való viszonyodat is. Igen, a szerződés az szerződés, be kell tartani. A diák is egyféle szerződést köt az iskolájával. Fegyelemmel tartozik minden pontját teljesíteni. Különben az iskola fegyelem nélkül olyanná válna, mint a malom víz nélkül.

János: Hallottam a szerencsi bíró úrtól, hogy szépen beszéltél. Jól felépített, szívből és szívhez szóló volt. Ez iskolánknek is öregbíti jó hírét.

István: Örülök, ha tetszett. Sokat gyakoroltam, még a tükör előtt is, hogy hatásosan szóljak.

Mester: Én meg annak örülök, hogy mindezt szerényen adod elő, nem hivalkodóan. Az emberiségre ráférne egy nagy reform, amelyet nemzetközi intézmények vezetnének. A népek között pedig egy egységesítő, könnyen elsajátítható nyelv az anyanyelv mellé. Az embereket összekapcsoló tényezőket kellene keresni, nem háborúzni. Az új politika a törvényességen, renden, békén alapulna. Ezért volna szükség világvallásra, egyetemes egyházra, tanácsra, nemzetközi békebíróságra, világgyűlésre.

János: Mester! Európát bejárva sokat tapasztaltál. Néhány országot én is megismertem. Csak üdvözölni tudnám a Te gondolataidban megrajzolt intézményeket. Így még jobban érthető az az elv, hogy minden ember – a szegény is – vegyen részt az általános képzésben. Ezt egyféle joggá kellene emelniük az uralkodóknak. Nekik sem lehet mindegy, kik.

milyen kvalitásúak az alattvalóik. Ez volna az egyén és a társadalom érdeke is. Az ember gyerekkorától szívesebben részt tudna venni még saját maga képzésében is.

Mester: Kellene, kellene! A tudomány nem hozta meg az emberek és a dolgok harmonikus egységét; a vallás nem teremtett összhangot az emberi lelkiismeret és az Isten között; a politika nem valósította meg a békét. A politikusokból hiányzik az emberi szabadság iránti érzékenység, helyette hatalmi harcot folytatnak. A tudósok dogmákat hirdetnek, a vallás fanatizmust szül, összeférhetetlenséghez vezet. Jöjjön tehát az általános reform!

István: Mester! Mintha ígét hirdetne, olyan szépen mondja. Kérem, szóljon legkedvesebb témáiról, mert mennyei érzés hallgatni! Kik voltak tanítómesterei?

Mester: Alstedius,⁹ a Biblia, az ókori tudósok, a természet, maga a valóság. Az előző kérdésre nehéz válaszolnom, mert az egész út csak töredékére volna elég. Azonban elmondhatom nektek, hogy osztinátó-szerűen, vissza-visszatér az a gondolatom, amely vággyá, sőt programmá emelkedett, hogy mindenkivel minden fontosat meg kell tanítani. Embernek, Istennek egyaránt fontos! Ne csak egyetlen dologra irányuljon a képesség, mert az eltévelyedéshez vezet. A tárgyi világ egésze felé tájékozódjék gazdag, szegény, mert egyformán kedvesek az Úrnak, akitől mindenkinek jár a jog, hogy fénnel legyenek teljesek, ismerjék meg a világ titkait. Amikor pedig elé járulunk, nem vesszük magunkkal e földi létben szerzett vagyonunkat, de rangunkat se, mert azt egyedül az Istentől kapjuk érdemeink szerint. Az emberek közt még mindig dívik a születés szerinti jog, amit az Úr elítél, és egyforma szeretetében részesíti gyermekeit, bárhová születtek is. A lényeg: ismerje meg mindenki természeti és közösségi környezetét, majd legjobb képességei szerint alakítson is rajtuk. Ez mindenkinek, nemesnek, polgárnak, parasztnak feladata. Szelíd erkölcsre kell nevelni az embereket, hogy mindezt megvalósíthassák, hiszen születésükkel nem hoznak egész életre szóló muníciót magukkal.

János: De vannak lusta emberek is...

⁹ Alstedt, Johann Heinrich (1588–1638) a herbomi egyetem teológia- és filozófiaprofesszora, akinek hallgatója volt Comenius 1611–13. között. Az Enciklopédiája érlelte meg Comeniusban a pansophia gondolatát. Apáczaira is nagy hatással volt. Bethlen Gábor meghívta a gyulafehérvári kollégium igazgatójának, ahol élete végéig tanított.

Mester: Minden elvetemültség tanítómestere a semmittevés, ami a tunyasággal együtt tönkreteszi az ember életét, erejét, közben a betegségek melegágya is.¹⁰ Inkább azt mondom, hogy az ember vele született vágya, hogy elérje saját tökéletességét. Ez az Isten műve, akarata. Már ez is arra tanít, hogy tölts be lelkünket az istenfélelem, -szeretet! Csak úgy lehet Isten dicsősége az ember, akit bizalma jeléül a maga képére teremtett.¹¹ Az emberi lélek, maga az ember a legösszetettebb teremtmény.¹² Hiba, bűn, erény, jóság, rosszaság kevercse. Nem összezúzni kell a neveléssel, hanem tökéletessé tenni, ellátni minden oltalommal! Erre csak a pansophia képes.

István: Képesek lehetünk-e mindent megtudni a világról?

Mester: Az ember végtelen befogadóképességű lelket kapott az akarrattal, értelemmel, emlékezőtehetséggel. Ez egy feneketlen mélység, amelyet Isten mécsesével világíthatunk meg, a szellem erejével. Ha nem tesszük, sötét marad. Ehhez kell a könyv, az iskola, az egyetemes képzettségű tanárok, akik mindenki számára elérhetővé teszik az ismereteket: iskola, könyv, tanító, elemi feltételei a panszofíának.

János: Jövedeledkor hallottuk szívhez szóló beszédedben nevelési céljaidat, amelyeket csak örömmel tudunk elfogadni, törekszünk megvalósítani. Az iskolánkra is kihat, annak szervezetére is ez az új, mélyen szántó gondolat. A VIA a hét osztály útját jelenti, amelyet műveidben megrajzoltál. Talán Istvánnak, a leendő iskolamesternek is tetszeni fog, ha beszélsz erről. A tanároknak már elmondtad, de jó hallanom többször is.

Mester: Jánosom! Könnyen belátható, hogy előbb a latin nyelv alapjait kell elsajátítaniuk a gyerekeknek, amely anyagát, módszerét a *Vestibulum*ban találhatod. A nyelv rendszerét a vestibuláris osztályok után a januális osztályokban tanítjuk. A nyelv szépségét az *Atrium*ban olvasható módon mutatjuk be. A hat osztály után az akadémia következik, de előtte az anyanyelvi osztályok, amelyekre a ti iskolátok is épül, épít. Nem szakadhat meg a folytonossága a képzésnek. Számúzni kell a „magister dixit”¹³ eddigi uralmát; fokozatosság, öntevékenység, szemléletesség uralkodjék a tanítás során! Állami és egyházi hivatalokba kell ké-

¹⁰ Bibliotheca Comeniana X. 2003. 46.

¹¹ Uo. 43.

¹² Uo. 66.

¹³ „A Mester mondta”. A középkorban ez ellen nem volt apelláta, el kellett fogadni. A szemléltetéssel, a tárgyi világ törvényeinek megismerésével vissza tudták szorítani a tekintélyuralmat a tudományban. Erre utalt Comenius szemléltetést, tapasztalást előíró elve.

peznünk embereket, hadd hirdessék fenntartótok, iskolátok nagyhírű mecénásainak jó hírét.

István: Köszönöm, Mester! Alkalmasakká válhatunk-e egyáltalán e nagy feladatra?

Mester: Mint mondtam, minden ember a tanulás révén válik egyre alkalmasabbá, tökéletesebbé a feladatai elvégzésére. Az iskola ablak a világra, amelyen keresztül minden titokra fény derül. Hozzá kell jutnunk a dolgokhoz, tanulmányoznunk, hogy megismerve az emberiség javára fordíthassuk. Ez az egyén feladata, de a közösségé is, amely védi, segíti az egyént a világ megismerésének, alakításának útján. Az isteni tökéletesség felé visz ez az út, amelyet a tudás világít meg, a hit kövez ki és az erkölcs ad lendületet a haladáshoz rajta. Te már rajta, irányban vagy ezen az úton, de naponta töltekezned kell újabb és újabb ismeretekkel, hogy kellemes, neked és Istennek tetsző legyen haladásod. Így kiválóan teljesíted majd e földi küldetésed.

István: Nem könnyű megfelelni, de fölemelő érzés, ha sikerül.

János: Bizonyára sokszor lesz részed e fölemelő érzésben. Ilyen köromban én is hasonlóan láttam a világot, benne magamat, feladatimat. Azóta a sok tapasztalat, könyv, a szerzett tudás, újabban a Mester útmutatásai megerősítettek abban a hitben, hogy könnyen nem adják meg magukat a titkok. Állandó tanulmányozást igényel megfejtésük. Az iskola ehhez adja a kulcsokat, aztán kikerülve onnan, saját lábra állva újabb rejtelseit fogod feltárni az életnek.

Mester: Így ám, Jánosom! Számüzni kell a sötétséget, akkor az erkölcsök is javulni fognak, általuk a fegyelem, az emberiségért tenni akaró kedv is beplántálódik a lelkekbe, béke, alkotáshoz szükséges nyugalom száll a Földre, ahol minden ember szeretetben és boldogságban élhet, szabadon, egyedül Istennek tartozván elszámolással, az embertársaknak pedig jóakarattal, segítő szándékkal. Ha ettől az állapottól messze is vagyunk, az Úr velünk van, segít utunkon. Ámen

Nagy Dezső (1919–1988): A Sárospataki Kollégium

VOZDVIZSENSZKIJ VAGYIM

Comenius keleti hatása

„Az én szeretett Ungáriamban szimbólumokkal tanítanak...”

Grigorij Szkovoroda minden szempontból Johann Amos Comenius első keleti követőjének tekinthető. 265 évvel ezelőtt, az 1740-es években személyesen is bejárta a Sárospataki Református Kollégiumot, amikor tolmácsként és kántorként szolgálatot teljesített az orosz Császári Borvásárló Bizottság kötelékében Tokaj-Hegyalján. A patinás kálvinista iskola könyvtárában közvetlenül ismerkedett meg a magyar-cseh nevelő pedagógiai műveivel, amelyek ihlető hatására később nekilátott saját tananyagának összeállításához. Miután véget ért a cári szolgálata, visszament Kis-Oroszországba a Perejaszlavi Kollégiumba (alapítva 1738-ban), illetve kilenc évvel később a Harkovi Kollégiumba (alapítva 1721-ben), ahol poétikát, görög nyelvet és teológiát oktatott a nagy pataki tanár haladó módszerei alapján.

1751-ben a megyei püspökkel való heves szakmai vita miatt távoznia kellett az egyházi oktatási intézményből, mondván: *Alia res sceptrum, alia plectrum*, vagyis „Más dolog a jogar és más a lant”. Az effajta ragaszkodás a tanári módszertani szabadsághoz teljes mértékben új volt az akkori viszonyok között, és nagyfokú bátorságra vallott, emiatt például szolgálhatott a jövőbeni pedagógusok generációi számára. A nevelő és diák közötti szellemi összhang végig jelen volt az óráin és a szabadidei foglalkozásaiban is. Comeniushoz hasonlóan, előre megtervezett párbeszédet alkal-

mazott, amivel segíteni szándékozott a logikus gondolkodás és a beszédképességek kialakításában és fejlesztésében.

1759 és 1769 között tanított Harkovban Szlobozsanscsinában (történelmi nevén: Szabad Ukrajna), ahol szintén nem preferálták innovatív ötleteit. A körülmények ellenére, ő minden erejével igyekezett megértetni a növendékeivel az idegen nyelvek tanulásának és tudásának a nélkülözhetetlenségét, ugyanakkor, szükségesnek tartotta az anya-

nyelv közvetítő szerepét, ami a kezdetekben létfontosságúnak bizonyult. Az órák közti szünetek alatt mesélt azokról az egész életre szóló élményeiről, amelyeket Tokajban, Budán, Bécsben, Pozsonyban, Észak-Olaszországban, Krosznóban, Krakóban, valamint Torunban és Gdanskban szerzett. Görög, latin, héber, német, olasz, lengyel és magyar nyelvismeretének köszönhetően egyenlőnek érezte magát az általa meglátogatott európai országok tudósaival, köztük nagynevű sárospataki professzorokkal: ifjabb Csécsi Jánossal, II. Szatmári Paksi Mihállyal, Sárkány Dániellel.

Comenius hatására több filozófiai értekezését és dialógusát fogalmazta meg Szkovoroda, a legfontosabbak: a *Bevezető ajtó a keresztény erkölchöz*, az *Ábécének* nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve, *Hálás Erodiosz*, *Szegény pacsirta*. Comeniusnak Pa-

Szkovoroda arcképe

takon és korábban írt könyveire (Vestibulum, Janua, Atrium, Orbis Sensualium Pictus, Schola Ludus, Die Mutterschule) való utalásai gyakran megtalálhatóak Szkovoroda említett alkotásaiban.

A gondolat, a nyelv és a cselekvés hármassága végigkíséri és olvashatóak elmélkedéseiben. A lelkes keleti pedagógus leginkább a vizuális módszer iránt érdeklődött, ami nagymértékben befolyásolta a szakmai nézeteit. Az

egyik művéből a következő üzenete, megjegyzése olvasható ki az akkori magyar református oktatásról: „Az én szeretett Ungáriámban szimbólumokkal tanítanak...” A képes világ elvei véglegesen meghatározták a mindennapi eszmefuttatásait és fáradhatatlan pedagógusi munkáját. Az ábra mögötti üzenet felfedezésére buzdította a tanítványait – például Vaszilij Tamarát, aki tekintélyes katonai diplomatává vált, és egyenesen ellent mert mondani Napóleonnak, valamint Mihail Kovanlenszkijt is megemlíthetjük, a Moszkvai Egyetem kurátorát, aki felkarolta Keresztúry Ferenc anatómia és fiziológia professzort, volt pataki árva diákot és egész Oroszország elismert orvosát.

Nosce te ipsum! Ismerd meg önmagadat! – ekképpen ösztönözte növendékeit Szókratész szavaival kötetlen, hosszú baráti beszélgetéseik során. Ez mind megalapozta a további életpályájukat, illetve a tizenkilencedik és huszadik századi írók, költők, festők stb. egész sorát (Kotljarevskij, Sevcenko Puskin, Gogol, Tyutsev, Dosztojevszkij, Szolovjov, Tolsztoj, Bulgakov stb.). Két olyan művészeti irányzatot is fontos kiemelni, amelyek döntő sze-

repet játszottak a világ művelődéstörténetében, mint például a szimbolizmus és a formalizmus. A szimbólum vagy a forma mögötti tartalom gondolatisága egyenesen visszavezethető volt Comeniushoz, aki a vizuális világ útvesztőit már az 1650-es években tanította a pataki iskolában.

Szkovoroda nyomán Dmitrij Csizsevszkij, a hazánkban kevésbé ismert, a bolsevisták által 1921-ben igazságtalanul halálra ítélt ukrán-orosz emigráns filozófus és filológus is eljutott Comenius örökségéhez, akinek a nagy összefoglaló munkáját, a *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*-t németországi Halléban fedezte fel (Die Bibliothek des Franckeschen Waisenhauses), amit kétszáz évig eltűntnek tekintettek. A második világháború idején a bombázások alatt Comenius kétezer oldalas *Pan-sophia* néven ismert szellemi örökségét ő mentette meg a megsemmisüléstől. Mindig magánál hordta egy nagyméretű régi bőrdobban a pedagógia világának felmérhetetlen hagyatékát. Ezen kívül három átfogó tanulmányt írt Comeniusról: *Comenius és a nyugati filozófia*, *Comenius és a német pietizmus*, *A világ labirintusa tematikája és forrásai*. 1956-ban Guggenheim-ösztöndíjat nyert a Harvard Egyetemen, és Heidelbergbe sietett, hogy legjobb barátjával, Hans-Georg Gadamerrel, a híres német filozófussal, a hermeneutika képviselőjével publikálja Comenius felbecsülhetetlen munkásságát. Ő volt az, aki elsőként az évszázadokat átívelő híd pilléreit lefektette Szkovoroda és Comenius történelmi partjai között, amiről 1934-ben Varsóban megjelent *Szkovoroda filozófiája* című művében mutatott be.

A tizenhetedik század végétől kezdve Oroszországban Comenius elméletei jelen voltak a tanári társadalom tudatában, viszont nem kapott olyan mértékű hangsúlyt és figyelmet, amelyet Szkovoroda minden egyházi akadályoztatás és ideológiai gát ellenére igyekezett ráfordítani. Párhuzamosan az *Orbis Sensualium Pictus* című képes szótárával, Daniel de la Feuille 1659-ben kiadott *Devises et Emblèmes Anciennes et Modernes* című, 708 ősi és modern szimbólumot és emblémát tartalmazó gyűjteménye terjedt

el Péter reformer cár 1697-98-as amszterdami tartózkodása után, ami 1705-ben a lengyel Ilja Kopievskitől orosz nyelvű fordítást is kapott a latin, francia, olasz, spanyol, holland, angol és német nyelvű képleírások mellett, valamint 132 további képet Giuseppe Pallavicini 1696-os *Devises et Emblèmes d'Amour* című könyvéből. A *Symbola et Emblemata Selecta*-t – új névvel – elsősorban elit diákok oktatására használták, viszont a comeniusi megközelítés szélesebb körben csak Szkovoroda által vált egyre ismertebbé és – ezáltal – igazán eredményessé, ami egyre jobban tapasztalható volt a pedagógia és a tudomány különböző területein. 1768-ban és 1788-ban II. Katalin cárnő utasítására kétszer is kiadták öt nyelven a Moszkvai Egyetem nyomdájában Karl Kutella nürnbergi professzor szerkesztése alapján az *Orbis Sensualium Pictus*-t, *Видимый миръ* címmel, ellenben az eredeti formájától eltérően a metszetek – a szigorú pravoszláv egyházi cenzúra miatt – már nem kerülhettek be a 151 fejezetből álló kötetbe.

1805-ben, tizenegy évvel a kisorosz humanista halála után, hűségese tanítványainak köszönhetően szorgalmazták a Harkovi Egyetem létrehozását, ahol több, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származó tehetséges diák és tanár is megfordult. Kiemelhető Hess de Calve Gusztáv (1784–1838) pesti születésű filozófia professzor, Szkovoroda első magyar biográfusa. Korábbi pályafutása során, Nagycenken Széchenyi István gróf testvérének zenetanáraként dolgozott együtt olyan magyar értelmiségiekkel, mint Lebenberg János, Révay Miklós, Kazinczy Ferenc, akik szintén tanítottak a főnemesi családban. 1812-ben adta elő disszertációját *Dissertatio inauguralis de genuino philosophiae caractere* címmel, amelyben Kant filozófiai nézeteit kritizálta. 1817-ben publikálta Szkovoroda életrajzát, ami egyben Európa távlatában az első ilyen jellegű munkának számított. Ebben szimbolikusan Diogenes Cynicushoz hasonlította a filozófust, emlékeztetve Comenius azonos című 1638-ban írt színdarabjára.

Comenius panszofikus tanításának szelleme érezhető Szkovoroda több irodalmi alkotásában, amelyekben nyíltan elhangzik a

lengyel csillagász, Copernicus neve is, akinek 1543-ban megfogalmazott heliocentrikus teóriája a római katolikus egyház szemében 1616-tól egészen 1828-ig tabunak számított. Poétikaóráin volt mersze példázni az eretneknek nyilvánított francia protestáns költő és beszédíró Marc-Antoine Muret *Hymni Sacra* című gyűjteményéből (*In Natali Domini, In Festo Ambrosii, Ad Beatissimam Virginem Dei Matrem...*, *Ad Petrum Gerardium* stb.). A *Bevezető ajtó a keresztény erkölcsöz* című értekezésében magyarul mondja ki Isten nevét: „Igen, most is némely földön Istennek nevezik az Urat...” A *Beszélgetés két személyre arról, milyen könnyű boldognak lenni* című dialógusában jelképesen ezt írja: „Az én szeretett Ungáriámban ökrökkel örölnék. És vajon mi tiltja Lukácsnak, hogy ökör legyen? Ne gondold, hogy mintha földi ökröket érinti ez a furcsa igazság: 'Az örlő ökörnek a száját ne zárd el', amit nemzetközi felhívásnak szán a politikailag elnyomott kis-orosz, magyar, lengyel, olasz stb. európai népeknek. Az *Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című beszélgetésében tizenöt szimbólumot értelmez a már említett *Symbola et Emblemata Selecta* című képes gyűjteményből, amelyeken keresztül a nagy keresztény értékeket is tanítja. A comeniusi természet-szerűség, illetve a természettel való összhang *Hálás Erodiosz* című példabeszédben végig jelen van. A címével is a nagyra becsült pedagógusra utal, hiszen a görög Ἐπόδιος és a latin Amos is azt jelenti, hogy „Isten szerető”. Szegény pacsirta című irodalmi prédikációjában több nyelven definiálja az ismeretlen szavakat az *Orbis Pictus*ra emlékeztetve a mindenre kíváncsi diákoknak.

Mind Comenius, mind Szkovoroda „új bort” öntettek a nyugati és keleti iskolák „szellemi hordóiba”. Mindketten életük végéig szerelmesek voltak az Isten által kiválasztott és megáldott Tokaj-Hegyalja látható világába.

„Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve”

Illusztrációk

FELHASZNÁLT IRODALOM

Сковорода Г.: Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

Чижевський Д.: Философія Г.С.Сковороди. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1934.

La Feuille, Daniel de: Devises et emblèmes anciennes et modernes; Mulder, Joseph, b. 1659; Wetstein, Henricus.

Symbola et Emblemata Jussu Atque Auspiciis Sacerrimae Suae Majestatis... Imperatoris Moschoviae... Petri Alexidis... Supremi Monarchae, Excusa Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium Anno 1705.

Io. Amos Comenii Orbis Visibilis. Іоанна Амоса Коменія Видимый міръ. Москва, вЪ Университетской типографіи, у Н.Новикова 1788 года.

Сковорода: український філософ (Українскій вѣстникЪ. 1817. ч.6. Апрель. с.106-119).

Брокгауз-Ефрон, «Новый Энциклопедический Словарь», Т. XIII.

Marci Antonii Mureti, Presbyteri, Icti, et Civis Romani, Orationes, epistolae & poemata, cum praefatione & insignibus augmentis M. Iacobi Thomasii. Sub calcem adjectae sunt Nuptiae Parisinae M.D. LXXII. Cura Ioannis Ehrhardi Kappii... Lipsiae, In Officina Grossiana, MDCCL.

Гадамер, Х.-Г.: Воспоминания о Чижевском.

KÉZI ERZSÉBET

Nyelvoktatás a reneszánsz korában

A reneszánsz korszak a legtöbb kutató szerint a 13. században kezdődött és a 16. században fejeződött be. Mint annyi sok szellemi mozgalom, ez sem azonos időben zajlott le Európában. Sem időben, sem térben nem beszélhetünk európai egyöntetűségről.

Itáliában kezdődött, mivel az ismert okok miatt itt volt a polgárság meggazdagodására a legnagyobb lehetőség.

A feudális Európában az első olyan nagy szellemi mozgalom, amely nem az egyház hivatalos filozófiai irányzatát, a tomizmust tartja ideológiai alapjának, hanem új gondolati tartalommal töltötte meg a tudományos közéletet.

A nyelvoktatás területén két alapvető változást eredményezett a humanista gondolkodás. Egyrészt a latin mellett a görög nyelv tanítását is bővítették. Ennek legfontosabb helye Itália volt, innen terjedt tovább Európa többi országába. A görög nyelv oktatásának célja a görög filozófia, valamint az irodalom tanulmányozása miatt vált fontossá. Míg a korai középkorban a művelődésnek annyira összehúzódtak a keretei, hogy a latin nyelven kívül alig került sor más ismeret oktatására, a feudális Európa viszonyainak változása lehetővé tette az oktatandó ismeretanyag bővítését.

A reformáció hatására a nemzeti nyelvek elsajátításának szükségessége is egyre inkább meghatározó feladattá vált. Luther a nemzeti érzés erősítése miatt tartotta fontos feladatnak a nemzeti nyelv használatát. A nemzet felemelésének lehetőségét a műveltség terjesztésében látta. Azért is fordította le a Bibliát német nyelvre, hogy a népművelés eszköze legyen. Jámborságra, erkölcsös életre ösztönözze a német polgárokat.

Ez a folyamat a reformáció hatására más országokban is végbement. Comenius elsősorban pedagógiai szempontból tartja fontosnak a nemzeti nyelv iskolai oktatását, mivel oktató munkája során tapasztalta, hogy a kezdeti előrehaladást a nemzeti nyelv elősegíti. Másrészt Erasmushoz hasonlóan ő is inkább nemzetek feletti személyiség, nem kötődik olyan mélyen egyetlen nemzethez sem, mint Luther a némethez.

A kort a görög nyelv, valamint a nemzeti nyelvek oktatásának kiteljesedése jellemezte.

A Római Birodalom bukása után a kolostori iskolákban a szerzetesek a latin nyelv oktatását elsősorban a vallási szertartások hagyományos lebonyolítása érdekében folytatták, csupán a tudományos élet kiteljesedése, valamint az ókori tudományosság iránti érdeklődés fokozódása teszi szükségessé a görög nyelv oktatását is. Mint ahogyan már fentebb említettük, a folyamat Itáliából indult, majd fokozatosan terjedt el az egyes országokban. A reneszánsz szülőhelye Firenze volt. *„A polgárok jó módja erő-és időfelesleget teremthetett meg, mely javára vált a finomabb szellemi életnek is.”*¹

A görög nyelv iránti vonzalom a rómaiak ilyen irányú érdeklődéséből ered, akik leírták, hogy a pallérozottabb görög nyelv tanulmányozása fejleszti a stílusérzéklet.

A reneszánsz folyamatát Fináczy a következőképpen mutatta be:

*„A kolostorok rejtekeiből egymás után kerülnek ki az elveszettnek hitt latin írók (Poggio felfedezései): megindul a görög kéziratoknak özönlése nyugat felé (Giovanni Aurispa nagyarányú vásárlásai) s élénk figyelem fordul a klasszikus világnak eddig kevésre becsült régiségei, az építészeti emlékek, szobrok, feliratok, gemmák, érmek felé (Ciriaco utazásai). Az antik művelődési kincsek e tudatos feltárására és terjesztésére irányuló lendületes tevékenységnek három középpontja van: Firenze, Róma és Nápoly.”*²

Az ókori forrásokhoz való visszafordulás azonban sokszor nyelvészeti problémákat is eredményezett, mert a klasszikus latin nyelvvel a középkor valósága már nehezen volt leírható. *„A latin nyelv tisztaságát megőrzendő, Bruni³ a középkori intézményeket akkor is klasszikus latin*

¹ Fináczy Ernő: *A renaissancekori nevelés története*. Bp., 1919. 14.

² Uo. 21.

³ Bruni (1369–1444) történétíró, megírta Firenze történetét. Igazi történetkutatói munkát végzett, ki-küszöböli a csodákat és legendákat, csupán a tényanyagra igyekezett támaszkodni.

szavakkal írta le, amikor azoknak fogalmára nem volt megfelelő kifejezés. A biborosokból így lett *patres* (atyák), a zsoldoscsapatokból *legiones*, a hűbéres lovagokból *milites* stb.”⁴ Ez a tény is bizonyítja, hogy egy holt nyelv közvetítő nyelvként használata számos feszültséget eredményezett, amelyet a középkorban sem a nyelvészek, sem pedig a nyelvoktatás nem tudott feloldani, de azóta sem találtunk erre megoldást, ezért sem tudja átvenni egy mesterséges nyelv a közvetítő nyelv szerepét.

Otetea a következő módon írja le a görög forrásokhoz való visszatérést:

„A latin klasszikusok felfedezésével egyidejűleg, Guarino de Verona, Giovanni Aurispa, Ciriaco d’Ancona és Francesco Filelfo, Poggio verseytársai, a görög menekültekkel együtt visszaadták a reneszánsz kultúrájának a középkorban teljesen feledésbe merült görög irodalmat.

A felfedezések korszakát az elemzés és a kritikai helyreállítás korszaka követte. A középkorról nem mondható el, hogy egyáltalán nem ismerte a klasszikus ókort. Az azonban biztos, hogy nem értette meg ennek eredetiségét és sajátos értékeit. Megelégedett egyes elszigetelten felbukkant és a másolók tudatlansága folytán eltorzított töredékekkel, az arabok közvetítésével átültetett szövegekkel, és még gyakrabban pontatlan fordításokkal. De nem igyekezett magába a klasszikus művek lényegébe behatolni, e művek segítségével feleleveníteni azt a korszakot, amely létrehozta őket. A középkor nem törekedett e teljes és hiteles szövegek helyreállítására, a szavak valódi értelmének megállapítására, és arra, hogy feltárja a klasszikus művek valódi művészi értékeit. A középkori egyetemeken működő egyházi személyek nem fordítottak gondot arra, hogy visszanyerjék az antik civilizációnak a római birodalom bukása után elveszett kincseit. Kizárólag a vallás támogatására kerestek belőlük érveket.⁵

A nyelvek oktatásának van gyakorlati oka, de ugyanakkor eszmei tényezők is mozgatják egyik vagy másik nyelv tanulásának előtérbe kerülését. A görög nyelv esetében eszmei okot kell feltételeznünk, mivel a nyelv oktatásának gyakorlati hasznát a 14. században nem fedezhetjük fel. Inkább arról van szó, hogy a görög irodalom és filozófia ismerete szorosan kapcsolódik egy új világszemlélethez, ami alapvetően embe-ribb, mint a korai középkor szemlélete, ezért válik fontossá a görög nyelv ismerete a korszak művelt emberei számára. Van vallási oka is,

⁴ Otetea, Andrej: A reneszánsz és a reformáció. Bp., 1974. 219.

⁵ Uo. 207.

ugyanis a görög nyelv alapos elsajátítása lehetővé teszi a Biblia eredeti szövegének tanulmányozását, újabb, pontosabb fordítások készítését.

A klasszikus nyelveken kívül mind több példát találunk a népnyelv fejlesztésére. Itáliában a toscanai nyelvjárás válik az irodalmi nyelv alapjává, amit lényegében Dante teremtett meg az Isteni színjáték megírásával. „Az a merészség, amellyel a népnyelvet egyenrangúként a görög vagy a latin nyelv mellé emelik, erjesztően hatott a klasszikus előítéletek elleni harcra, és megfosztotta tekintélyétől azt a XIV. századvégi felfogást, amely lebecsülte a toscanai történelmet és nyelvet, és úgy vélte, hogy csak a klasszikus ókor és az abból származó nyelvek méltók a tanulmányozásra.”⁶

Azt a tényt, hogy a nyelvtanulás a virágzó középkorban sem tartozott a legsikeresebb tevékenységek közé, hüen tükrözi az alábbi idézet: „Én azt szeretném, ha minden szerzetes annyira ismerné a nyelvtant, hogy ne kövessen el durva hibákat a kifejezésekben, ne használjon rossz mondat-tani fordulatokat, ne vétse el a szavak használatát és a szórendet.”⁷ Ez a felsorolás a hibák fajtájának alapos bemutatása. Utal arra, hogy a nyelvoktatás akkor sem volt problémamentes.

A humanista szellemű oktatás nem az egyetemeken történt, hanem önkéntes tanfolyamokon. Már említett szerzőnk a következő módon mutatja be az oktatást: „A tanár lediktált egy-egy részletet valamilyen ókori klasszikus műből, például Cicero vagy Seneca írásaiból, és miután a hallgatók lemásolták, a tanár megmagyarázta azt nyelvtani, lexikális, esztétikai stb. szempontokból.”⁸

A latin és görög nyelv oktatása a reneszánsz hatására virágkorát élte, mivel a humanisták buzgón láttak hozzá a szövegek pontos értelmezéséhez. Erről a következőket olvashatjuk: „a humanisták elsősorban arra összpontosították munkájukat, hogy filológiai és történelmi kritikával rekonstruálják saját koruk számára az antik világ igazi történetét és műveinek torzítatlan értelmét.”⁹

A franciák egyes kutatók szerint a 15. század végéig még nem tekinthetők az új eszmeiség híveinek. Más kutatók szerint viszont a 13. században végbement kulturális téren egy nemzeti megújulási fo-

⁶ Uo. 197.

⁷ Uo. 200.

⁸ Uo. 202.

⁹ Uo. 207.

lyamat, amely már a humanista gondolkodás következménye. Az Itáliában történt változásokat azonban ismerték; valamint Erasmus 1500 körül Párizsban tartózkodott, az ő hatása sem hagyhatta érintetlenül a franciákat. A görög nyelv és irodalom, valamint Platón munkássága is egyre ismertebbé vált.

A kor nevelési kérdéseivel foglalkozó tudós, Rabelais¹⁰ „tudott görögül, latinul, héberül, arabul, olaszul, spanyolul és németül”.¹¹ A nyelvek ismeretén kívül filozófiával és teológiával is foglalkozott.

Ezek a tények is azt bizonyítják, hogy példa lett a sokoldalú reneszánsz embertípus. Valamint az is nyilvánvaló, hogy a kor gyakran utazó embere nem csupán a klasszikus nyelveket tanulta, hanem a nemzeti nyelvek elsajátítása is mind fontosabb lett.

A klasszikus példák közvetlenül is szolgálták a nevelést: „A nevelés célja megszilárdítani a jó hajlamokat, és megjavítani a rosszakat. Ennek leghatásosabb eszköze a klasszikus példákkal ösztönözni a dicsőség és jóhírnév (!) szeretetére.”¹² Az oktatás középpontjába a héber, görög, valamint a latin nyelv oktatása kerül, de ez annyira megnehezíti a tanulók előrehaladását, hogy az iskoláztatás rendkívül hosszú ideig tart.

Hasonló a helyzet Angliában is. A 15. század végén ismerkedik meg az angol értelmiség is a reneszánsz törekvéseivel, a klasszikus ókori kultúra eredményeivel. A humanista világszemléletet az anglok is Itáliában sajátították el. Ott tanultak görögül is. Vives-nek¹³ az a véleménye, hogy „A nyelvismeret, ha egyéb nem járul hozzá, a tudománynak csak ajtaját nyitja meg; csak a tudományok előcsarnokába vezet; a nyelveket nem önmaguk miatt sajátítjuk el, hanem hogy segítségükkel olyat tanuljunk, a mitől okosabbak és jobbak leszünk életünkben.”¹⁴

Németországban a baseli zsinat (1431-1448) idején jut el először a humanista gondolkodás és szellem hatása. Az egyház egyetemes gyűlései rendkívül alkalmasak voltak a papok tudásának bemutatá-

¹⁰ Rabelais (1494–1553) francia tudós, humanista, szerzetes, író, orvos és pedagógus. A Gargantua és Pantagruel című nevelési regény írója.

¹¹ Fináczy i. m.

¹² Otetea i. m. 201.

¹³ Vives, Johannes Ludovicus (1492–1540) a legjelentősebb humanista pedagógusok egyike. Spanyolországban született, de Németalföldön élt. Szerinte a nevelés célja a valláson alapuló erkölcsiség. A tapasztalatilag megalapozott lélektan kívánta a pedagógia alapjává tenni.

¹⁴ Fináczy i. m. 155.

sára is, hiszen latin szónoklataik híven tükrözték felkészültségüket. Az itáliai papság helyzete azért volt könnyebb, mivel a népi nyelv is egy neolatin nyelvjárás volt, másrészt könnyebben hozzá tudtak jutni a klasszikus forrásokhoz, amelyek alapján stílusukat javíthatták.

Az alap- és középfokú oktatásban Németországban csupán a klaszszikus nyelvek, tehát a latin és a görög szerepelt. Ezt többek között a magyar neveléstörténész, Fináczy leírásából tudjuk, aki még jól tudott latinul, így tanulmányozhatta a középkori iskolára vonatkozó forrásokat is. A lüttichi iskola 1522. évi oktatási szabályzatát a következő módon mutatja be: *„A lüttichi iskola úgy volt szervezve, hogy az oktatás alsó-, közép- és felső fokait egyesítette magában. Nyolc osztálya közül az elsőben megtanultak a gyermekek olvasni, írni és latinul deklinálni és konjugálni (elemi szakasz), a II. III. és IV. osztályban latin grammatikát tanultak s párhuzamosan latin klasszikus írókat olvastak; az V. és VI. osztályban elsajátították a görög nyelvtant s megismerkedtek néhány görög klasszikus íróval, s ugyanezekben az osztályokban végezték el latin írók olvasásával kapcsolatosan a retorikát és dialektikát; a VII-ik volt a tulajdonképpeni philosophiai osztály (Aristoteles, Platon, Euklides), a VIII-ik a theológiára készített elő.”*¹⁵

Az idézet híven tükrözi a korabeli állapotokat. A reneszánsz szellemének megfelelően a görög nyelv oktatása is benne volt a tanrendben, de a fő feladat a latin nyelv elsajátítása, hogy az iskolából kikerülő növendékek megfeleljenek a kor művelt világában szokásos elvárásoknak, tehát tudjanak lehetőség szerint szép stílusban latinul szónokolni, társalogni. A nemzeti nyelvek oktatása az iskola falain kívül történt, sokszor nem is tanár, hanem ún. nyelvmester segítségével, vagy egyszerűen a nyelvterületen való tartózkodás útján.

Számunkra mindenképpen fontos a magyarországi állapotok rövid elemzése is. Szakemberek feltételezése szerint a magyar nemesiség Nagy Lajos király itáliai háborúi kapcsán ismerkedett meg először a humanista gondolkodással. Nagy jelentősége volt az Itáliában tanuló magyar diákoknak is az új eszmeiség terjesztésében. A magyarországi reneszánsz leginkább abban különbözött az itáliaitól, hogy görög nyelvi ismeretek hiányában nem tudtak visszanyúlni az eredeti ókori forrásokig, csupán latin fordításban ismerték meg az ókori szerzők munkáit.

¹⁵ Uo. 184.

Janus Pannonius pécsi szobra
Borsos Miklós alkotása

Fináczy így vallott erről: „Maga Janus Pannonius is megvallja, hogy mikor Olaszországból való visszatérése után csak két évig volt hazájában, már majdnem teljesen elfelejtette a görögöt, jeléül annak, hogy Magyarországon ugyancsak kevés alkalma lehetett idevágó ismereteit gyarapítani, vagy akárcsak ébren tartani. Mindent összevéve, a görög irodalom közvetlen ismerete hazánkban a legnagyobb ritkaságok közé tartozott és így arról, hogy a magyar humanizmus a klasszikus szellem legtisztább forrásából akárcsak oly mértékben meríthetett volna, mint az olasz, szó sem lehetett.”¹⁶

Fináczy Mátyás királyunkról is azt feltételezi, hogy valószínűleg nem tudott görögül, bár számos nyelven beszélt.

Mindezek alapján meg kell állapítanunk, hogy a 14. századtól alapvető változások mentek végbe az idegen nyelvek oktatása területén. A latin primátusa ugyan megmaradt, de mellette a tudományok művelői számára kötelező volt a görög nyelv ismerete, valamint a klerikusok számára a héber nyelv elsajátítása is. Nem csupán az ókori szövegek értelmezésére törekedtek, hanem a szép stílusban megalkotott szövegek használatára is. Köztudott, hogy Erasmus élvezetes stílusban írt, ezzel szemben Comenius sok kritikát kapott szóalkotásai miatt.

¹⁶ Uo. 100.

A kor gondolkodói nem csupán a nyelv gondolatkövetítő szerepével foglalkoztak, hanem nagy jelentőséget tulajdonítottak a nyelv stílárís elemeinek is. „Bruni [...] azt javasolja, hogy minden tekintetben a klasz-szikus ókori irodalom remekműveit kell kiválasztani, figyelmünket pedig nemcsak a tartalomra kell összpontosítani, hanem a szavak értelmére és a mondatban elfoglalt helyére, a ritmusra, a forma választékosságára, könnyedségére és szépségére is. A tartalom teljes és pontos megértéséhez hozzájárul a művészi formával való foglalkozás.”¹⁷

A kor tudósai nem csupán használták, értették, valamint beszéltek a latin nyelvet, hanem törekedtek stílárís tökéletesítésére is. Hangsúlyozták a görög és latin nyelvű irodalom nevelő hatását, személyiségformáló erejét. Megkezdődött a nemzeti nyelvek szerepének növekedése, de a 16. század végéig még a latin uralma megkérdőjelezhetetlennek tűnik Európában.¹⁸

¹⁷ Otetea i. m. 200.

¹⁸ További felhasznált szakirodalom: Hüllen, Werner: Kleine Geschichte des Fremdsprachenlernens. Berlin, 2005. - Baranyi Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Bp., 1921. - Bárdos Jenő: A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma. Veszprém, 1997. - Bognár László: Az ókori Kelet nevelése. Bp., 1992. - Finácz Ernő: (1926) A középkori nevelés története. II. Bp., 1926. - Lawton, Denis: Társadalmi osztály, nyelv és oktatás. Bp., 1968. - Pap Mária – Szépe György (szerk.): (1975) Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Bp., 1975.

KONCZ GÁBOR

Comenius és a múzsák

A Magyar Comenius Társaság 2010. november 10-én tartott közgyűlésén és felolvasó ülésén, Comenius sokoldalúsága volt a központi téma. Comenius elméleti és gyakorlati pedagógiai munkásságát meghatározta az, hogy elsősorban mint teológust kell megértenünk.¹ Ezért is gyakran idézte a Bibliát. A Társaság tisztújító közgyűlésének elején én is ezt tettem Sárospatakon, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar épületében. *„Az értelmesek pedig fénylenek, mint az égnek fényessége; és akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok, örökkön örökké.”* (Dániel 12: 3.)

Egy perces, néma főhajtással emlékeztünk Társaságunk 2010-ben eltávozott nagyjaira. Elment díszelnökünk, az alapításkor meghatározó segítséget adó dr. Köpeczi Béla (1921–2010); szelíden határozott, jóságos elnökünk dr. Huszár István (1927–2010). Azon tagjaink emléke előtt is tisztelegtünk, akiknek alkotó nagyságát szintén a mostani felolvasó ülésen idéztük meg: dr. Király István (1921–1989), dr. Takács Béla (1930–1997), dr. Komlóssy Sándor (1920–2007), dr. Demjén István (1933–2008), Mladonyczky Béla (1936–1995), Czinke Ferenc (1926–2000). Róluk is tanulmányok olvashatóak ebben a kötetben. Főhajtásunkkal Társaságunk szellemi támogatójára, Ruttkay Kálmánra (1922–2010) is emlékeztünk. A tanácskozásunk témája: tisztelet és felmutatás is, hiszen *Ők, akik előttünk jártak*, alapozták meg és bővítették a *Sárospataki Iskola* holnapnak is üzenő erejét.²

¹ Lásd: *Koncz Sándor*: Comenius teológiája. In: Bibliotheca Comeniana III. Sárospatak, 1990. 86–102..

² A Magyar Comenius Társaság 2007. évi, tudományos felolvasó ülésén vázoltam *A Sárospataki Iskola* című, koordináló, orientáló, szintetizáló kutatás indító koncepcióját. Lásd: *Koncz Gábor*: Sárospa-

Amikor a 2009. évi tudományos felolvasó ülés után arról beszélgettünk, hogy mi legyen a következő nagy találkozóink szakmai témája, Comenius sokoldalúságát idéztük, s Földy Ferenc elnök úr fogalmazta meg a címet: *Comenius és a múzsák*. Nekem akkor Barsi Ernő „Podrog partján nevelkedett tulipán...” című, sárospataki diákdalokat bemutató CD-je jutott eszembe, hiszen azzal kezdődik, hogy Comenius Lorántffy Zsuzsannának prezentálja a kottából való éneklést...

Amint éppen manapság, úgy a XVII. században is nagy szükség volt a változásokat felfogó, megértő és összefoglaló sokoldalúságra. Idézzük fel történelmi tudásunkat: a nagy földrajzi felfedezések után ekkor globalizálódott a nyugati világ. A tengeren túli területekről és ugyanakkor keleti irányból is beáramlott új anyagok, növények, szempontok, tudások és a nyugati új technikák (például a cséplőgép, a szélmalom) a peregrinusokon, kereskedőkön keresztül jutottak el hozzánk. Ide, ahol az oszmán hódítás miatt tartósan megrekedt a fejlődés és csak a műveltség közvetítése, az új szemléletű tanulási módszerek jelenthették a megmaradás eszközét.³

Amikor *Comenius és a múzsák* címmel tanácskozunk, akkor nem csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy mely hölgyek ihlették, segítették Comenius munkásságát... Bár éppen itt, most Sárospatakon ez is aktuális téma lenne... Hiszen A Művelődés Házában bámulható Józsa Judit kerámia-szobrász művész válogatott kiállítása, köztük a *Múzsák kertje* is...

Comenius persze fejből tudná, mi azonban a művésznő segítségével idézzük fel (és a szobrokat majd megtekintve képzeljük és realizáljuk), kik is voltak a görög mitológia múzsái? Zeus és Mnemosyne (az emlékezet) leányai. Istennők voltak ők, akik a szabad természetben, a tiszta vízű forrásoknál éltek. *Calliope*: az epikus költészet... *Euterpe*: a zene, a líra... *Melpomene*: a tragédia... *Thalia*: a vígjáték, a színjátszás... *Erato*: a szerelmi költészet... *Polyhymia*: a himnusz-költészet... *Therpsichore*: a tánc... *Clio*: a történetírás... *Uránia*: a csillagászat... múzsája

---

tak: A köszönő város. In: Comenius előtt és után. Bibliotheca Comeniana XIII. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2008. 91-93. Lásd még: *Bolvári-Takács Gábor*: Szempontok a Sárospataki Iskola történetének kutatásához. In: Bibliotheca Comeniana XIV. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009. 191-198. Továbbá: *Kovács Dániel*: Gondolatok a Sárospataki Iskola történeti kutatásának kezdeményezéséről. In: Uo. 199-202.

³ Lásd erről *Dömötör Ákos*: Comenius szellemi környezete. A realista pedagógia csirái és összefüggései. In: Új Holnap. 43. évfolyam (új folyam 16.), 1988. márc. 109-124.

volt. Érzékelhetjük: az irodalom, a zene, a tánc, a képzőművészet, a társadalom- és a természettudomány egyaránt tükröződött bennük; tehát az alkotó élet teljességét hordozták.

Comenius ideája az volt, hogy mindenkit, mindenben, egészen ki kell művelni. Ezt a komplexitást a *Pampaedia* alcímében is hangsúlyozta: „...a szellem egyetemes műveléséről, az egész élet tevékenységeinek oly módon történő korlátok közé szorításáról értekezünk, hogy minden ember elméje minden életkorban kellemesen elfoglalva a gyönyörűség kertjévé válhasson. Egyszer s mind példákat nyújtunk az ily jelentős dolgok szerencsés megkísérlésére.” A *Pampaedia* ennek módszertanáról szól. A korlátok közé szorítás éppen nem a beszűkítést, hanem a sokoldalúság hatékony tanulását és gyakorlását jelenti.

Társaságunk lehetősége, feladata és módszere az, hogy a comeniusi sokoldalúságot felmutatjuk és ennek sárospataki történelmi példáit is megidézzük. Ezért szorgalmazzuk *A Sárospataki Iskola* integrált kutatás keretében azt, hogy legalább kerek évfordulókon, ne csak emlékezzünk az ilyen magatartást tanúsító előttünk járókra, hanem szisztematikusan összefoglaljuk munkásságukat, és felmutassuk követendő példájukat, módszereiket, üzeneteiket. Mi nemcsak a tudósok, költők, művészek, jogászok írásos produkciókban, alkotásokban is megragadható munkásságát tartjuk fontosnak, hanem természetesen az utódokban élő *tanáro-két és szervezőkét is.*

Ebben a munkában, a tudományos felolvasó üléseken és a Bibliotheca Comeniana kötetein túlmenően, fontos fórumunk a *Zempléni Múza*, amely folyóirat *immár tíz éve jó.* Ez a periodika is a sokoldalúság jegyében jelenik meg, hiszen a társadalomtudomány, az irodalom, a képzőművészetek, az ismertetés és a hirdetések egyaránt színesítik tartalmát. Ne csak olvassák és ajánlják, hanem jelenjenek is meg benne!

Persze, lépni kell... a köteteken és folyóiratokon túlmenően fontos, hogy megteremtjük saját honlapunkat. Addig is, 2011 októberétől, a www.drkonczgabor.hu honlapon lehet majd tájékozódni Társaságunk munkájáról és terveiről.

Egyszer majd Comenius konkrét műzsáit is megidézzük, most azonban látóköre, mondanivalója, komplexitása a témánk. „Jót, s jól. Ebben áll a nagy titok.” (Kazinczy Ferenc) Jót tett Ő és követői, s mi jól teszünk, ha tovább adjuk üzeneteiket.

Zugor Sándor (1923–2002) festménye

II.

Elődeink példája

Molnár Irén (1954–): Sárospataki utca

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Egy másik Kazinczy: Kazinczy Gábor

* Berettő (Zemplén vármegye), 1818. július 18.

† Bánfalva (Borsod vármegye), 1864. április 18.

„Miljók nevében emelem szavam,
Miljók nevében mondom el neked
A köszönet, a hála szavait,

Hős pályatársam, lelkem rokona:
A nép nevében, melynek híve vagy.”

(Petőfi Sándor: Kazinczy Gáborhoz. Koltó, 1847.)¹

Azt is adhattam volna címnek, hogy *Egy nagy reményekre jogosító élet torzóban maradva*.

A nagy Kazinczy, a „szent öreg” és a Kazinczy Gábor életében, működésében párhuzamosságok és eltérések egyaránt megfigyelhetők. Egy család tagjai: Gábor² a másod unokaöcs, Ferenc testvérének az unokája. Mindketten kötődtek Zemplénhez, Gábor ott is született, Ferenc csak odakerült (szülőhelye a bihari Érsemjén). Mindkettőjüknek voltak meggyűjűkkel nézeteltérései. Ferenc életéből csak azt a végzetes esetet említem, ami az 1831-es koleralázadás megyei intézkedéseinek végrehajtása körül történt. Gábor – korábban Kossuth lelkes híve – a kormányzás debreceni szakaszában a Békepárthoz csatlakozott (volt is valami igaza azzal szemben, mint Görgeynek is, hogy Kossuth reménytelen helyzetben is a trónfosztást és a fegyveres harc folytatását erőltette). Korábbi

¹ Petőfi a nászútján írta ezt a költeményt, amikor hírt vette az ellenzék zempléni győzelmének. *Petőfi Sándor* összes költeményei. Bp., 1972. 736.

² Nem tiszteletlenségből, hanem a rövidség kedvéért fogom a két Kazinczyt lehetőség szerint keresztnevéen emlegetni.

radikalizmusának volt az eredménye, hogy Zemplénben, sőt Ungban is a Szegénylegény Egylet „lobbízása” révén ellenzéki képviselőket küldhettek 1848-ban az országgyűlésbe, és Gábor ekkor népképviselő lett (de például Petőfi megbukott a szabadszállási kerületben). A Békepárthoz való csatlakozását választói a radikális eszmék megtagadásának tekintették. Ezért a bukás után nem haza ment Berettőre, Zemplénbe, mert a politikai nézeteltérések mellett a Fáy Emmával kötött nagyon korai házassága is megromlott. (Egy fiuk volt, Arthur, akinek tanára volt Miskolcon Lévay József, és akinek az apja hagyatéka körül lett később némi szerepe.) A Zemplénbe való visszatérés helyett sógorának, Lónyay Gábornak a nővéréhez, özvegy Vladárné Lónyay Saroltához ment a borsodi Bánfalvára. Itt valóságos remeteéletre rendezkedett be. Dolgozott az irodalom terén, gazdálkodást folytatott a „nagyáságos asszony” birtokán. Gábor nem vált el, nem is vehette feleségül Lónyay Saroltát, barátainak, ismerőseinek mindig *nagyságos asszonyként* emlegette.

Mindkét Kazinczy az irodalom terén lépett fel Sárospatakon. Ferencet tizenhat évesen Bessenyei György *Der Amerikaner* című novellájának fordításáért a kassai tankerületi főigazgató, a későbbi após, gróf Török Lajos a tanévzárón 1765-ben íróvá avatta. Gábor – nagybátyját példaképnek tekintve – szintén itt indult a *Parthenon* című diáklapban, s már tizenhárom évesen kiérdemelte a Ferenc biztatását az irodalom művelésére. Azt már felesleges is említeni, hogy mindketten nagyműveltségű és nagyhatású, széles látókörű és igen nyitott érdeklődésű személyiségek voltak. Azt is közös vonásnak lehet tekinteni, hogy korukban (felvilágosodás, illetve reformkor) mindketten „vezéri szerepet” játszottak. Ferencre nem térek ki, de amit Gáborról tudok, abból a reformkor egyik tipikus képviselőjének alakja bontakozik ki.

Gábor szervező készsége, vezérségre termettsége mindenütt megmutatkozott: pataki diákként a *Parthenon* című diáklap körül, diáktársaságok szervezésében,³ a zempléni Szegénylegény Egylet nevű ellenzéki csoportosulásban. Nem egészen egyértelmű ez a vezérség Pozsonyban 1832–36-ban az országgyűlési ifjak körében, ahol a fiatalság Kölcheyt tekintette vezérének, de az biztos, hogy a fiatalok körében Gábor is a meghatározó személyiségek közé tartozott. A szabadságharc bukása és a bánfalvai remeteség idején Csorba Zoltán szerint otthona valóságos iro-

³ „A pataki Ifjú Egyesület nevű diáktársaságban ott volt Szeremley Gábor, Kazinczy Gábor és a következő évben Erdélyi János is.” Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. Bp., 1963. 210.

Kazinczy Gábor

dalmi szalon volt, ebben azonban lehet némi elfogultsággal magyarázható túlzás, mert Pesten Toldy Ferenc körül hamarosan országos hatású kör alakult ki. Az minden esetre biztos, hogy „Gyakran felkeresték Kazinczy Gábort bánfalvai magányában Szemere Pál, Toldi Ferenc, Szemere Miklós, Ipolyi Arnold, Balassy Ferenc, egyszer talán gróf Mikó Imre, egyszer Reményi Ede s többen. – Tompával együtt mi ketten voltunk leggyakoribb vendégei” – írja

ja Lévay József Radácsi Györgynek, amikor Sárospatakra elküldte Kazinczy Gábornak hozzá intézett 44 levelét. Ilyenkor „Folyt az eszmecsere a haza sorsa, irodalmi és társadalmi kérdések felett. Mindig Kazinczy volt a központ. Szikrázó lángszelleme, előadása, tanulságos társalgása mindnyájunkat lebilincsel. Beszéde mindig szónokias, emelkedett volt. Tartalmát emelte a ragyogó külső, rokonszenvenessé tette a hang ezüst csengése s fokozta az összbenyomást a beszélő egész alakja.”⁴ 1855. szeptember 19-én Arany János is ellátogatott Bánfalvára, ott voltak Tompáék és ott találták Toldy Ferencet is. „Kazinczy vendégszerető házából Sajókazára mentek Vadnay Rudolfékhoz”.⁵ Tompa a halálos ágya mellett is ott volt, néhány órával a halál beállta előtt távozott. Mindkét Kazinczy igen kiterjedt kapcsolatszerzővel rendelkezett. Ezt bizonyítja széleskörű levelezésük. Ezt Gábor esetében csak egy-egy személlyel folytatott levelezéséről szólva ismerjük részleteiben, de tudomásom szerint levelezése nincs teljes egészében feldolgozva.⁶

⁴ Gulyás József: Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez. ItK. 1931. 335–365; 455–469. Idézet: 336.

⁵ Csorba Zoltán: Kazinczy Gábor. Miskolc, 1970. 83.

⁶ Vö.: Arany László: Arany János és Kazinczy Gábor levelezése. Bp., é. n.; Gulyás József: Kazinczy Gábor levele Dókus Józsefhez. ItK. 1931. 459.; Csorba Zoltán: Erdélyi János levelei Kazinczy Gáborhoz. ItK. 1967. 652–670.

Gáborról szólva a vele kapcsolatba kerülők megjegyzik, hogy kitűnő szónok volt. Csak Kossuthot helyezték ebben a vonatkozásban eléje. De nemcsak kitűnő szónok, de nagyszerű társalgó is volt, amely tulajdonságok a retorikai képességeket annyira megbecsülő reformkorban a „vezéri szerep” betöltésénél elengedhetetlennek látszik. Petőfi dicséri a szónok Kazinczy Gábort: „Sáros-Patakról tennap reggel Ujhelybe rándultam Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém, milyen pompásan? ezt csak az képzelheti, ki Kazinczyt ismeri. Valódi csodagyermek a természetnek, a szónoklatban új Memnon-szobor, melyből egy örökké tartó hajnal szakadatlanul a legfőlségebb hangokat csalja.” Tehát dicséri mint nagyszerű szónokot és kitűnő társalgót, de elmarasztaló a véleménye az írásainak stílusáról: „És ha ír? stílusa éppen olyan botrányos, mint Kuthy Lajosé” – szögezi le a XII. úti levelében.⁷

Szónoki képességei, lenyűgöző társalgási hatása ellenében írásban, mint arra Petőfi is utal, terjengős, fellengzős, és a túlhajtott romantika jellemzi. Így ír például jóval Petőfi egyszerű és művészi népiessége után a Finn népmesék ajánlásában „Hunfalvy Pálnak – Engedd, hadd tűzzem e nyomtalan közlemény fölé a Te nevedet, szeretett barátom, nemes és mélyelmű híve a nemzeti ügynek. Azon kevesek egyike, kiket ösvényökről sem a szenvedelmek önámítása el nem szédíthetett, sem a pulya tétlenség és szennyes üzelem elrendíteni nem bírt; a polgár szeretetével, az önérzet bátorságával, a bölcs nyugalomával, az érdem zajtalanságával követed istened sugalmát. Kövesd, merész hajós, a pályatörő futást az ismeretek világtengerén, hol minden nyomon ultima Thulét lát a bárgyú, s Téged, delejűl, a tudomány és hűség vezérel. Mi, a parton, legbensőbb szerencsekívánatainkat adjuk társaidul, tudván, mely oltár dísze lesz mind az a mit hozsz. Virrad, majd idő, mely szétfuallja a ködöt, mely a bálványok olcsó nimbusa, s számba veendi a cselekvő szeretet szent adományait. Hidd, hogy hervadatlan lombjai egyikét a Te homlokod köré fűzendi. – Bánfalva, october 27-d. 1855.”⁸

De amíg Ferenc életpályáját kiteljesedettnek, eredményesnek, az utókor minden odafigyelését és tiszteletét kiérdemlőnek látom, addig a fiatalabb Kazinczy rövidre szabott élete (nem érte meg a 46. születésnapját!) jellemének és szellemének minden pozitív vonása ellenére egy monumentális torzó maradt. Pályáját 1941-ben így jellemzi Révay Ferenc

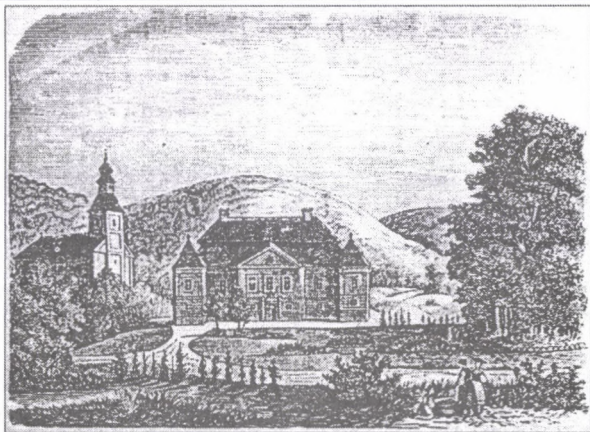
⁷ Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Bp., 1974. 301–302.

⁸ Új Magyar Múzeum 1855. V. évf. 529.

A bánfalvi kastély

Frigyes: „Kazinczy Gábor személyében páratlan szorgalmú, kiváló jellemű, a magyar nyelvért és az irodalomért fáradhatatlanul dolgozó írórt vezéreztem a magyar irodalom. Működése nem világraszóló, mégis maradandó

műveket alkotott. Elvitathatatlan érdemeket szerzett Kazinczy Ferenc emlékének ápolásával és kéziratainak összegyűjtésével. Legfőbb célját, Kazinczy Ferenc összes műveinek kiadását már nem érthette meg. Hogy jelentősége nem volt akkora, mint úttörő nagybátyjáé, az egyrészt a megváltozott irodalmi körülményekben leli magyarázatát, másrészt reá is vonatkozott az a kijelentés, amit egyik levelében lejegyzett, hogy 'sok van az elődök fényében, ami jobb részünket emeli, de van pirító is gyöngé oldalunkra nézve'".⁹

Kenyeres Ágnes újabban és tárgyilagosabban látva jellemzi. „Versekkel és műfordításokkal kezdte, újságíróként és politikusként folytatta, nagyhatású irodalmi szervező, az ötvenes évektől pedáns filológus, igen lelkiismeretes irodalmi és történelmi forráskutató, akinek – ha voltak is még politikai becsvágyai – csak a tudományos munkája volt fontos.[...] De nem lett belőle tudós historikus, mint Horváth Mihály, Teleki József vagy Szalay László, sem olyan energikus irodalmi szervező és rendszerező, mint Toldy Ferenc. Nagy, magyar és világirodalmi műveltség birtokában volt, de állandóan töprengett és aggodalmaskodott [...] Elveszett az anyag- és adatgyűjtésben.”¹⁰ Ennek az állandó töprengedésnek lett az eredménye, hogy a „Munkát”, amelyre Toldy Ferenc utal, Kazinczy Ferenc összes műveinek sajtó alá rendezését és kiadását – bár több mindent megjelentetett – mint a hagyaték gondozója meg sem érte.

⁹ Révay Ferenc *Frigyes: Kazinczy Gábor élete a szabadságharc után*. Pécs, 1941. 216. sz. jegyzet.

¹⁰ Kenyeres Ágnes: *Kazinczy Gábor hagyatéka nyomában*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. 1970. Bp., 1971. 269.

Engem a Kazinczy Gábor iránti érdeklődésben az vezetett, hogy rátaláltam finn tárgyú fordításaira, amelyek biztosan a legkorábbiak közé tartoznak, ha nem éppen a legelsőek. Nagy nyelvtudása, más népek és viszonyok iránti érdeklődése (például politikai szimpátiája és ismeretsége Graven Lajossal, a lengyel emigránssal; az ő révén rálátás az orosz irodalom és az oroszországi viszonyok kérdéseire, érdeklődés az észtek, más kisebb európai népek, a francia irodalom iránt, Molière fordításai, nem is beszélve az európai, német és francia haladó mozgalmak tanulmányozásáról; például a Junges Deutschland mozgalma).¹¹

Széleskörű érdeklődésnek bizonyítéka, hogy finn eredetű és témájú anyagok (népmesék, közmondások) korai fordítója is, bár nem finn eredetiből, hanem német közvetítéssel. Alig néhány finn téma és fordítás, illetve ki sem adott kísérletek előzik meg. Kazinczy Gábor fordításai a Toldy Ferenc szerkesztette *Új Magyar Múzeumban* és Arany János *Koszorújában* jelentek meg.¹² Domokos Péter a bibliográfiájának 175. tételeként még hírt ad egy 24 lapnyi kiadványról: Finn népmesék. Ford.: Kazinczy Gábor. Pest 1856. Ezt nem találtam meg, így nem tudom, hogy újabbak vannak-e benne, vagy a máshol megjelenteket adta ki külön is.¹³ Most csak azokat veszem elő, amelyek az *Új Magyar Múzeumban* találhatók. A *Finn közlemények* címet viselő részben vannak „Finn mesék.”¹⁴ A második közlemény *Példabeszédek*, amely százhetven finn állandó szókapcsolatot (többnyire közmondásokat, csalafinta találós kérdésekre adott válaszokat, népi bölcsességeket) tartalmaz.¹⁵ (A mesékkel tartalmilag nem foglalkozom, a Példabeszédekről mondottakat is lábjegyzetbe tettem.)

¹¹ Ennek eredménye itthon az *Ifjú Magyarország* nevű csoportosulás szervezkedése és Kazinczy Gábor sikertelen lapalapítási kísérletei. Ez nem tévesztendő össze a Petőfihez és köréhez köthető Fital Magyarország nevű csoportosulással, de mint azt T. Erdélyi Ilona kimutatja, Kazinczy Gábor köre Petőfiék elődjének tekinthető. (T. Erdélyi Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Irodalomtörténeti Füzetek 48. sz. Bp., 1965.)

¹² Sajnos a kor szokása szerint csak annyit tartanak fontosnak a forrás megjelölésénél, hogy „német eredeti után” vagy „németből”.

¹³ Vö. Domokos jegyzékét a monográfiájában! Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.

¹⁴ Új Magyar Múzeum 1855. I. 529–549.: A csodálatos sip; A leány a tengerben; A szemes vadász. Koszorú 1863.: I. A beszélő fenyők; II. Az árva leány; 1864. III. cím nélkül a háromszor hármás fiúkat szült hercegnéről és a gonosz bábaasszonyról.

¹⁵ Példák: közmondás: *Kőnyű az özvegy cipője, ha második férjét öhajt. Akinek gondja nincs, házassít meg a fiát.* Több közmondás a farkassal operál: *Ki a farkas előtt megszalad, a medvével találkozik.* Csalafinta kérdésre adott válasz: *(Miért szalad a róka az úton?) A róka azért szalad az úton, mert nem mehet el alatta.* Népi bölcsesség: *El nem kerül a halált, ki a születést el nem kerülte.* Néhány magyar rokona is van: *Ajándékozott lónak nem nézünk a szájába (= Ajándék lónak ne nézd a fogaát!) A leány ne eprésszen urakkal (= Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni.) Nem minden*

Kell azonban mondani néhány szót az 1856-ban megjelent *Finnland és a skandinavismus*¹⁶ című tanulmányról, amelyről a forrás megjelölése nélkül csak annyit mond, hogy „Német után”. Ennek a tanulmánynak vannak olyan gondolatai, amelyek bizonyára a magyar viszonyok párhuzamaiként keltették fel az érdeklődését. A tanulmány szerint általános a figyelem, „mit e század folytán egy sora a legmeglepőbb jeleneteknek a finn irodalom terén mindinkább magára vont; azon hatalmas lendület, mit a finn nép nemzeti öntudalma az utóbbi évtizedekben vön; végre azon nagy politikai jelentesség, mit Finnland viszonya Orosz- és Svédországhoz, valamint általában az európai státusrendszerbeni állása a legutóbbi időben nyere: mind ez okoknál fogva nincs helyén kívül az olvasó figyelmét Finnland jelen tényleges állapotaira irányzani, azon történeti előzményeket, mikén azok alapúlnak, rövid szemlébe foglalni, s az innen kifolyó gyakorlati kérdéseket párt- és elfogulatlan látpontról megtekinteni”.¹⁷ Finnland lakói a feltehetően német szerző szerint „a mongol fajhoz soroltatnak” (ezt ma már nem így tudjuk), „olyan nyelvfajokat beszélnek, mik a nagy indogermán nyelvcsalád egyetlen ágához sem hasonlítanak, sőt egy egészen saját nyelvtörzshöz, az ural-altajihoz, tartoztak”.¹⁸ A finn törzsek egymással ellenséges viszonyban voltak. A Szent Erikkel indult hódítások során a svédek „korántsem tekintették hódítmányait ellenséges földnek”, hanem „egyenrangú és állású országrésznek [...] Finnlandba az ős skandináv parasztszabadságot vívék [...] a finn paraszt, még orosz uralom alatt is, személyileg független”.¹⁹ A svéd nyelv és kultúra igen erős hatást gyakorolt a svédek uralma alá került finnekre, de amikor orosz fennhatóság alá kerültek, a finn többségi nyelvvé vált, „s természetszerűnek látszott, hogy a kezdődő kulturai fejlődés organuma szükségkép a többség nyelve leendjen. [...] Végre megtörtént az, mi a finn nemzeti törekvéseknek a leghatalmasb rúgerőt adá, s mi által nyerék meg sajátlagos jelentességeket s az eddigelé még hiány-

fenyűn ül mókus (= *Nem mindig papsajt vagy Nem mind arany, ami fénylik*). Néhányat én is ismerek finn eredetiben: *Aki kérdezősködik, el nem téved* (*Ei kysy joka kysyy*); *Az idegen ország afonya* [*!*], *a haza számóca* (*Oma maa mansikka, muu maa mustikka*; fordított sorrendben.) *Az idő vénebb, mint az öregek, a levegő nagyobb, mint a nagy urak* (kicsit szüksézávában: *Aika vanhin, avaruus suurin*; Tkp. Az idő a legöregebb, a világmindenség a legnagyobb.)

¹⁶ Finnland és a skandinavismus. Német után közli Kazinczy Gábor. Új Magyar Múzeum, VI. évf. 1856. 529–540.

¹⁷ I. h. 529.

¹⁸ I. h. 529–530.

¹⁹ I. h. 530–531. A finn parasztszabadság emlegetése a még igen friss magyar jobbágyszabadítás fényében igen inyére lehetett a polgári átalakulás harcosaként, radikális reformerként a fordítónak.

zott magasb önálló életszint. E tény pedig a nagy finn nemzeti epos *Kalewala* váratlan felfödözése volt”.²⁰ „A tanulók savolax-kareli [Savo és Karjala/Karelia] számos kitűnő tagokból álló osztálya lépett a nemzeti törekvések élére, s képzé az ’ifju Finland’ magvát”.²¹

Maga a tanulmány széles képet rajzol a svéd nyelven induló, majd egyre inkább finn nyelvűvé váló irodalmi, publicisztikai és tudományos életről. A tanulmányban olvassuk, hogy „mindenek felett jelentős volt a finn nemzeti öntudat ébresztésére, az a gyűjtemény, mit Stahl zászlótartó meséi [!] cím alatt a legnagyobb svéd [!] költő, Finnlandban, a kedély s érzelemmélység tekintetében minden kortársát meghaladó Runeberg adott ki”.²² Domokos Péter hozzáfűzi, hogy „tulajdonképpen ez a megjegyzés az első irodalomtörténeti érdekű megállapítás a finn irodalomról”.²³ Ebben az esetben – igaz, hogy német eredeti után – Kazinczy Gáboré az elsőség a finn irodalomról szólva Magyarországon, amennyiben így lehet érteni Domokos Péter szövegét. Majd látni fogjuk, hogy a népköltészet már sokkal korábban felkeltette a magyar tudományosság érdeklődését, de itt a szépirodalomról van szó. Feltehető, hogy ez a nagy ívű áttekintés is hozzájárult a tanulmány magyar nyelvű közléséhez Toldy Ferenc *Új magyar Múzeum*ában.

Amikor rájöttem, hogy Kazinczy Gábor az elsők között volt, akik Finnország és a finn viszonyok iránt érdeklődni kezdtek, próbáltam választ találni arra, hogy az érdeklődésének mi volt a közvetlen oka. Erre azonban csak közvetett választ tudok adni.

Kazinczy Gáborral együtt Debrecenben volt Hunfalvy Pál is a Kosuth-kormány szolgálatában, s mindketten a Békepárthoz csatlakoztak. Hunfalvy a bukás után bujdosni kényszerült, s ebben az időben kapott Toldy Ferentől egy finn nyelvtant, és azt tanulmányozta.²⁴ A nyelvrokonosság kérdésében mindhárman a finnugor rokonság mellett voksoltak. Toldy tehát nem minden célzatosság nélkül adta Hunfalvy kezébe a finn nyelvtant. Kazinczy mindkettőjünkkel baráti kapcsolatot ápolt, s a Toldy Ferenc által szerkesztett *Új Magyar Múzeum*nak is szorgalmas munkatársa volt (lásd fentebb a Hunfalvynak itt közölt ajánlást). Hunfalvy, mi-

²⁰ I. h. 533–634. Magyarországra már 1842-ben eljutott a Kalevala híre Erdélyi János révén.

²¹ I. h. 535. Ez a tény is felkelthette a különböző országok „ifjú” mozgalmait iránt nagyon is érdeklődő és az Ifjú Magyarország nevű csoportosulást szervező fordító figyelmét.

²² I. h. 535.

²³ Domokos Péter i. m. 87.

²⁴ Vö.: *Munkácsi Bernát*: Hunfalvy Pál emlékezete. Bp., 1912

után kényszerűen visszavonult a politikától, figyelme egyre inkább a nyelvészet (nemkülönben a néprajz) felé fordult, igen szoros kapcsolatok ápolta a finn tudományossággal. „A finn irodalom ügyének barátait is igyekezett megnyerni, és egyengette a fordítások útját. Kazinczy Gábor bizonyára ezért ajánlotta Hunfalvynak néhány finn népmesét ismertető [!] közleményét 1855-ben.”²⁵ Hunfalvy maga is írt tüzetes tanulmányt a finn ösköltészetéről és a Kalevaláról.²⁶ Hogy Arany János is közölt Kazinczytól finn témákat az általa szerkesztett *Koszorúban*, annak az is magyarázata lehet, hogy Arany is elképzelhetőnek tartotta a magyar és a finn nyelv rokonságát. Csak érdekességgként említem, hogy amikor Lönnrotot, a Kalevala összeállítóját a Magyar Tudományos Akadémia külső levelező tagjává választotta 1859-ben, az oklevelet a „titoknak” Arany János írta alá.²⁷

Finn vonatkozásban a Hunfalvy és Toldy hatásánál jóval korábbi ösztönzés is érhetette Kazinczy Gábort. Még pataki diákként együtt indult az irodalom terén Erdélyi Jánossal, aki már jóval korábban szintén jelét adta finn érdeklődésének. A *Regélő Pesti Divatlap* közölte 1842-ben Erdélyinek *Finnország népköltészetéről* című, igen nagyra értékelő tanulmányát. Ez jelenti az első nyomtatásban megjelent értesítést is Magyarországon a Kalevaláról.²⁸ Tehát a Kalevaláról az első híradás Erdélyi személyén keresztül Sárospatakhoz kapcsolódik. A Kisfaludy Társaságban székfoglalóját is a finn ösköltészetéről tartotta ugyancsak 1842-ben.²⁹ Ennek a ténynek az alapján véli Domokos Péter, hogy a *Regélő Pesti Divatlap* aláírás nélküli cikkét is Erdélyi János írta.

Azt mondhatom, hogy Kazinczy Gábor a nyelvrokonság kérdésében igen jelentős eszmetársakat tudhatott maga mellett. Csak érdekességgként jegyzem meg, hogy ekkor még Vámbéry Ármin is, aki később a török rokonság harcos hirdetője lett, elfogadta a finnugor (ugor) rokonság gondolatát.³⁰ Vámbéry török érdeklődése csak a nyelvrokonság kérdésében volt zsákutca, a másik oldalról nézve igen eredményes volt a munkálkodása, és

²⁵ Domokos Péter – Paládi-Kovács Attila: Hunfalvy Pál. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 189. A Hunfalvynak ajánlott közlemény azonban nem finn népmesék ismertetése, hanem fordítási szöveg közlése.

²⁶ Hunfalvy Pál: Nyelvészeti nagy tennivalóink és a finn népek régisége. Új Magyar Múzeum, 1850. A finn népköltészet. Szépirodalmi Figyelő, 1862. II. 2.

²⁷ Domokos i. m. 13.

²⁸ I. h. 1842. 183. l. A Kalevala két ízben is *Kalervalaként* áll szövegben. Nincs névaláírás, de Domokos Péter Erdélyinek tulajdonítja. Domokos i. m. 13.

²⁹ Erdélyi János: Népköltészetéről. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1842–3. 157–73.

³⁰ Vö.: Puszta János: Az „ugor-török háború” után. Bp., 1977.

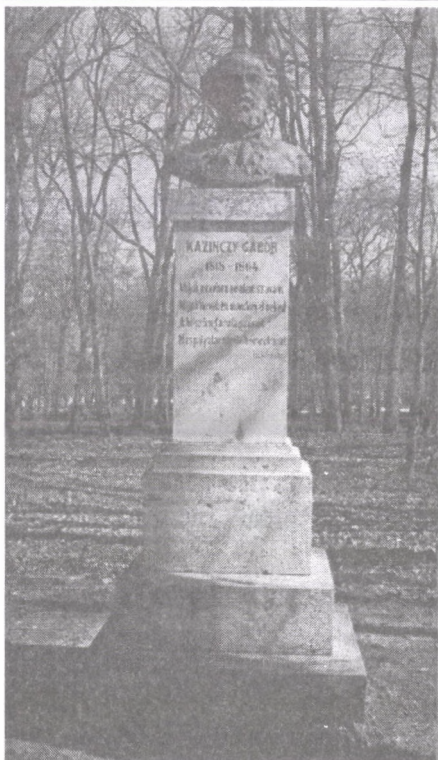

Kazinczy Gábor sárospataki szobra
(Maugsch Gyula, 1937)

ket.³⁶ A széphalmi ünnepség csak egy a felsoroltak közül, de részletes leírása itt nem található.³⁷ De nem találjuk a sárospatakit sem, mert Patak, Felsőbánya, Nagyszalonta, Tiszadob, Sümeg, Tenk, Túrkeve, Lelle, Ipolyság megemlékezéseinek leírása nem érkezett meg a szerzőhöz. Voltak olyan esetek, amikor baráti társaságban egy-egy úri háznál pohárköszöntő formájában tartottak megemlékezést, például a mágocsi pusztán kórvasadás után.

A miskolci ünnepséget 1859. október 29-én tartották. Díszvacsora volt a Nemzeti Kaszinóban Lévy József „szónoki előadásával”, „majd a jelenlevő Kazinczy Gábort Tompa Mihály köszöntötte fel, aki „mai ünneplésünk tárgyának név-, vér- és szellemrokona”.³⁸ Kazinczy Gábor Lévy Józsefet biztatja a százados ünnep kapcsán egy album összeállítására 1859-ban: „Mit mond Ön: nem volna-e szép, ha Ön [...] egy kis Album-félét állítana akkorra össze. Önnek sok jó embere van a 'modern' emberek közt, s a múltra meg egy pár nagy érdekű adalékot én hoznék. Ezt az eszmét szeretném Önnel meghányi. Kiadóban nem volna hiány. – Hát a Kazinczy-

³⁶ A két hazában és külföldön lezajlott megemlékezéseket veszi számba Kempelen Győző, aki már 1860-ban kiadta „az irodalma vezérét dicsőítő magyar nemzetnek emlékül” írt művét. Ez több mint a megemlékezések számbavétele, mert egy-egy fejezetet szentel a következő kérdéseknek: Az irodalom állása Kazinczy előtt; Kazinczy életrajza és befolyása a magyar irodalomra; Magyar irodalom fejlődése Kazinczy nyomán; Kazinczy Ferenc dicsőítése. Ez utóbbiban közli azokat a költeményeket, amelyek Tompa Mihály, Szász Károly, Losonczy László, Szemere Miklós, Lévy József, Tóth Kálmán, Kiss József, Oláh Károly tollából születtek, és több megemlékezésen is műsorra kerültek.

³⁷ Vö.: Kovács Dániel: Kazinczy centenáriuma Zemplénben 1859-ben In: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, 2009. 181-203.

³⁸ Csorba Zoltán i. m. 91. Csorba Zoltán további ide tartozó munkái: Miskolc és Borsod az irodalomban. Miskolc, 1942.; Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban. Miskolc 1966.

költemény gondolata pihen?³⁹ Bizony ekkor már jól körmükre égett a dolog, és Kazinczy Gábor az elhúzódó előkészületek miatt Toldyt is okolja, aki egyéb munkái miatt nehezen halad az életrajz összeállításával. És sajnos a „Munka” sem készült el, amire Toldy Bánfalván már 1853-ban biztatja Kazinczy Gábort. Ha a Kazinczy Ferenc teljes életművének a kiadását Gábor már nem is érthette meg, az anyag gyűjtésében, őrzésében és rendezésében, Kazinczy Ferenc kultuszának ápolásában megvannak az érdemei.⁴⁰

³⁹ *Gulyás* i. m. 345. „A Szelestey Lászlótól szerkesztett Szépirodalmi Közlöny 1857. nov. 18-diki számában költői származású szózat jelent meg Kazinczy Ferenc százados születési évfordulójának tárgyában Lévy József tollából, ki aztán Kazinczy-Emlény cím alatt kiadott könyvecskéjében, melyben a miskolczi ünnepélyről ad számot, említett cikkét egész terjedelmében közli” (Zsigmond Ferenc i. m. A 67. oldalon lévő jegyzet.) Ez a Kazinczy-Emlény névtelenül jelent meg, de Lévy szerkesztette és adta ki. (Jegyzet i. m. 70.)

⁴⁰ Vö. még: *Csanádi Sámuel*: Kazinczy Gábor irodalmi hagyatéka. Fővárosi Lapok, 1885. 43. sz. 924–925.; *Porkoláb Tibor*: Kazinczy Gábor. In: Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben. Miskolc, 1997. 89–92.; *Toldy Ferenc*: Irodalmi arcképek. Bp., 1873.

BENKE GYÖRGY

Keresztyén, értékközpontú oktatás

Egy Comenius munkálkodásáról szóló versidézzettel kezdem felolvasásomat,¹ mely a témám összefoglalása is lehet. Egy volt debreceni diák-társamnak, Kovács Tibornak a verséből idézek, aki lelkipásztornak indult, és akiből nem is egészen a maga akaratából gyógypedagógus lett. Comeniusról szóló hét soros versének utolsó négy sora így hangzik:²

*Négy évet kaptál életedből,
Hogy e sáros Magyarországon
iskolát csinálj a templomból,
s templomot az iskolából.*

Comenius a 17. századi „sáros”, sok bajjal, nyomorúsággal küzdő Magyarországon, itt, Sárospatakon kísérelte meg megvalósítani azt a programját, hogy iskolát csináljon a templomokból, az iskolákból pedig templomot. Olyan program ez, ami azóta is minden nemzedéknek feladata a keresztyén kultúrájú országunkban.

Iskolát csinálni a templomból! Szükség volt és szükség van erre is. A magyarországi településeken templom és iskola egymás mellett volt évszázadokon át (az épületek is egymás mellett álltak), és sok áldás származott abban a falvakban vagy városokban, ha együtt tudott dolgozni tanár, tanító és lelkipásztor. Súlyos következményekkel járt, ha erre nem voltak képesek. Ravasz László egy előadásában utalt erre, amikor ezt mondta: „borzasztó öngyilkosság az, ha a lelkipásztor és a tanító egymással szembekerül. Olyan ez, mintha egy sötét veremben két ember töltött revolverrel lövöldözne egymásra, ahelyett, hogy szépen elbeszélget-

¹ Elhangzott Sárospatakon, 2009. október 28-án, a Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésén.

² Kovács Tibor: Reménységgel gyűrűzött. Versek. Bp. 1998. 11.

nének”.³ Nemcsak elbeszélgetni, hanem odafigyelni is kell egymásra, és egymást segíteni, ha kell – és nagyon is kell! –, kiegészíteni egymás munkáját.

Most azonban, mint aki lelkipásztorként életem egészét egyházi szolgálatban töltöttem, de mindig iskola közelben, még ha államivá lettek is az iskolák, erről a feladatról szólok: *templommá tenni az iskolát*. Templommá tenni a visszakerült, 15-20 éve újra egyházi iskolaként működő iskoláinkat.

Hiszem, nem kell magyarázni, hogy ezen nem azt értem, hogy szaporítsuk a hittanórákat, és az iskolában vagy kollégiumban többször legyenek istentiszteletek és áhítatok. Comenius-módon kell végrehajtani, vagy legyünk szerényebbek: munkálni ezt a programot. Comenius idejében – és még majd 200 évig utána – nem vált szét a teológia és a pedagógia. A pataki kollégium egyszerre képezte a tanítókat és lelkipásztorokat. Az én Benke György dédnagyapám 1860-ban a 6. gimnázium elvégzése után kiment Felsőcécére tanítónak, vagy ahogyan akkor nevezték: oktatónak. Ott megszerették, ott marasztották. Nem fejezte be kollégiumi tanulmányait, nem lett lelkipásztor, hanem tanítóskodott, illetve egy kis faluba kerülve azután (Miglécire) lévita-tanító lett, azaz istentiszteleti szolgálatokat is végzett nem lévén lelkipásztor helyben.⁴

Visszatérve Comeniushoz: Comenius pedagógiája a Bibliához kapcsolódik, és olyan nevelést jelent, melynek fő célja az Isten által az emberre szabott rend megismertetése, és gyakorlásának segítése. Így ír erről: „*az ember számára végső céljához az egyetlen út, s ezért az egyedül szükséges dolog az istenfélelem, amely nélkül az összes többi semmi, és semmit sem ér*”.⁵ Ugyanitt így határozza meg a nevelés feladatát: a ránk bízott tanulót Krisztus ismeretére elvezetni. (Ismeretes, maga a pedagógus alapjelentése: gyermekvezető).

Hadd bővítsem és mélyítsem Comeniusnak ezt a tételét egy Ravasz Lászlótól vett idézettel: „*a vallásos nevelés, azaz a gyermekeknek Krisztushoz való vitele, olyan nagy ügy, amelyet csak mindnyájan végezhetünk el, nemzet, család, iskola, egyén és egyház együtt. Ne beszéljetelek olyan balgatólag dologról, hogy a vallás és a keresztyénség magánügy. Egyéni ügy, mert a lelkiismeret szentségében dől el, de ha van ügy, amely igazán közügy, az az, hogy ezen a földön minél több hívő ember, minél több*

³ Ravasz László: Legyen világhosság. III. Bp. 1938. 444.

⁴ Vö.: Benke György: A lévita tanító. Bibliotheca Comeniana, XIV. 103-107.

⁵ Comenius: Pampaedia. Sárospatak, 1992. 25.

krisztusi ember legyen. Ez fontosabb annál, hogy a magyar föld termőképességét fokozzuk, hogy különb és több kenyeret adjon. Ez fontosabb annál, hogy ezen a földön ipar viruljon, és gyárkérmények erdeje között búgják a szirénák a munka és a teremtés alkotó dalát. Ez a dolog fontosabb annál, hogy a technika vívmányai mint szárnyra kelő fönix madarak röppenjenek fel, és húzzanak át a sugárzó ég alatt, csodálkozó emberi szemek előtt. Nagyobb dolog azért, mert a Széchenyi gondolat: a kiművelt emberfő csak akkor lesz az egész nemzet értékét meghatározó igazi kincs, ha azt a krisztusi lélek és a krisztusi erkölcs aranybélyegzőjével fémjelezzük. Ha pedig a legnagyobb közügy, a legfontosabb szolgálat az, hogy minél több krisztusi ember éljen ezen a földön, akkor ezt a kérdést nem szabad magánügynek hirdetni, nem szabad erre a kérdésre azt mondani, hogy ezt csak a család tudja eldönteni. Nem mondhatja a család, hogy ezt végezze el helyette az iskola, mert ezt csak együtt végezheti mindenki. Nemzetnek, községnek, társadalomnak minden áldozatot meg kell hozni, hogy a magyar ifjú orcáján krisztusi visszfény ragyogjon fel.”

Hadd mondjam el más szavakkal, szekulárisabban, amit itt Ravasz László elmondott 1935-ben – ma már szokatlan, hogy ne mondjam: elavultnak ítélt stílusban és kifejezésekkel –: *iskoláinkban ne információközpontú legyen a nevelés, hanem értékközpontú.* Olyan értékeket kell szem előtt tartanunk és továbbadnunk, melyek nem a mindenkori BUX-index szerint változnak, hanem időtállóak. Keresztyén értéket, olyan értékeket, melyeket a Szentírásból ismerhetünk meg. Egy gimnáziumi német tankönyvemből emlékszem arra az anekdotára, mely arról szólt, hogy a püspök a debreceni kollégium könyvtárát mutatta be előkelő vendégének. A vendég látni akarta a Károli Bibliát. A püspök a legalsó polcra vette azt elő. „Miért a legalsó polcon tartják ezt az értékes könyvet?” – kérdezte a vendég. „Azért, mert ez az alap, mindennek erre kell épülnie” – vágta ki magát a püspök.

A múlt század első felének legismertebb református pedagógusa Karácsony Sándor volt. Egy félévszázadnyi elhallgatás után újra megjelentek könyvei. Az ő pedagógia elmélete és gyakorlata is a Szentírásra, közelebbről az evangéliumra épült. Keresztyén hite átsugárzott minden tevékenységén, márpedig széles volt az a mező, amelyen tevékenykedett. Spurgeon írja le, hogy egy diákja a londoni szemináriumban így tért ki kérdése elől, mely hitének buzgóságára irányult: „Hát nem mondhatnám,

hogy fel tudnám gyűjtani vele a Temzét”. Spurgeon ezt válaszolta erre: „Arra nincs is szükség, de ha belenyomnának a Temzébe, sisteregne-e a víz körülötted?” Karácsony Sándor körül sistergett a víz! Kitűnt megnyilatkozásából, hogy tanár és diák egyaránt Istennek tartozik engedelmes-séggel és felelősséggel. Még akkor is, ha nem idézgeti a Bibliát, vagy nem emlegeti Isten nevét. Őt idézem: *„A nevelő nem föltétlén a tízparancsolatot magyarázza, hanem esetleg kémiát vagy franciát tanít, de közben egész magatartása arra vall, hogy nem vagyunk magunkéi, még csak egymáséi sem, hanem az Ővéi vagyunk, a szuverén Isten igényel minket”*.

1990 után, amikor a sok iskola közül néhány újra visszakerült az egyházak kezelésébe, kapcsolatba kerültem Korzenszky Richárd-dal, aki az akkori kormányban a visszaegyháziasított iskolákkal foglalkozó miniszteri biztos volt. Őt idézem: *„Az egyházi iskolák nem elsősorban a legjobb tanulókat keresik, hanem azokat, akik vallásos nevelést, keresztyén szellemű oktatást is óhajtanak... A törekvésünk a magas emberi minőség megvalósítása az egyházi iskolákban... Ha az iskola nem tud megfelelni a vele szemben támasztott szellemi, erkölcsi követelményrendszernek, akkor el fog szürkülni. És a közvélemény számára sem fogja a ma képviselt minőséget megjeleníteni. Éppen ezért a mennyiségi bővítés helyett az intenzitásra kell a hangsúlyt helyezni”*.⁸

Az egyházi iskolák éppen a hitvallási többletük miatt töltenek be társadalmi igényt, és voltak keresettek és lesznek ezután is azok. Ha valaki egyházi iskolába akarja íratni gyermekét, azért teszi, mert keresztyén értékek szerint akarja gyermekét taníttatni és neveltetni. Közvetlenül vagy közvetve a tanári karnak minden tagja, sőt az iskola minden hivatali és technikai alkalmazottja hozzájárulhat ahhoz, hogy ezek az értékek ne sikkadjanak el, ne is homályosodjanak meg, hanem látszódjanak meg és fényéljenek. Nem volt könnyű kérdés, és még ma sem az, az egyházi iskolák tanári karának verbuválása. A problémát kifejezi egy patinás budapesti gimnázium, a Baar Madas volt igazgatójának nyilatkozata egy interjú során: *„Nem lehet megalkudni a szaktudás tekintetében csak azért, mert valaki becsületes egyháztag, és nem fogadhatunk el valakit, akármilyen jó szakember, ha teljes közömbösséggel viseltetik a hit iránt.”*⁹

⁸ Lélegzetet kell vennünk. Magyar Nemzet, 2000. febr. 26. 7.

⁹ Iránytű. Magyar Nemzet, 2002. máj. 18. 31.

Az európai országok elvesztették, vagy azon az úton vannak, hogy elvesztik keresztyén identitásukat. Egyre inkább pluralista társadalomban élünk. A pluralista kultúra – vagy így mondom: a globalista kultúra – értékeket összemosó vagy kilúgozó kultúra. Értékálló értékek helyett rövidtávú értékeket tart szeme előtt. A keresztyén értékközpontú oktatás határozott alapelve, hitvallása az, hogy ne az ember változtassa meg az értékeket, hanem az állandó értékek változtassák meg az embert. Ezeket az állandó értékeket a Szentírásban találjuk meg. Kálvin krisztocentrikus teológiájában ezt így fejezi ki: „*Krisztus a 'fej' (caput), az 'egyedüli tanító' (solus doctor), 'egyedüli mester' (solus magister) és Ő az 'egyedüli pásztor' (solus pastor) az egyházban.*”¹⁰ Krisztus tanítását pedig ebben az egy szóban sűrítethetjük: evangélium, örömhír. A keresztyén pedagógiának ez állandó reménység-forrása, és ez teszi optimistává. Az ilyen értékközpontú iskola a jellem- és személyiség formálásának az iskolája is.

---

¹⁰ Dr. Dékány Endre: A pedagógus Kálvin. Bp., 1987. 156.

Bertha Zoltán (1914–2003): A pataki várkastély

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Adalékok a finn kultúra iránti érdeklődéshez Sárospatakon

Finnországban töltött minden időmet összeszámolva öt esztendőt voltam az „ezer tó országában”. Ösztöndíjasként nyári egyetemeken (először 1968-ban), hogy tovább képezsem magam a finn nyelv és kultúra ismeretében, az 1969/70-es tanévben pedig megkaptam azt a tízhónapos ösztöndíjat, amit évről évre csak egyetlen nyelvésznek vagy néprajzosnak adtak váltakozva. Kísérő tolmácsként működtem több alkalommal diák és felnőtt csoportok mellett. Négy tanéven át (1985–89) Közép-Finnországban a Jyväskyläi Egyetem magyar lektoraként nem csak magyar nyelvet tanítottam finn-, azaz anyanyelvszakos, illetve érdeklődő egyetemi hallgatóknak, hanem ún. munkásfőiskolán (Jyväskyläben) és népfőiskolán (Pieksämäkiben és Kuopioban) felnőtt csoportoknak is, hanem a nyelvtanítás mellett a magyar történelem, irodalom, országismeret közvetítésére is vállalkoztam a felsorolt helyeken, és ha felkértek egy-egy előadás tartására például a Suomi-Unkari Seura (Finn-Magyar Társaság) különböző városokban működő helyi csoportjaiban. Minden oktatási és előadási alkalom nem csak annak az ismeretanyagnak a közvetítését jelentette, ami vagy tantervi előírás vagy a „megrendelők” kívánsága volt, de számomra is sok tanulsággal szolgált. Ezek egyike, hogy a felnőtt „közönségem” sokkal többet tudott, mert többet tanult az iskolában Magyarországról, mint magyar kortársaik. És az érdeklődés is erősebb és állandóbb volt bennük irántunk. Amióta viszont a finnek gazdaságilag sikeres országot tudhatnak magukénak, a fiatalság körében sajnos kifejezetten a lenézésüket is tapasztaltam kellett.

A magyarok Finnország iránti érdeklődésének voltak/vannak hullámhegyei és -völgyei.¹ Az első hullám negatív előjelű volt a 18–19. század fordulóján és később is, amikor nálunk a magyar nyelv finnugorságának elutasításával találkozunk. Másodiknak – és pozitív csúcsnak – említhetem a Kalevala világsikerét és ennek itthoni vetületét.

A 19. század második felében, de mondhatnám, hogy egészen 20. század közepéig tudós, de művészi körökben is töretlen volt a kapcsolattartás, mint azt Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Szinnyei József (az első finn-magyar szótár szerkesztője), később Gombocz Zoltán, a debreceniek közül Csúry Bálint és főleg Papp István munkássága alapján ismerjük. A tudományos kapcsolatok természetesen kétoldalúak voltak. Ennek bizonyítékai Yrjö Wichmann érdeklődése a hétfalusi (akkor csángónak gondolt) nyelvjárás iránt, a nagy lappkutató, Erkki Itkonen magyar kapcsolatai és a jyvaskyläi Aarni Penttilä nyelvtudós magyar érdeklődése; kitűnően tudott magyarul, és jó barátságot ápolt magyar tudósokkal, elsősorban Papp Istvánnal. A tudományos kapcsolatok mellett művészek, műfordítók is ápolták a finn-magyar „testvériség” gondolatát. A festő Akseli Gallen-Kallela, építészek, szobrászok is megfordultak nálunk. A finn építészetnek nagy magyar tisztelője és rokon felfogású alkotója volt Kós Károly.

A „testvéri”-nek nevezett kapcsolatokról félreértések elkerülése végett hangsúlyosan jegyzem meg, hogy a két nép közt *nem genetikai*, hanem *nyelvi rokonság* van.

A Szovjetunióval szemben vívott két háború, a téli háború (talvisota 1939 decembere és 1940 márciusa között) és a folytatódó háború (jatkosota 1941 júniusától 1944 szeptemberéig) nagy együttérzést, segíteni akarást eredményezett Magyarországon. A háború után az 1952-es helsinki olimpiai játékokon a tizenhat magyar érem is hozott némi érdeklődést az ország iránt. Kekkonen elnöksége (1956–1981), aki jó szomszédi viszonyt igyekezett ápolni a Szovjetunióval, Finnországot „szalonképes” Nyugattá tette Magyarországon.

Mindezek ellenére széles körű érdeklődés ma sincs. A sajtóban alig jelenik meg finn vonatkozású hír, a meteorológiai térkép hiányos, éppen

¹ Ennek tanulságos összefoglalóját adta Szopori Nagy Lajos: Ambivalenciák az 1930–1940-es évek magyar–finn kapcsolataiban. Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai II. Bp., 2004. 1025–1029. Az én tapasztalataim csak megerősítik az övéit. A Sárospatakról gyűjtött anyag is mutatja ezt a hullámzó érdeklődést és hozzá még a nagy kihagyásokat.

a finnországi adat hiányzik a Skandináv-félszigeten. Az pedig egyenesen botrányos, hogy még helyesírásunk első alapelvét (a kiejtés elve) még következtetesebben megvalósító finn írásrendszerrel még azok sincsenek tisztában, akik a finn sport sikerei miatt kénytelenek finn neveket a rádió vagy a televízió sportműsoraiban kiejteni.

Sok finn és magyar város között alakult ki testvérvárosi kapcsolat (Jyväskylä – Debrecen, Kuopio – Győr, Lahti – Pécs, Mikkeli – Békéscsaba, Pori – Eger, Siilinjärvi – Hajdúböszörmény, összesen 26 finn, illetve magyar város, település). Sárospatak testvérvárosa 2004-től a nyugat-finnországi Nokia, a finn telekommunikációs ipar fellegrárája.

A finn kultúra iránti érdeklődés pataki nyomait keresve, a következőket tudom jelenleg felsorolni.

A legfontosabb, hogy minden valószínűség szerint Erdélyi János híradása az első Magyarországon a *Kalevaláról*. A mű létezése német közvetítéssel jutott a tudomására. (Az első, név nélküli, de Erdélyinek tulajdonítható közleményben 1842-ben még hibásan *Kalervalának* írva.) A Kajaaniban működő orvos, Elias Lönnrot több népköltészeti gyűjtő utat tett Karjala (Karélia) területén, és az itt feljegyzett szövegekből egy eposz körvonalai bontakoztak ki számára a Kalevala (Kalev lakóhelye) és Pohjola (Észak földje) közötti harcról. Ebből az anyagból igen kevés saját betoldással a bevezető dátuma szerint Lönnrot 1836. február 28-án befejezte és kiadta a harminckét énekből (runoból) álló Régi-Kalevalát (Vanha Kalevala). Az anyag bővülésével összeállt és 1849-ben megjelent az ötven éneket magába foglaló Új Kalevala (Uusi Kalevala). A Kalevalának és általában a népköltészet megismerésének óriási hatása volt a finnek nemzeti öntudatra ébredésében, a finn kultúrában, művészetben² és az önálló államként még nem is létező Finnország iránt a külföldi érdeklődés felkeltésében.

Az egyszerű és szegény származású Erdélyi János népköltészet iránti érdeklődése hatással lehetett előkelő és tehetős iskolatársára, Kazinczy Gáborra. Kazinczy személyes, mi több baráti kapcsolata minden bizonnyal egyengette Erdélyi útját a finnugor nyelvrokonságban hívó Toldy Ferenc-hez, az *Új Magyar Múzeum* és Arany Jánoshoz, a *Koszorú* szerkesztőihez.

² Csak két művészeti ágat említve: a festészetben Akseli Gallen-Kallela, a zenében Jean Sibelius munkássága. De a Kalevala nélkül Finnország egyszerűen elképzelhetetlen. Még azok is tudtak/tudnak a jelentőségéről, akik nem olvasták. Az Ós-Kalevala megjelenésének századik évfordulóján találtak magántulajdonban levő felvágatlan példányokat, mert csak a tulajdonlás volt a fontos és nem az elolvasás.

Tehát Sárospatakot, a sárospataki kollégium tanárát, Erdélyi Jánost tisztelhetjük mint a Kalevala és a finn népköltészet iránti érdeklődés első felkeltőjét.³ Erdélyi Jánosnak pedig feltétlen tisztelője volt Arany, akinek a költészetében megtalálni a Kalevala verselésének hatását.

Az az előadás, amelyet dr. Rác Lajos sárospataki ny. akadémiai tanár tartott *Erdélyi és Arany* címmel 1933. március 19-én a nagykovácsi Arany János Társaság ülésén – csak óvatosan merek fogalmazni, mivel az előadás szövegét nem ismerem, csak a híradást az eseményről –, talán kitért a kettejük kapcsolatában a finn népköltészet hatására is.⁴

A legfordultosabb Kazinczy Gábor finn érdeklődése. Biztos, hogy az Erdélyi Jánoshoz fűződő barátsága és elvarátsága hatással volt az érdeklődése kibontakozásában.⁵ Szónoki képességei, lenyűgöző társasági/társalgási hatása ellenében írásban, mint arra Petőfi is utal, terjengős, fellengzős, és a túlhajtott romantika jellemzi Kazinczyt. A népköltészet mellett elméleti érdeklődésének bizonyítéka a Finnland és a skandinavizmus című írás magyarra fordítása.⁶

A legérdekesebb adalék, hogy Patakon megtanulták a finn himnuszt. Az iskola értesítőit és jelentéseit forgatva ezekben évfolyamokra, illetve osztályokra bontva megtalálható az akadémiai és a gimnáziumi tananyag. H. Bathó János (1904 és 1925 között a gimnázium aktív énektanára)⁷ az egyházi énekek mellett világi számokat is tanított növen-

³ Vö. Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. A 13. lapon ezt olvassuk: „Nyomtatásban az első magyar értesítés a *Kalevaláról* 1842-ben jelent meg: »E nagyszerű költemény, a Kalevala, 32 énekben, az utolsó évtizedben a nép ajka után leiraték s kiadatott egy szorgalmas gyűjtő, dr. Lönnrot Illés által.« A finn népköltészetéről írt cikk névtelen szerzője feltehetőleg Erdélyi János, aki még ugyanezen évben a népköltészetéről tart székfoglalót a Kisfaludy Társaságban. »Nyelv és költészet – mondja itt – mesterkéeltség nélkül saját, külső befolyás nélkül tisztá eredetiség. Innen, amit csak egy írástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállt, kifogás nélküli azt se nyelv, se széptan nem bírálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének. Így találta Homér a görög népnél költeményeit vagy azok nagy részét...» a finnneknél a legközelebbi múlt évtized alatt: Lönnrot Illés egy nagyszerű költeményt írt le a nép ajka után, s ez a Kalevala harminckét énekben.« Domokos Péter első idézetének eredeti helye név nélkül: Finnország népköltészetéről. Regélő Pesti Divatlap, 1842. 183. A másodiké most már Erdélyi János neve alatt: Népköltészetéről. (Székfoglaló a Kisfaludy Társaságban, 1842.) megjelent: A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1842–43. 157–73.

⁴ Sárospataki Református Lapok (a továbbiakban: SRL), 1933. 13. sz. 82.

⁵ Ennek részleteiről lehet olvasni a 2009-ben a Comenius Társaságban előadott Egy másik Kazinczy – Kazinczy Gábor című cikkemben. (Lásd jelen kötetünkben!)

⁶ Új Magyar Múzeum, 1856. I. 529–40.

⁷ (Homoródszentpáli) Bathó János Erdélyben, Siklódon született 1872-ben, és meghalt Munkácsen, az egykori Szovjetunióban 1956 nyarán. Ugyanis Kárpátalja visszatérése után felesége szülőhelyére költöz, és ott is rekedtek a 2. világháború után.

dékeinek. Ezek között a világi számok között csak egy beszédes tényre és egy talán még beszédesebb hiányra hívom fel a figyelmet.

H. Bathó János megtanította a lengyel és az angol himnuszt (először az 1904/05. tanévben a 4. osztályban, illetve az 1910/11. tanévben az angol himnuszt a 3. osztályban, és mindkettőt gyakoroltatta a 4. és 5. osztályban), de feltűnik az is, hogy a repertoáron szerepelt a „Finn nemzeti dal” is (az 19007/08. tanévben a 3., valamint az 5. osztályban.)⁸ Miért? A lengyel az általánosan ismert lengyel-magyar barátság alapján érthető, a főiskolán kitapintható az angolszász világ felé fordulás, de hogy a finn miért került bele ebbe a csoportba? Erre nincs tippem. H. Bathó János viszont még bőven a Monarchia korában nem tanította a császári himnuszt (a Gott erhaltét), sem a német Deutschland, Deutschland über alles kezdetű himnuszt.

A l e g e r e d m é n y e s e b b n e k tűnő kezdeményezés a Péntek Esték előadássorozat a pataki kollégiumban, s itt megjelenik a finnek iránt érdeklődés is.⁹ A sorozat Harsányi István kezdeményezésére indult. Előadói közt találjuk többek között Harsányi Istvánt (Az erdélyi irodalomról, 1941; Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában 1942¹⁰), Képes Gézá (Mai íróink 1939/40-es tanévben), Mátyás Sándort (Az erdélyi szellem, 1941), Novák Sándort (Csillagászati tér és az emberiség, 1941), Palumby Gyula (Keleti származásunk és őshazánk 1942), Szabó

⁸ Petteri Laihonon, a Debreceni Egyetem finn lektorának szóbeli közlése szerint a finn alkotmány nem rögzíti, hogy hivatalosan mi az ország himnusza. A szokás teszi, hogy ünnepeken, sporteseményeken J. L. Runeberg svédül írt, majd a Cajander által finnre fordított, Fredrik Pacius által megzenésített Maame (Hazánk) szerepel. Ezen kívül még több olyan hazafias dal is van, ami megfelelne himnusz-ként (Heikki Klemetti: Oi, kallis Suomen maa 'Ó, drága finn haza'; Jean Sibelius – V. A. Koskeniemi: Finlandia hymni 'Finnország himnusza'; Fredrik Pacius – Emil v. Qvanten: Suomen laulu 'Finnország dala'). A Maame 'Hazánk' hangversenyszámként is szerepel Finnországban, míg nálunk a Himnusz és a Szózat nem. Runeberg versében kimutatható Vörösmarty Szózatának hatása.

⁹ Az 1912/13. tanévre kiadott Értesítő szerint: „A téli időszak közeledtére főiskolánk tanári kara elhatározta, hogy a művelt közönség és a tanuló ifjúság számára vasárnap délutánonként az imateremben népszerű jellegű, tudományos felolvasásokat fog tartani (Értesítő 22.). Egyébként a „népszerű” előadások tartása nem volt előzmény nélküli. „A szellemi nyereségek számlájára kell felimunk tanári karunknak [...] fontos vállalkozását. [...] a korábbi évek, közelebből a Kálvin-jubileumi esztendő szép hagyományát követve a téli vasárnap-délutánokon egyfelől a művelt közönség, másfelől az érettebb ifjúság okulására, művelésére s egyúttal szórakoztatására felolvasó sorozatot indított meg. [...] Kilenc ilyen előadást tartottunk már november-december s február hóban, de március elején orvosi tilalomra a föllépett vörhenyjárvány miatt abba kellett őket hagynunk. Az előadások jövődeléméből 65 koronát helyeztünk el kamatozásra, hogyha majd Isten segítségével nagyobb összegre növelhetjük, fele részben a főiskola rég elhunyt érdemes tanárai emlékének egy emléktáblával való megörökítésére fordítsuk – gondoljuk csak Comeniusra és Kövyre! – felerészben pedig egy tanulói kirándulási alapot létesítsünk belőle.” (Értesítő 1900/12. 22.)

¹⁰ Ennek az előadásnak a szövegét közölte a Sárospataki Református Lapok az 1942-es 6. számban.

Ernőt (Erdély művészete 1941; A magyar zene forrásairól 1943), Szabó Zoltánt (Sárospatak a magyar nemzeti életben 1942), Újszászy Kálmánt (A jövő Sárospatakja, 1942; Kelet a magyar gondolkodásban 1943). Az 1947/48-i iskolai évben még létezett a Péntek Esték sorozat. A iskolai évkönyv Demeter Gyula előadását említi. Sajnos nem derül ki az előadás témája.

Az 1943/44-es iskolai évkönyv 73. lapján olvassuk, hogy 1944. február 12-én volt egy „Finn testvéri est a Mudrány-teremben”. Ez az az időszak, amikor a magyarországi érdeklődés erősen Finnország felé fordult. Az évkönyv 84. lapján azt is megtudjuk, hogy a finn testvéri est rendezője dr. Harsányi István volt. Sajnos, hogy az est műsorát nem közzölték. Hegyi József is, aki a később említendő Képes Gézával együtt az Eötvös-kollégium diákja volt, pataki tanárként kivette a részét a finnugor nyelvrokonság propagálásából. Előadást tartott a népfőiskolai tanfolyamon Nyelvrokonainkról címmel.¹¹ 1942-ben pedig azt adja hírül a Sárospataki Református Lapok, hogy „A sátoraljaújhelyi Kazinczy-kör által január 16-án rendezett felolvasó ülésen gimnáziumunk tehetséges tanára, *Hegyi József* »A magyar nép északi rokonai«-ról lebilincselő felolvasását tartott”.¹²

A legkiterjedtebb Képes Géza finn vonatkozású munkássága, amely kezdeteiben – de nem egyetemi előzmények nélkül – pataki tanárságához kötődik. A sikeres volt pataki diák az Eötvös-kollégiumból friss magyar-német-angol szakos diplomával Patakra tanárként került vissza. Az értesítő szerint az 1934/35-ös tanévben óraadó tanár. 1936-ban a Péntek esték sorozatban előadást tartott a 100 éves Kalevaláról (ti. a Régi-Kalevala megjelenésének századik évfordulóján). 1939-ben a két északi rokon nép, a finnek és az észtek világába kalauzolta el Képes Géza gimn. tanár a Péntek Esték március 3-iki hallgatóságát »Intő fényjelek északról« című előadásában. „Múltjuk és jelenjük, melyek jellegzetes vonásait költői szépséggel vázolt fel az előadó valóban intő fényjelek nekünk, magyaroknak arra, hogy hogyan lehet Európa népei között tudva hangunkat a szó legnemesebb értelmében európai életet élnünk. [A] mégis minden sorában magyar sorsunkról való gondtól született előadást, amelyet Mátyás Sándor dr. h. közigazgató aktuális megjegyzései nyitottak meg és zártak be, hálásan fogadta a szépszámu közönség.”¹³

¹¹ Értesítő 1935–1936. 72.

¹² SRL 1942. 4. sz. 17.

¹³ SRL 1939. 10. sz. 64.

Képes Géza mátészalkai, majd pataki iskolázás (érettségi) után Budapestre került. 1928 és 1933 között volt az Eötvös-kollégium tagja. „Közben megtanult, a nyugati és ókori nyelveken túl, oroszul, finnül, észtül, újböögöl, bolgáru, perzsául.” Patakra visszahívtá az iskola, és 1933-tól 1940-ig pataki tanár volt. Mint láttuk, részt vett a Harsányi István által indított Péntek esték előadássorozat munkájában. Azok közé a műfordítók közé tartozott, akik mindig közvetítő nyelv nélkül, eredetiből fordítottak. 1936 és 1938 nyarán észtországi tanulmányutat tett. ¹⁴ „Főleg és elsősorban a finnugor népek költészetét mentette át magyarra és talán az örökkévalóságnak is. Ennek elismeréséül a Finn Írószövetség tagjai sorába választotta, a helsinki egyetemről díszdoktori címet kapott, s ki-tünteték a Finn Oroszlánrend Lovagja címmel.” ¹⁵

Az idegen népek irodalma, elsősorban költészete, ezen belül a rokon népeké iránti érdeklődése mindvégig megmaradt. Ezt bizonyítja, hogy csak a finn vonatkozású műveinek száma Domokos Péter idézett bibliográfiája szerint hetvenöt. Csak a nagy műfordítás-köteteiből idézve: *Napnyugati madarak* (1937), *Északi csillagok* (Kodolányi Jánossal 1944), *Válogatott műfordítások* (1945), *Finn versek és dalok* (1959) ¹⁶, *Napfél és éjfé. Finnugor rokonaink népköltészete* (1972). A műfordításokon kívül irodalomtörténeti, kapcsolattörténeti munkákkal is jelentkezett. A különböző fórumokon megjelent egyes versfordításaival is sokat tett a finn irodalom megismertetéséért. Képes Géza fordította azokat a versbetéteket, amelyek a finn regényirodalom klasszikusának, Aleksis Kivinek a *Hét testvér* című, RácZ István által az 1955-ös kiadásra újr fordított regényében találhatók. ¹⁷

Itt kapcsolódik össze fordítói munkásságában is két volt pataki diák, majd tanár Képes Géza és RácZ István munkássága. Diáktársak és tanár-

¹⁴ SRL 1936. 28. sz. 157: „Képes Géza meleg fogadtatása Észtországban. Képes Géza, gimnázium munk tanára, a tehetséges fiatal költő, akinek újabb észt-finn irodalom termékeiből számos műfordítása jelent meg már a magyar folyóiratokban, észt irodalmi körök meghívására és az észt nyelv tökéletesebb elsajátítása céljából a nyári szünidőt Észtországban tölti. Most érkezett hírek szerint Képes Gézát az észt fővárosban rendkívül melegen fogadták, az egyik előkelő folyóiratban Alo Raun irodalomtörténész hosszabb cikkben ismertette az ő költői munkásságát, s közölte fényképét is, úgy hogy ennek következtében a finn-ugor kongresszuson az észt írók nagy érdeklődéssel keresték meg Képes Gézát, és meleg barátságot kötöttek vele”, illetve SRL 1938 27. sz. 139. (Alo Raun a 31-ben hét hónapot töltött ösztöndíjjal Magyarországon Németh Gyula mellett a török nyelvek tanulmányozásával.)

¹⁵ Szabó Csaba-Benke György: Képes Géza. 1909–1989. In *Pataki tanáraink 1931–1952*. Sárospatak, 2005.)

¹⁶ Ez a verseskötet volt a háború utáni első jele a finnek irodalma iránti érdeklődésnek.

¹⁷ Domokos i. m. 352. bibliográfiai tétel. A korábbi *Hét testvér*-fordítás Kodolányi János munkája volt 1942-ben. Uo. 351. bibliográfiai tétel.

társak is voltak az alma máterben. Képes Géza 1955-ben a Pesten működő Kiadói Főigazgatáshoz kerülésében is támogatta Rácz Istvánt, amikor ez nem volt éppen veszélytelen vállalkozás, mert Rácz Istvánt korábban Rajk László is patronálta, ezért a Rajk perbefogása miatt rá is vetült a gyanú árnyéka.

A legismertebb világszerte is Rácz István, az „európai utas”¹⁸ munkássága. A magát pataki Odisszeuszként aposztrofáló Rácz István írja pataki diákéveire és élményeire emlékezve: „Oh azok a pataki diákévek! Ez az idő tizenhárom éves koromtól tizennyolcig a kamaszkor zűrzavaros évei formálták ki egyéniséget, határozták meg későbbi sorsomat – elannyira, hogy ma is Patakot tekintem igazi szülőföldemnek. Ott lettem az, aki vagyok”.¹⁹ Ugyanez a hajdani diák, aki különös és változatos életútja miatt magát pataki Odisszeusznak nevezte, elkerülve Svájcba a berni Történeti Múzeum néprajzi osztályvezetőjének a következőt mondta egy zürichi műgyűjtő tárgyairól készített felvételeit bemutattva, amikor az arról érdeklődött, hogy tud majdnem primitívnek mondható felszerelésével kiváló fotográfiákat készíteni. Íme a válasz: „Ennek igen egyszerű a magyarázata. [...] Én pataki diák vagyok! – Pataki diák? Hát az micsoda? [...] S ekkor elmagyaráztam nekik, miféle iskola az a pataki alma mater. Milyen útravalót kaptam én ott egész életemre. Mire kötelez bennünket Patak hagyománya, amihez foghatót sehol a világon nem találni. Európa híres főiskolái, Oxford vagy Cambridge sokkal pompásabb, nagyszerűbb intézmények, de végül is főleg a felsőbb osztályok gyermekeit nevelték arra, hogy egy nagyhatalom hatásos vezetői legyenek. Patak pedig, a szegények iskolája, nem hódításra, elnyomásra nevelte fiait, hanem a nép szolgálatára, emberiségre, igazságszeretetre. Azt is elmondtam svájci barátaimnak, hogy valaha Patakról sok ifjú ment tanulni Svájcba, s a régi iskola egyik épületét Bern[a] sornak nevezték”.²⁰

(A Berna-sort Szathmáry Király György, a pataki főiskola egyik főúri mecénása építtette 1772-ben.²¹)

¹⁸ Németh Lászlótól kölcsönözve.

¹⁹ Rácz István: A Semmi partján. Magvető, Bp., 1991. 56.

²⁰ Rácz István: Csöndes vizeken. Polár Alapítvány, Bp., 1998. 86.

²¹ Orbán József akadémiai igazgató 1878. június 23-án tartott évzáró beszédében említi (Jelentés az 1877/78. iskolai évről 9). Kiss Lajos magyarázata a svájci Bern névéhez a *Földrajzi nevek etimológiai szótár*-ban: „Az 1191-ben V. Berchtold hercegtől újraalapított svájci város Veronának, nagy Theodorik városának kfn. *Berne* nevét kaphatta azért, hogy a tekintélyes név meghatározza jövőendő sorsát”.

„Patak! Az egyetlen hely, ahol – gondolatban – még ma is otthon érzem magam. Mikor 1945 őszén megint Patakra kerültem, naiv reménnyel azt hittem: ez lesz életem utolsó, maradandó állomása. [...] még a helyet is kinéztem magamnak az öreg református temető szélén, egy viharvert kőrefa alatt: ide fognak eltemetni”.²²

Bizonyára sokan akkor is ráismertek volna, hogy az idézett mondatok Rácz Istvántól valók, ha nem jelölöm meg az idézetek forrását. Rácz István, aki Töketerében született 1908. július 10-én, Patakot vallotta igazi szülőhelyének. Pataki diák, tanár, majd a rövid ideig a Várban működő Alkotóház igazgatója volt. Változatos életútja Finnországba vitte, itt vált az amatőr fotográfusból műtárgyak és műemlékek világhírű megörökítőjévé. Mint harctéri fotós részt vett a téli háborúban.²³ A finn irodalom avatott közvetítője lett a *Kanteletär* (1956), a *Kalevala* (1980), *Maiju Lassila* (*Kölcsönkért gyufa*; Bp., 1956 és *Fiúk a tilosban*; Bp., 1957) fordítója, illetve a *Hét testvér*, Aleksis Kivi regényének újrafordítójaként (1955).

Rácz István helsinki, svájci, és pataki működése világosan kirajzolódik két önéletrírásából és önéletrajzi albumából. De jó lenne, ha a patakiak közül szemtanúként és személyes élményekkel is tudnának hozzájárulni a „várkapitány” Rácz István és a „várúrnő”, a finn származású Maija asszony pataki jelenlétéhez.

Rácz István megemlékezik egy 200 darabból álló, Finnországból Sárospatakra hazahozott nagyméretű fotó-kollekciójáról. Ezt Patakról vitte Pestre egy kiállításra.²⁴ Nem találtam nyomát, de valószínű, hogy ezeket a fotókat láthatta kiállítva Patak közönsége. A gimnázium egyházi kezelésbe vételekor Rácz István nagyobb összeggel támogatta az intézményt.²⁵ A finnektől életművére megkapta a Kalevala Állami Díjat. Kilencvenedik születésnapjára magyar állami kitüntetésben részesült. Átvenni már nem tudta, mert 1998. december 13-án Helsinkiben autóbalesetben meghalt.

²² A Semmi partján. I. m. 46.

²³ Rácz István: Egy fotográfus vallomásai. Önéletrajzi fotóalbum. Békéscsaba, 1988.

²⁴ „Egy év múlva [1974-ben] megint csak Pestre vitt az utam. Ehhez az alkalmat az szolgáltatta, hogy a Kulturális Kapcsolatok Intézete meghívott, rendezzek Dorottya utcai helyiségükben kiállítást a felvételeimből. A Patakról felhozott kétszáz nagytáblának szép sikere volt, a rádió meg a tévé is készített róla beszámolót” (Csöndes vizeken. Polár Könyvek. É. n. 223–24).

²⁵ „Dicsekvés nélkül elmondhatom, hogy amikor a pataki kollégiumot újból az egyház vette kezelésbe, s a volt diákok létrehoztak egy pataki kollégiumi alapítványt otthon Magyarországon, akkor bizony elég szép összeget tudtam átutalni nekik” (Csöndes vizeken, 252–4.).

A legszemélyesebb a mi hozzájárulásunk. 1959-ben, rögtön az egyetem elvégzése után került Patakra Juhász Ferenc magyar-angol és Kornya László magyar-német szakos tanár. Mind a ketten bekapcsolódtak a szavalókör, illetve az irodalmi szakkör munkájába. Az 1962-ben első alkalommal megrendezett Sárospataki Diáknapok alkalmával – részben az én egyetemről Sárospatakra hozott friss finn érdeklődésem okán – finn irodalmi témájú irodalmi színpadot mutattak be Képes Gézának frissen megjelent *Finn versek és dalok* című műfordítás-kötete alapján, és a produkcióval rögtön ezüstérmet szereztek. Ketten elkerültünk Debrecenbe, Juhász Ferenc pedig Miskolcra, így ennek a kezdeményezésnek nem lett folytatása.

Lénárt Attila igazgatósága idején – akit egyetemi éveim alatt én is tanítottam, s közöttünk is működött a „pataki internacionálé” – többször megfordultam egykori iskolámban rendhagyó magyarórát és finnországi élményeimből előadást tartva. Nem kis büszkeséggel mondhatom, hogy annak az oktatási és ismeretterjesztő munka elismeréseként, amit Finnországban végeztem, 1989-es hazatérésem után megkaptam a Suomi-Únkari Seura elismerését a Hopea Neula (Ezüst Tű) odaítélésével.

Összefoglalásképpen azt kell mondanom, hogy az érdeklődés nem állandó, bár a friss testvérvárosi kapcsolat jelenleg javíthat ezen a képen. A fentiekből az is kiolvasható, hogy erősen egyesek személyes elkötelezettségétől függ a finn kultúra nyomainak jelenléte Sárospatakon.

Akár saját eljövendő feladatunként is (de érdeklődés esetén szívesen átengedem a terepet) kitűzhetem annak felderítését, hogy az olyan országos mozgalom, mint a finn hadiárvékat keresztgyerekként történő anyagi támogatás, levelező partnerkapcsolatok, a magyar katonai önkéntes frontszolgálati támogatás szándéka megjelenik-e városunkban. A nagy nehézségek árán Finnországba eljutott önkéntesek csoportja nem került bevetésre, mert időközben a háború befejeződött. A háború(k) idején éppen Finnországban élő Rácz István fotós haditudósítóként megjárta a kelt-finnországi frontot.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Közeleti személyiségek pataki diákemlékei az 1920–40-es évekről

Bevezetés

A Magyar Comenius Társaság 2008. évi felolvasó ülésén a „sárospataki iskola” történeti kutatásának új dimenzióiról tartottam előadást, amelyben egyebek mellett kifejtettem, hogy a „pataki szellem” ideológiai és szociológiai összetevőiről leginkább az egykori sárospataki diákok visszaemlékezéseiből nyerhetünk releváns képet.¹ E közleményben néhány olyan közeleti személyiség memoárját, illetve egyéb írását idézem fel, akik az 1920-as, ’30-as és ’40-es évekbeli pataki diákemlékeiket – személyes fejlődésük, életpályájuk alakulása szempontjából – utóbb fontosnak tartották rögzíteni. Írásom remélhetőleg újabb adalékokkal szolgál a „sárospataki iskola” történetének kutatásához.²

Pataki diákok mindig betöltöttek közeleti funkciókat. A református egyházban természetesen, de állami tisztségekben is jelentős számban helyezkedtek el. Csak a példa kedvéért említem meg az elmúlt másfél évszázad két végpontjáról az első felelős magyar kormányban szerepet vállaló Kossuth Lajost és Szemere Bertalant, illetve a 2009-ben miniszteri tárcát vezető Ficsor Ádámot. A pataki egyházi képzés sajátossá-

¹ Bolvári-Takács Gábor: A „sárospataki iskola” történeti kutatásának új dimenziói. Sárospataki Füzetek, 2009. 2. sz., 83-90. illetve: Szempontok a Sárospataki Iskola történetének kutatásához. Bibliotheca Comeniana XIV. Sárospatak, 2009. 191-198.

² E közlemény előadásként hangzott el a Magyar Comenius Társaság 2009. október 28-ai felolvasó ülésén, Sárospatakon. A szóban forgó periódus pataki iskolatörténetéről részletesen lásd: Barcza József: A Kollégium története 1919 után. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Bp., 1981. 245-261.; Kődöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. 210-286.

ga, hogy az 1948-89 között regnáló Magyar Dolgozók Pártja (MDP), illetve Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetői között is több olyan pataki diákot találunk, akiket iskolájuk eredetileg református szellemiségben nevelt.³

A jelen közleményhez kiválogatott emlékezők négy csoportra oszthatók. Az 1920-as években diákoskodó személyek közül *Rácz Istvánt* és *Szabó Lajost* választottam ki. Ezekben az évtizedekben a már csak gimnáziumból és teológiából álló, egykor nagy múltú iskola tanári kara elöregedett, és belefáradtak a világháborúba is. Az oktatás szakmai színvonala őrizte ugyan a korábbi értékeket, de a 20. század tudományos eredményei, az ezek elsajátításához szükséges nyugati nyelvek ismerete, és az új nevelési módszerek nem érvényesültek. Néhány tanár 1919-ben túlzottan exponálta magát, elbocsátásuk zavart okozott. A trianoni béke kibillentette Sárospatakat a régióban betöltött kulturális vezető szerepéből, a város határszéli településsé vált. A jogakadémia bezárása tovább fokozta az iskola válságát. Mindez nyilván hatott az itt tanulók Sárospatak-képére is.

Második egységként az 1930-as évek diákjait vettem szemügyre, akik 1931 után kerültek az iskolapadba. Az emlékezők: *Fekete Gyula*, *Király István*, *Vitányi Iván*. A 20-as évek végére a Tiszánninenni Református Egyházkerület és a kollégium vezetői megtalálták a lehetséges kiutat: reformokkal fellendíteni a halódó iskolát. Partnerre találtak ehhez gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterben, akinek segítségével ismét magas színvonalú oktatás folyhatott. Ebben szerepet játszott az 1931-ben megnyílt Angol Internátus, az angolszász nevelési modell, a 'college' adaptációja. A diákok saját újságot szerkesztettek, virágzott az egyesületi, önképzőköri élet, magas szintet ért el a sportkultúra. Később további internátusok nyíltak. A húszas évek végétől a negyvenes évek elejéig olyan fiatal tanárok kaptak katedrát, akik a hagyományok mellett a század új értékeit is képviselték.

Ezután az 1940-es években Patakra járt diákokat vettem szemügyre: *Berecz János*, *Nagy János*, *Kőrösi József*. Erre az időszakra esik az ún. tehetségvizsgások jelentős száma. A gimnáziumban a harmincas években tehetséggkutató mozgalom indult, amelynek révén tehetséges falusi

³ A volt pataki diák közéleti személyiségek, politikusok, tudósok általam összeállított névsorát lásd: www.padisiz.hu. Az adatgyűjtés fontos forrása volt: *Ködöböcz József*: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991. 75-96.

gyerekek tucatjai nyertek felvételt. Mindez jelentősen kiszélesítette a kollégium szellemi vonzásterületét.

Végül, de nem utolsó sorban az 1929-től újra egyházi kezelésben működő tanítóképző egykori növendékeiből válogattam: *Csizmadia Ernő, Dobos László, Huszár István*. A hatvan évvel ezelőtt állami kezelésbe adott tanítóképző visszavételéről szóló döntést a kormányzat, a jogakadémia elvesztése miatt részben kárpótlásnak szánta. A tanítóképző intézeti ág visszatérésének a kollégium megújulásra törekvő szellemisége szempontjából nagy jelentősége volt, hiszen az új tudományos és módszertani elveket itt is több fiatal tanár képviselte.

Az 1920-as évek diákjai

Rácz István⁴ 1921-26 között járt a Kollégiumba. Erre vonatkozó emlékeit önéletírásában összegezte.⁵ Az iskola egészéről alkotott jellemzésének lényege, hogy bár voltak kitűnő tanárok, az országban sok más iskolában lehetett volna ugyanolyan vagy jobb tanári kart találni. „*Patak hatásának titkát másban vélem: az egész intézmény múltjában, szervezetében, társadalmi helyzetében s a környezetében*”⁶ – írta. Emlékei szerint Sárospatak szegény község volt, de a diákokból élt. A diákszállások sivarak, egészségtelenek, ugyanakkor fontos közösségépítő és önállóságra nevelő hatással bírtak. Rácz István a pataki múlt és hagyomány jelentőségét csak később értette meg, mert kisdíakként a história romantikus, szentimentális hígításban hatott rá. Az iskola mégis nagyhatalomnak számított, regionális gazdasági szerepe, könyvtára stb. révén, s az irodalmi élet, az önképzőkör sokak számára utat jelentett a pesti Eötvös Kollégium felé.

Szabó Lajos⁷ a gimnáziumot és a teológiát egyaránt Patakon végezte, 1918-30 között. A tizenkét esztendőről szűkszavú, lényegre törő emlékeket vetett papírra. Ami a tanári kart illeti, a gimnáziumban a tanárok többsége „jó átlagember”, akiket kálvinista puritán szigorúság jellemez. Okta-

⁴ Rácz István (1908–1998) tanár, műfordító, fotóművész, művészettörténész. 1931-32-ben gimnáziumi tanár Budapesten. 1932-38-ban Csehszlovákiában, 1938-43-ban Finnországban újságíró. 1943-45-ben a budapesti Turul Könyvkiadó munkatársa, 1945-48-ban a Sárospataki Népfőiskola tanára, 1946-49-ben a Sárospataki Szabadművelődési Akadémia, 1949-50-ben Sárospataki Művészotthon igazgatója. 1950-54-ben általános iskolai tanár, 1954-56-ban a Kiadói Főigazgatóság referense. 1956-tól ismét Finnországban él, publikál, fordít.

⁵ Rácz István: A Semmi partján, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1991. 48-84.

⁶ Uo. 48.

⁷ Szabó Lajos (1908–1996) református lelkész, egyháztörténész, néprajzkutató. 1930-tól lelkész, 1945-85-ben taktaszadai lelkipásztor. 1949-51-ben és 1991-95-ben a Sárospataki Református Teológiai Akadémia egyháztörténet tanára.

tásuk során mégis „lényegyet adtak”, és ez pozitív eredmény, mert az élet komoly dolog, tehát arra komolyan kell készülni. A tantestületben egyetlen antiszemita volt: Deák Geyza. Szabó Lajos védelmébe vette az 1919-es politikai szerepvállalásuk miatt elcsapott Karádi Györgyöt, Rohoska Józsefet és Elekes Józsefet.⁸ A teológia oktatóiról sokkal rosszabb a véleménye, bár idősebb diákként nyilván az elvárásai is megváltoztak. Szerinte Marton János előadásmódja szétfolyó, Rácz Lajos száraz, s ő a „nagy szűrő”, akin ha túljutnak, meg is maradnak a teológusok. Harsányi István kedves, de engedékeny, Mátyás Ernő dünnögő, pedagógiai érzéke csekély, a jogász Trócsányi József habitusa pedig az egyházi oktatástól távol álló. Egyedül Vasady Bélát említi jó tanáraként.⁹

Az 1930-as évek diákjai

A pataki Kollégium életéről szinte szociográfiai hitelességgel számolnak be a szépirodalmi feldolgozások. A legismertebbek ezek közül kétségkívül Komáromi János,¹⁰ Fekete Gyula¹¹ és Tóth-Máthé Miklós¹² diákregegyei. *Fekete Gyula*¹³ munkásságát azonban most nem ebben az összefüggésben vizsgáltam. Más műveiben is gyakran és több szempontból írt pataki emlékeiről, hiszen diákként nyolc évet töltött a gimnáziumban, 1942-ben érettségizett. Ami a pataki iskola *értékelését* illeti, úgy vélte, a Bodrogszparti Athén „a legeszményibb iskolaváros”, amely „laza, de fegyelmező közösség”, hiszen „*sűrítetten jelen van itt a történelemből is minden, ami az eszmélő ember pályáivének alakulását élethossziglan befolyásolja, nagyobb távlatok felé fordítja. És a természetből is jelen van mindaz, ami szemnek, tudóknak, izmoknak, fejlődő fiatal szervezetnek kívá-*

⁸ Erről bővebben lásd: A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium. Buza László emlékei 1919-ről (köz-zéteszi: Bolvári-Takács Gábor). = Zempléni Múzsza, 2005. 3. sz., 79-84.; *Barcza József: Rohoska József progresszív nézetei 1918-1919-ben.* = Sárospataki Füzetek, 2001. 1. sz., 31-41.

⁹ *Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál.* Bp., 2000. 23-44. Az említett tanárokról – a továbbiakban is – részletesen lásd: *Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): Pataki tanáraink (1931-1952).* Sárospatak, 2005.

¹⁰ *Komáromi János: Pataki diákok.* Bp., 1926.; Bp., 1992.

¹¹ *Fekete Gyula: Bodrogszparti szerelmeink.* Bp., 1981.

¹² *Tóth-Máthé Miklós: Pecúrok.* Bp., 1989.

¹³ Fekete Gyula (1922–2010) író, politikus. 1945-ben a földreform miniszteri biztosa, 1945-53-ban újságíró, különböző lapok munkatársa, szerkesztője, 1951-től novellákat, később regényeket, forgatókönyveket, szociográfiát, riportot, drámát, verset ír. 1956-ban az Írószövetség titkára, majd 10 hónapra letartóztatott. 1965-68-ban az Élet és Irodalom, majd a Budapest szerkesztője. 1981-89-ben az Írószövetség alelnöke. 1990-91-ben a Magyar Néppárt elnöke, országgyűlési képviselőjelölt. 1995-96-ban a Magyarok Világszövetsége ügyvezető alelnöke. Háromszoros József Attila-díjas (1953, 1963, 1973), Magyar Örökség díjas (2001).

atos lehet."¹⁴ A pataki viszonyok *elemzését* másutt találjuk. Fekete Gyula szerint az iskola miniatűr *társadalmi modell* volt, amelyben a diákok elhelyezési formái pontosan tükrözték társadalmi rangjukat (Angol Internátus – Humán Internátus – Kisinternátus – manzárdszoba – diákgárdák – bejárók – helybeliek). A diákság *szociális összetétele* minden réteget képviselt. Az együttélést egyfajta „*humánus osztályharc*” jellemezte, amelyben a sport, erő, tehetség és jellem vetélkedett a nemesi címmel, szülői ranggal, családi vagyonnal, az előbbieik javára. A nevelést *kitűnő tanárok* végezték, akiket az iskola saját diákjaiból választott ki, jellemzően külföldi ösztöndíjak teljesítése után, nemzetközi tapasztalatokkal, nyelvismerettel. A közösséget olyan *építő és formáló* események erősítették, mint a mendikáció, a legáció, vagy pl. a lengyel menekültek melletti szimpátiatüntetés. Az *önképzőkör* szinte „második iskolá”-nak tekinthető.¹⁵

Király István¹⁶ 1931-től 1939-ig volt a Kollégium diákja. „*A véletlen és a sors úgy hozta, hogy a legjobb nevelést kaptam, amit a két háború közötti Magyarország megadhatott. (...) Mint szegény sorsú jó tanuló a legrangosabb pataki intézménynek, az angol internátusnak az ún. manzárdszobájába kerültem*”, nyilatkozta egy ízben.¹⁷ Itt tizenkét jeles tanuló lakott, akik az angolosokkal foglalkoztak. Mint utóbb megfogalmazta, számára Patak három dolgot jelentett. Egyrészt a múltban gyökeredző egészséges *puritanizmust*, amellyel a munka szeretetére nevelték. Másrészt a *szabadságharcos hagyományokat*, a történelmi levegőt. S végül, de nem utolsósorban, a jórészt *demokratikus tanár-diák viszonyt*.¹⁸ Tanárai közül Harsányi Istvánra, Hegyi Józsefre, Jakob Károlyra, Képes Gézára emlékezett szívesen. A pataki esztendők alapján vált meggyőződésévé a *minőségelv*, a *tehetséggondozás*, a jó értelemben vett *elitképzés* fontossága.¹⁹ A pataki példát minden lehetséges fórumon hangoztatta.

¹⁴ Fekete Gyula: Elfoglaltságaim térképe. Bp., 1981. 35.

¹⁵ Fekete Gyula: Hogyan lettem író? Bp., 1986. 25. skk.

¹⁶ Király István (1921–1989) tanár, irodalomtörténész, szerkesztő, politikus, az irodalomtudomány kandidátusa (1953), doktora (1967), az MTA levelező tagja (1970), rendes tagja (1979). 1945-47-ben középiskolai tanár, 1947-49-ben az OSZK könyvtárosa, 1948-50-ben az Eötvös Kollégium tanára, 1949-50-ben az ELTE intézeti tanára, 1950-56-ban docense. 1957-61-ben a szegedi egyetem tszv. egyetemi tanára. 1961-től haláláig az ELTE egyetemi tanára, 1965-88-ban tanszékvezető. 1949-50-ben és 1953-56-ban a Csillag szerkesztője, 1962-63-ban a Kortárs, 1975-től haláláig a Szovjet Irodalom főszerkesztője. 1971-85-ben országgyűlési képviselő. Kossuth-díjas (1953), Állami Díjas (1973).

¹⁷ Király István. Györffy Miklós interjúja. = Az utak összefutnak (összeállította: Vámos György), Bp., 1987. 137.

¹⁸ Berecz Lilla: Interjú dr. Király István akadémikussal. In: Dobay Béla (szerk.): A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, Sárospatak, 1981. 239.

¹⁹ Király István: Az intellektuális város: Patak, a szellemi nevelő. = Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz. 87-90.

„Hogy napjainkban államtitkár, egyetemi tanár, vezető állami tisztviselő nem egy hajdani abauji, zempléni, szabolcsi szegényparasztygyerek, ebben az egykori sárospataki tehetségkutató munkának van némi szerepe. (...) E kezdeményezés jogossága mellett számtalan formában érvelt az idő”, írta 1984-ben az *Élet és Irodalom* hasábjain.²⁰

Vitányi Iván²¹ 1937-43-ben járt a pataki gimnáziumba. Bár számos alkalommal visszatekintett emlékeire, e tárgyú gondolatait nem rendszerezte, hanem 1+4 *alapélményét* rögzítette. Eszerint a pataki Kollégiumban „kicsiben ott volt egész Magyarország”. E tényező keltette fel érdeklődését a társadalom problémái iránt. Meghatározó élménye volt Bartók Béla művészetének megismerése s általa magyarságképének átalakulása. Ennek révén *saját utat* járhatott be a vallásosságtól a filozófiáig. Érdeklődése a *baloldalhoz* vezette, itt ismerte meg a népi mozgalom főáramát, az eszmék és a társadalmi gyakorlat ellentmondásait. Ide kötik őt a politizálás kezdetei és a Marxszal való szellemi találkozása. S végül a tisztázás szándékával itt látott hozzá a *tudományos* történeti és néprajzi irodalom tanulmányozásához, amire későbbi kutatásai épülhettek.²²

Az 1940-es évek diákjai

Berecz János²³ három évet töltött a pataki gimnázium felső tagozatában, 1946 és 49 között. Emlékeit utólag rendszerezve négy *alapelvet* rögzített. Az első a *közösség belső törvénye*, amelyben a nevelési örökség és az oktatási színvonal szintézise jelentette az alapokat. A második annak felismerése, hogy a *jó munkahelyi légkör* az alkotóerőt gazdagítja. Ennek bázisa Patakon a közvetlen és nyílt tanár-diák kapcsolat volt. A harmadik

²⁰ Király István: Kultúra és politika. Bp., 1987. 113.

²¹ Vitányi Iván (1925) szociológus, esztéta, művelődéskutató, politikus, a pszichológiai tudomány kandidátusa (1971), a szociológiai tudomány doktora (1980). 1945-50-ben a népművészeti mozgalom és különböző művészeti együttesek vezető munkatársa. 1950-57-ben a Népművelési Intézet munkatársa, 1956-os forradalmi tevékenysége miatt elbocsátják. 1958-64-ben a Muzsika, 1964-72-ben a Valóság belső munkatársa. 1972-80-ban a Népművelési Intézet, 1980-86-ban a Művelődéskutató Intézet igazgatója, 1986-92-ben az Országos Közművelődési Központ főigazgatója. 1992-95-ben az MTA Szociológiai Kutató Intézete tudományos igazgatóhelyettese. 1990-1996-ban az MSZP Országos Választmányának elnöke. 1990-től országgyűlési képviselő, 1994-1998-ban a kulturális és sajtóbizottság elnöke.

²² Vitányi Iván: Önarckép – elvi keretben. Szellemi önéletrajz. Celldömölk, 2007. 10-16. A pataki emlékekről lásd még: Cseke Hajnalka: Határhelyzetek. Interjú Vitányi Ivánnal. Bp., 1996. 62-68.

²³ Berecz János (1930) politikus, történész, a történettudomány kandidátusa (1967). 1955-63-ban a DISZ, majd a KISZ munkatársa, 1966-72-ben a Külügyminisztérium párttitkára, 1972-74-ben az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetője, 1974-82-ben vezetője. 1982-85-ben a Népszabadság főszerkesztője. 1985-89-ben az MSZMP KB titkára. 1980-89-ben az MSZMP KB, 1987-89-ben az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. 1985-90-ben országgyűlési képviselő, 1989-90-ben a külügyi bizottság elnöke.

az a szabály, hogy mindig az *egész teljesítmény* alapján kell minősíteni. Patakon a tanulás és a sport mellérendelt viszonyban álltak, s a diákok teljesítményét komplexen ítélték meg. S végül ez a hely jelentette számára a *közélet* kezdeteit: diák önkormányzati alelnök volt, aktívan dolgozott az önképzőkörben, majd a városi ifjúsági mozgalomban.²⁴

Nagy János²⁵ életében pataki diákságának nyolc éve (1939-47) szintén meghatározó élmény. Mindenekelőtt a *tehetségvizsgát* méltatta: a parasztyerek meghallgatása nem volt félelmetes, de nem volt látszatvizsga sem. Az önálló gondolkodási készséget nézték a lexikális tudás felmérése helyett. Jó volt a *közösségi, internátusi élet*, a Rácz-házban, ahol ő is lakott, összesen 12 diák kapott szállást, s valamennyien színjelek voltak; csak e feltétellel maradhattak ott. A *tanári kar* kollektíven ügyelt arra, hogy a tehetséges diákok *fejlődésében* ne legyen törés, tehát szemet hunytak az apróbb ingadozások felett, nem tévesztve össze az egész fontosságát a *részek* másodlagos jelentőségével.²⁶

Kőrösi József²⁷ ugyancsak nyolc évig volt pataki diák (1939-47). A legemlékezetesebb *élményeket* és *tanulságokat* életút-interjújában kifejezetten nem összegezte, de szavaiban néhány fontos momentum felfedezhető. A saját (100 fős) évfolyamának 10 %-a tehetségvizsgás volt. A diákok nyolc évig nem csupán *laktak*, hanem együtt *éltek*. Ez óriási *közösségformáló* erővel bírt. Sokak számára jószerivel a tanároknál is nagyobb, mert emlékei szerint nem volt olyan tanára, aki igazán nagy hatást gyakorolt volna rá. A *képzés színvonalát* azonban elismeri: az angol nyelvű színházi előadások országos viszonylatban párjukat ritkították. Kőrösi szerint Sárospatak *liberálisabb, toleránsabb* volt a szerinte gőgös és dogmatikus Debrecenhez képest. S szól egy érdekes *rivalizálásról* a tanítójelöltek és a gimnazisták között: a végzett tanítóképzős (prepa) már partiképes fiatalembernek számított, ám a gimnazistának hosszú távon jobbakk voltak a perspektívái.²⁸

²⁴ Berecz János: Vállalom. Bp., é. n. (2003), 40-57.

²⁵ Nagy János (1928) diplomata. 1948-tól a Külügyminisztérium munkatársa, 1957-60-ben djakarta, 1963-67-ben új-delhi, 1968-71-ben washingtoni, 1985-88-ban bécsi nagykövet. 1971-80-ban külügyminiszter-helyettes, 1980-85-ben külügyminisztériumi államtitkár.

²⁶ Nagy János: Visszapillantás. = Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz. 91-93.

²⁷ Kőrösi József (1928-1997) jogász, orosz nyelvtanár. 1949-57-ben a Szikra Könyvkiadó korrekтора, 1957-58-ban a Gondolat Könyvkiadó szerkesztője, 1958-71-ben a Valóság szerkesztője, 1971-91-ben főszerkesztője.

²⁸ Kőrösi József: Harminchárom év a Valóság rabságában. Huszár Tibor interjúja. In: Kőrösi József emlékkönyv, h. n. (Bp.), 1998. 16-26.

A tanítóképző diákjai

Az egykori képzősök közül a legszebben minden bizonnyal az íróvá lett Dobos László²⁹ emlékezett 1945-48 közötti pataki diákéveire: „*Sárospatak életem kiteljesedése. (...) Patak a tiszántúli reformátusság legendája és egyeteme. Fénykorában református köztársaság, szellemi autonóm terület: beleágazott a magyar történelem szakaszaiba.*”³⁰ Ennek jellemző vonásai voltak: az iskolai szigor, a demokratikus diákönkormányzat, a fegyelemre épülő familiáriság. A képző *oktatási elveit* összefoglalva mintha magának Comeniusnak az elveit olvasnánk: szemléletesség, fokozatosság, természetszerűség, tudatosság. Dobos László itt tapasztalta meg a *közösségek erejét* és a *kimondás kényszerét* (hogy ti. beszélni *kell!*), itt érzékelte igazán a *szociális érzékenységet*. Patakon a tanári kar és az ifjúság egyaránt eszme-, gondolat-, haladás- és forradalom-érzékeny volt.³¹

Csizmadia Ernő³² 1940-45 között járt Patakra. Visszaemlékezése szerint a tanítóképzőben „a haladó diáksoporthoz” tartozott.³³ Itt élte meg a *bizalom és felelősség* elvét: már alsóbb évfolyamoként tanulószoba- és hálózszoba-felügyelő volt. Úgy vélte, a diákönkormányzat lényege az *önnevelés*: „*neveletlenek nevelnek neveletleneket*”, ahogy fogalmazott. Az itt szerzett tapasztalatait később a népi kollégiumi mozgalomban bőségesen kamatoztathatta. Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Patakon *szakavatott és áldozatkész tanárok* segítették a fejlődésben.³⁴

²⁹ Dobos László (1930) író, szerkesztő, politikus. 1956-60-ban a pozsonyi Tanárképző Főiskola tanársegédje. 1958-68-ban a pozsonyi Irodalmi Szemle alapító főszerkesztője. Első regénye 1963-ban jelent meg. 1968-70-ben a Csemadok elnöke. 1969-70-ben a szlovák kormány nemzeti kisebbségi tárca nélküli minisztere, nemzetgyűlési képviselő. 1970-72-ben a pozsonyi Madách Kiadó alapító igazgatója, 1972-89-ben részlegvezetője, 1990-94-ben ismét igazgatója. 1994-től a Madách-Posonium Kft. ügyvezető igazgatója. 1989-91-ben a Magyarok Világszövetsége társelnöke, 1992-96-ban alelnöke, 1996-2000-ben régióelnöke. 1990-94-ben szlovák nemzetgyűlési képviselő. Kossuth-díjas (1994).

³⁰ Dobos László: Bodrogköz, Szülőföldem. In: Gondok könyve. Bratislava, 1983. 192.

³¹ Uo. 192-193.

³² Csizmadia Ernő (1924-1984) agrárközgazdász, a közgazdaságtudomány kandidátusa (1960), doktora (1970), az MTA levelező tagja (1973), rendes tagja (1979). 1947-49-ben népi kollégiumok tanára, igazgatója, 1957-64-ben az MSZMP KB munkatársa, 1964-68-ban a Minisztertanács Titkárságának főosztályvezetője, 1971-75-ben az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetője. Párhuzamosan 1950-62-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, 1962-től haláláig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója, 1967-től egyetemi tanár. 1968-71-ben rektorhelyettes, 1977-79-ben dékán, 1979-től haláláig rektor.

³³ Interjú egyetemünk nyolcadik rektorával, Dr. Csizmadia Ernővel. In: *Csizmadia Ernő válogatott művei* (sajtó alá rendezte: Fekete Ferenc), Bp., 1988. 428. (Eredeti megjelenés: Közgazdász, 1978. 14. sz.)

³⁴ *Csizmadia Ernő*: Pataki diákéveimre emlékezve = Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz. 94-96.

Huszár István³⁵ 1943-47-ben volt pataki diák. Ahogy egy interjújában elmesélte, a szülőfalujában, Hernádkakon, a pap és a tanító – akik mindketten pataki diákok voltak – beszéltek rá a szüleit a továbbtaníttatására. (Íme, az utánpótlás nevelés újabb, érdekes szociológiai háttértémája.) A képzőben feloldották a benne rejlő kisebbségi érzést: *kiváló tanárok* nevelték. Emlékeiben figyelemreméltó összefüggést vázol fel: „*engem ateistává az egyházi tanítóképző tett (...) azzal, hogy gondolkoznunk lehetett, sőt kellett*”. Miközben nem mulasztja el megemlíteni, hogy mindössze egyetlen párttag tanára volt, s az se tartozott a legjobbak közé.³⁶

B e f e j e z é s

Az egyes jellemzők, visszaemlékezések nyilván magukon viselik koruk lenyomatát. Ezzel együtt szemléletesen közvetítik azokat az értékeket, amelyekkel a Patakon végzettek szinte minden körülmények között biztosan eligazodtak a magyar valóságban. A történelem fordulatai e tekintetben számukra nem elbizonytalanodást, hanem elsősorban új orientációs kihívásokat jelentettek. A kérdés mégis az, hogy minden ideológiai-politikai kényszerpálya ellenére, az egykor Patakra járt közéleti személyiségek *megőrizték-e magukban a „pataki szellem” lényegét?* Úgy vélem, igen. Ennek felismerésére azonban nem valamely visszaemlékezés vezetett rá, hanem az ún. „rózsabimbó-effektus” adaptálása. Orson Welles 1941-ben készült – és több alkalommal minden idők legjobb filmjének választott – *Az aranypolgár (Citizen Kane)* című filmjének kulcskérdése a főhős halálakor elhangzó utolsó szava, a „rózsabimbó” jelentése. Az ennek megfejtésére vállalkozó filmbeli újságíró hiába nyomoz, hiába járja körbe a néhai sajtómágnás családtagjait és munkatársait, a szó jelentéséről semmit nem sikerült megtudnia. A megoldást csak a néző és csak a film utolsó kockáin ismerheti meg, amikor a főhős hagyatékának lomtalanításra ítélt darabjait eltűzelik, s a kazánban fellob-

³⁵ Huszár István (1927) közgazdász, politikus. 1951-53-ban a Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegédje. 1953-63-ban az MDP KV és az MSZMP KB munkatársa. 1963-69-ben a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, 1969-1973-ban államtitkárként elnöke. 1973-ban államtitkárként az Országos Tervhivatal elnökhelyettese. 1973-1980-ban miniszterelnök-helyettes, 1975-1980-ban az Országos Tervhivatal és az Állami Tervbizottság elnöke. 1980-85-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója, 1985-88-ban az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója. 1988-1989-ben a Hazafias Népfront főtitkára, 1989-ben elnök-főtitkára. 1970-89-ben az MSZMP KB, 1975-80-ban az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. 1980-85-ben és 1988-90-ben országgyűlési képviselő.

³⁶ Huszár István: „A valóságot nagyon kell tisztelni...” In: Vélemények és vallomások. Lázár István interjúi. Bp., 1978, 118-122.

banó lánghan olvasható a behajított gyermekkori szánkó felirata: „rózsabimbó”. Az amerikai milliárdos halálos ágyán elhangzó utolsó szava tehát életének azt az eseményét idézte föl, amely számára a felhőtlen gyermeki lét talán utolsó igaz pillanata volt.³⁷

Király István halála előtti utolsó tanulmánykötete 1989-ben jelent meg, *Útkeresések* címmel.³⁸ Bár ebben semmilyen sárospataki vonatkozású írást nem szerepel, a külső borítóra a kollégiumi *Berna-sor* épület nemes tisztaságot sugalló fehér falainak képe került. Úgy vélem, kizárható, hogy a fotó egyszerű kiadói ötlet lett volna, a szerző tudta nélkül ez nem volt lehetséges. Aligha tévedünk tehát, ha úgy véljük: Király István – aki baloldali meggyőződését haláláig nyíltan vallotta és vállalta – e képpel nem pusztán tisztelegni kívánt hajdani iskolájának emléke előtt. Sokkal inkább visszaidézte ifjúkorának, eszmei-ideológiai fejlődésének azon kiindulópontját, amikor a jövőendő, szebb világ ígérete még tisztán, kompromisszumoktól és csalódásoktól mentesen, nemes célként lebegett a szeme előtt. Akárcsak Orson Welles filmjében a halálos ágyon elhangzó „rózsabimbó”.

³⁷ Vö.: *Pauline Kael*: Raising Kane. In: *Orson Welles – Herman J. Mankiewicz*: Citizen Kane. The complete screenplay. London, 2002. 3-146.; *Laura Mulvey*: Citizen Kane. British Film Institute, London, 2000.

³⁸ *Király István*: *Útkeresések*. Tanulmányok, cikkek, interjúk, kritikák. Bp., 1989.

KOVÁTS DÁNIEL

Barsi Ernő, a pataki örökség sáfára

Dr. Barsi Ernő nem tagja a Magyar Comenius Társaságnak, mégis egyértelműen közénk tartozónak tekintjük őt, s szeretettel köszöntjük abból az alkalomból, hogy betöltötte kilencvenedik életévét. Egy tevékeny és tartalmas élet bizonyítja, hogy a Társaságunkéval azonos felfogásban és célokért munkálkodik, joggal tekintjük tehát magunkénak, hiszen – alapszabályzatunkkal összhangban – ő is „sajátos eszközeivel szolgálja a comeniusi hagyományok őrzését, továbbfejlesztését”.

Pedagógusszülők gyermekeként a borsodi Sályból került az ősi sáros-pataki scholába, ahol világszemlélete kialakult, ahol a hagyomány értékére ráébredt, s ahonnan népe szolgálatának, mások művelésének igényét és kötelezettségét egész életre szólóan magával vitte. Többször vallott arról, mit köszönhet tanárainak – a gimnáziumban Novák Sándornak és Harsányi Istvánnak, a teológiai akadémián Újszászy Kálmánnak, Szabó Ernőnek, Szabó Zoltánnak, Nagy Barnának –, az ősi iskola szellemiségének. Kitűnően sáfárkodott talentumaival, s ma elmondhatjuk, hogy ő az egyik leghitelesebb őrzője és továbbadója a pataki örökségnek.

E munkával töltött életút állomásait könnyű felsorolni.

1920. június 28-án született Sály községben. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte, s érettségi után beiratkozott a teológiára, lelkesítő képesítő vizsgát tett. A teológia elvégzése mellett felvételt nyert a Zeneakadémiára, európai híró mesterek tanították, 1946-ban szerezte meg hegedűtanári diplomáját. 1947-ben jelentette meg első írását, amely a *Sály falu zenei művelődése* címet viselte. Abban az évben hegedűtanári állást kapott Győrött, az Állami Konzervatóriumban. A tanítás mellett rendszeresen járt népdalgyűjtő utakon, tartott ismeretterjesztő előadásokat város-

okban és kis településeken; Timaffy László meghívására tanított a mosonmagyaróvári népőiskolán is. Munkájában megértő, hűséges társra talált Varsányi Ida személyében, aki tanítói munkája mellett a Győri Állami Zenekonzervatóriumban az ének tanszak akadémiai osztályait végezte el. 1948-ban házasságot kötöttek, s aztán együtt járták a falvakat, városokat.

12 év után, 1959-ben Barsi Ernő a konzervatóriumból a felsőfokú tanítóképzőbe ment át oktatni. Úgy gondolta, hogy itt közvetlenül is tud adni valamit a leendő pedagógusokon keresztül a falunak. A főiskolán éneket és hegedűt oktatott, itt kezdett komolyabban foglalkozni a néprajztudománnyal, s 1970-ben doktorált szellemi néprajzból. Etnográfusi-pedagógusi munkájának eredménye, hogy Győr–Moson–Sopron megyében több mint 50 iskolában indult meg a néprajz tanítása.

1982 óta nyugdíjas, azonban ma is fáradhatatlan: az Apáczai Csere János Főiskolai Karon jelenleg is tanít néprajzot, kórust vezet, ország-szerte tart népszerűsítő zenei és néprajzi előadásokat. 1955 óta rendszeresen gyűjti a népzene, s népi hagyományaink egyéb területeinek anyagát. Gyűjtőterülete egyre szélesedett: Győr környéke, sőt maga Győr, a Rábaköz, a Szigetköz, a Balaton és a Velencei-tó környéke, a Bodrogköz, a Bükkalja, Felső-Borsod, Csallóköz, Mátyusföld, Erdély, a burgerlandi Örvidék, továbbá Bulgáriában Sumen környéke, ahol török népzene is gyűjtött. Könyvek hosszú sora jelzi ilyen irányú munkájának kiterjedt és eredményes voltát.¹

Népdalkórusa egykori tagjaiból *Melodiárium* néven ma is működő kamarakórus alakult, még hanglemezük is készült sárospataki diáklalokból. Vezeti a *Sályi Pávakört* s ott egy kamarakórust is. Gárdonyi Géza egykori sályi iskolájában a miskolci Herman Ottó Múzeum segítségével helytörténeti-néprajzi gyűjteményt hozott létre. 1984 óta kétévenként *Sályi Napokat* rendez. Több kötete jelent meg Sályról, s *A mi falunk, Sály* cím alatt helytörténeti, néprajzi füzet sorozatot indított. Az általános iskola tanulóiból éveken át néprajzi szakkört vezetett, tagjai sikeresen szerepeltek a megyei és az országos honismereti pályázatokon. Már túl van

¹ Daloló Rábaköz (3 kiadásban is), Daloló Szigetköz (2 kiadása van), Daloló Örvidék, Daloló Bükkalja. Egyes helységek népdalgyűjteményei, mint Rábapatoná, Écs, Győr, Badacsony, Sümeg, Tét, Győrság, Börcs, Cserépfalu, Dióspatony (Ág Tiborral közösen), Csorna. Személyekről készített népzenei monográfiái a Tarjáni András sályi pásztor népzenei kincseit, az abdai Kaszás Ferencné Somogyi Teréz és az alsóörsi Lisztné Ferber Mária dalkincseit bemutató kötetek.

hatezredik előadásán; itthon és a nagyvilágban (a Kaukázustól Torontóig) tudatosítja népzenei kultúránk értékeit.² Köteteinek száma meghaladja a negyvenet.³ Folyóiratokban, lapokban, múzeumi évkönyvekben, egyéb kötetekben megjelent tanulmányainak száma több százat tesz ki. És amire különösen büszke: sok tanítványa is folytatja ezt a munkát, gyűjtenek, írnak, iskolában néprajzot tanítanak.

Sárospatakhöz hűséges szívvel ragaszkodik, s maga is hozzájárult művelődéstörténeti örökségének feltárásához, gyarapításához. Így emlékezik vissza egyik tanárának a zenekultúra terén tett szolgálataira:

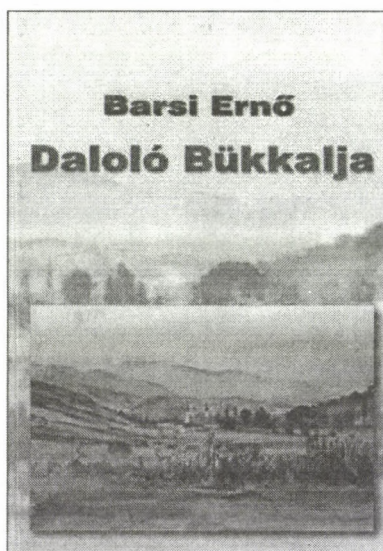
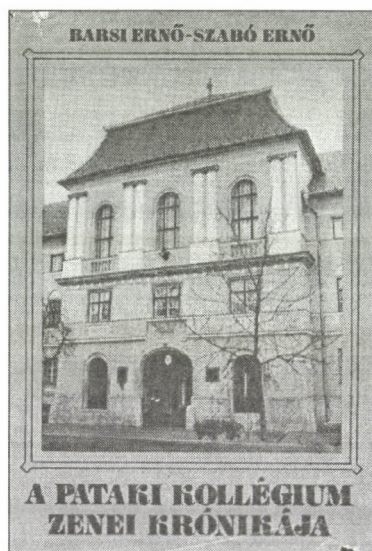
„Szabó Ernő ... megújította az iskolai énektanítást, és messze kisugárzó zenei életet teremtett. Sutba dobta az akkor burjánzó 'tandalokat', s magyar népdalokat, meg nagy mesterek értékes dalait tanította nekünk. Az énekkarnak meg Kodály, Bárdos, Veress, Halmos kórusműveket. 1934-et írtunk, amikor például Kodály Zoltán Villő c. kórusát megtanultuk és előadtuk. Neki köszönhetem hegedűjátékom, s zenei műveltségem megalapozását. S azt, hogy mindezekkel egész életemben népünk felemelkedését igyekeztem szolgálni. Ott voltam, mikor az országban először szervezett Patakon 'néphangversenyeket'. Ámulva néztem, hallgattam, hogy a Patak környékén lévő tanyákról a kisbíró dobolásával toborzott csizmás emberek, fejkendőss asszonyok szavai nyomán milyen áhítatos figyelemmel fogadják az európai meg a magyar zeneszerzők legértékesebb műveit. Mai ember talán el sem hiszi, hogy ezeken a 'néphangversenyeken' Bach, Mozart, Beethoven, Debussy, Bartók és Kodály művek hangzanak el. S a falukról toborzott népfőiskolás fiatalok a népdalok mellett egyetemes zenetörténetet meg magyar zenetörténetet is tanultak tőle.”

Barsi Ernő ezt a példát követte.

² *A hallott szó nyomában* című könyve 25 előadásának anyagát tartalmazza, képekkel illusztrálva. Immár második alkalommal jelenik meg. Ezt írja szándékáról: „Szívből kívánom, hogy aki majd olvasni fogja, megismerje hagyományainkat, szeresse, ápolja is azokat. Építse bele lelki életébe, hogy hatására épüljön, erősödjön ez a mi sokat szenvedett, sok megpróbáltatást megélt nemzetünk.”

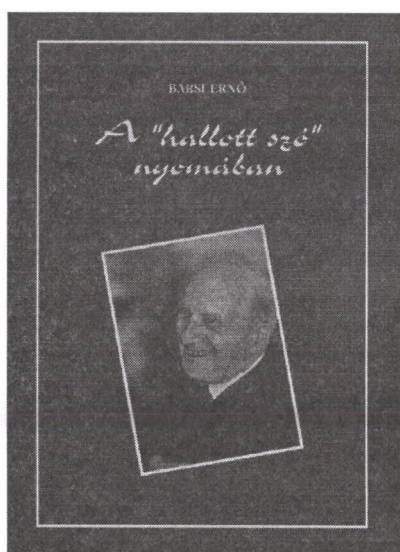
³ *Távoli szekerek* című könyve hat nagy költőnkön keresztül mutatja be a népi ismeretanyagot, hogy nyelvük és képkincsük azonos a falusi nyelv szókincsével. E képekkel illusztrált kiadvány Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Czuczor Gergely és Ady Endre műveit veszi sorra, s bemutatja a bennük rejlő népi ismeretanyagot, hogy ezáltal jobban megérthessük mondanivalójukat és minden korok embere számára szóló üzenetüket.

Egykori tanárával közös könyvben dolgozták fel a sárospataki kollégium zenei életének múltját,⁴ s abban Barsi Ernő részletesen kitér Comenius korára. Megtudjuk, hogy Tolnai Dali János második igazgatása alatt Patakon is éneklük már Szenci Molnár Albert magyar zsoltárait, s hogy Comenius pedagógiai programjában szerepet kap a művészeti nevelés, hiszen „az iskolában mindent kell tanítani, ami az emberi természetet tökéletesítheti”. Tanrendjében az éneklés és a zene is szerepelt. Mindjárt az első (vestibularis) osztályban előírta a zenei írás-olvasás tanítását, a szolmizálással a tanulók kezébe adta a kottaolvasás, a zenei elmélyülés egyik kulcsát. Megtudjuk, hogy világviszonylatban is egyedülálló a hangszeres zene bevezetése itt az 1650-es években. Comenius *Janua* című munkájában rövid rész szól a zenéről, a *Schola Ludus* III. részében azonban részletesen közli a zenei írás-olvasás tanításának módszerét; kitűnik, hogy a Guido-féle szolmizációt vezette be Patakon. Ennek köszönhetően a 17. század közepétől kottaolvasóvá váltak a kollégiumban tanult fiatalok, s – mint Barsi Ernő rámutat – ez lehetővé tette a többszólamú kórusok megtanulását, megpróbálhatták tehát az egyházi, majd világi dallamokat harmóniás énekekre tenni.

⁴ Barsi Ernő – Szabó Ernő: A pataki kollégium zenei krónikája. Zeneműkiadó, Bp., 1984. 224 o.

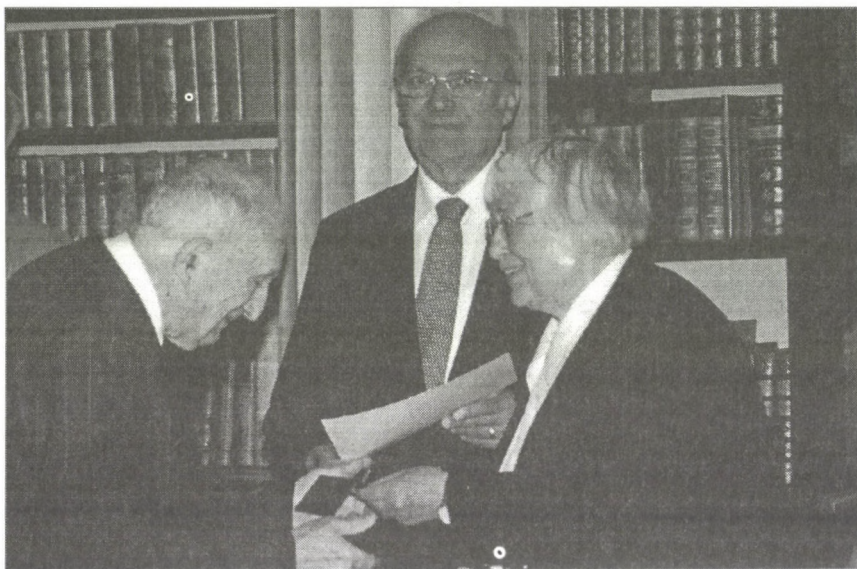

Hogy ez a gyakorlatban miként történhetett, azt magvas bevezető tanulmánnyal közzétette 67 tizennyolcadik századi sárospataki diákdalt tartalmazó nagy sikerű kötetében.⁵ Ezzel az ajánlással adta át ezt az anyagot Barsi Ernő olvasóinak: „Alma Materem iránti hálával – a mindenkori pataki diáknak!” Tudatosságát bizonyítja a dalok előtt közölt tanulmányának zárómondata: „Azzal a reménységgel bocsátjuk útjára ezt a gyűjteményt, hogy segítségével egyre nő majd a pataki diákdalokat éneklő, szerető emberek száma, és segít népünket a sokat álmodott nagy 'harmóniába' összefogni”.

Barsi Ernő életművét számos kitüntetéssel honorálták. Kitüntették – többek között – a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszttel, az Apáczai Csere János-díjjal, az Ortutay- és a Kodály-emlékéremmel, a Lévy József-díjjal, a Magyar Kultúra lovagja lett, elnyerte Győr város Pro Urbe kitüntetését; díszpolgára lett Sály községnek, Győr városnak és a Nyugat-Magyarországi Egyetemnek; megkapta Borsod–Abaúj–Zemplén megye Alkotói Díját, a Szent László-emlékérmét és a Csokonai Vitéz Mihály alkotói díjat. A Magyar Comenius Társaság elnöksége 2010-ben neki ítélte Comenius-emlékérmét.

⁵ Barsi Ernő: „Bodrog partján nevededett tulipán...” Sárospataki diákdalok a 18. századból. A Kazinczy Ferenc Társaság kiadása, Sárospatak, 1988. 130 o.

Dr. Barsi Ernő átveszi a Magyar Comenius Társaság által neki ítelt Comenius-emlékérmét dr. R. Várkonyi Ágnes díszelnöktől és dr. Földy Ferenc elnöktől

Hitvallását így foglalta össze: „*A szeretet sugározzon mindenüvé. Mert szeretet nélkül nem lehet sem muzsikálni, sem tanítani, sem írni. Szeresse mindenki az övéit, saját népét és értékeit, hogy a másokét is szeretni tudja.*” S hozzátette: „*Tanítok, tanítok, tanítok... Határainkon belül és kívül. A győri Tanítóképző Főiskolától kezdve az eldugott falvakon át a városokig. A magyar kultúra követe vagyok. Könyveket írok, előadásokat tartok.*”

Dr. Barsi Ernő, a tudós tanár a miénk, sárospatakiaké is; elismeréssel és szeretettel köszöntjük tehát 90. születésnapja alkalmából.⁶ Adja Isten, hogy sokáig folytathassa áldásos küldetését!

⁶ Elhangzott a Comenius Társaság felolvasó ülésén 2010. november 10-én.

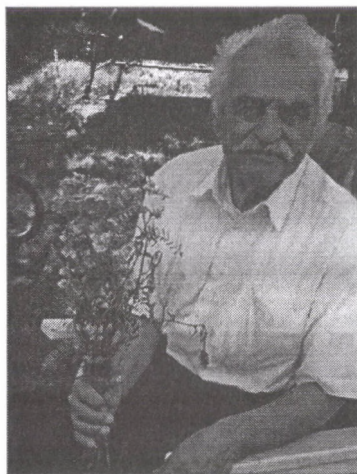
KISS FERENC

Dr. Komlósi Sándor (1920–2007)

Dr. Komlósi Sándor, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományi Intézetének nyugalmazott főiskolai tanára, a pécsi pedagógusképzés kiemelkedő egyénisége, 2007. július 17-én hunyt el. A kezdetektől választmányi tagja volt a Magyar Comenius Társaságnak.

Termékeny, tevékeny, alkotásokban gazdag életének kiindulópontját Békéscsaba, főbb megállóit Debrecen és Pécs jelentették. A debreceni évek pedagógiai, filozófiai, esztétikai, magyar és latin tanulmányai széleskörű alapozását nyújtották a további vezetői, oktatói, kutatói munkásságnak, s a polihistoroktól oly magától értetődő – a világra és az emberre, a létre és a lényegre, a felszín alatti mélységekre való – nyitottságnak, amire tanítványokként, kollégákként oly gyakran rácsodálkozhattunk. Ebbe az élet- és világszemléletbe természetes módon fért bele a díjtalan gyakornoki munka, valamint a doktorátus és a középiskolai tanári diploma megszerzése a debreceni egyetemen.

A folytatás, a szakmai elkötelezettség további állomásai már Pécshez kötődnek. 1950-től a pécsi pedagógusképzés meghatározó, hozzáértő, felelős, bölcs és fáradhatatlan szakembere. Három évig a közép fokú Pécsi Tanítóképző Intézet tanáraként, igazgatóhelyetteseként és igazgatójaként tevékenykedett.

A Pécsi Tudományegyetem, illetve a jogelőd intézmények sora (a Pécsi Pedagógiai Főiskola, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara) 1953-tól gazdagodott azáltal, hogy Komlósi Sándor tanár urat oktatói, kutatói között tudhatta. Neveléstörténeti, összehasonlító pedagógiai és családpedagógiai műveiből, előadásaiból tanárok, tanárjelöltek, oktatáskutatók generációi építkeztek, építkeznek itthon és szerte a nagyvilágban.¹ Neveléstörténeti kutatóként, oktatóként, könyvek, jegyzetek, tanulmányok írójaként ő hívta fel a figyelmet arra, ő hagyja ránk még „útközben lévőkre” azt, hogy a gyökerek, az örökség feltárása, megértése nélkül a jelen is nehezen értelmezhető, a jövőre tekintés is súlytalanná merevíthető. Neveléstudományi, családpedagógiai kutatásai, művei, előadásai „nekünk” – diákoknak, szülőknek, pedagógusoknak – való üzenetek sorát sorakoztatják. Akkor is, amikor az iskola és a család kapcsolatát, a pedagógus és a szülő partneri viszonyát tárják fel, amikor az otthoni tanulást vizsgálják, amikor a családi életre nevelés számtalan dimenzióját mutatják be.²

Komlósi Sándor tanár úr sokat tett annak érdekében is, hogy munkatársainak, hallgatóinak világra való nyitottságát alapozza, támogassa széleskörű nemzetközi szakmai kapcsolatainak mozgósításával, nemzetközi konferenciák szervezésével, nemzetközi kutatói, oktatói, hallgatói csoportok patronálásával. Szakmai közéleti tevékenységében, tudományos testületi tisztségeiben is a folyamatos újító szellem, a fiatalos lendület és elkötelezettség vezérelte.

Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia neveléstudományi és neveléstörténeti albizottságának, a tőle megszokott igényességgel látta el az MTA Pécsi Bizottsága szakbizottságának titkári, majd elnöki teendőit. Szakmai, tudományos és oktatói munkássága elismeréseként 1986-ban Apáczai Csere János-díjat kapott. Tudása, szorgalma, oktatói és kutatói tisztessége mérvadó számunkra.

Köszönjük mindazt az értéket, amit örökölni ránk hagyott dr. Komlósi Sándor, szeretett kollégánk!³

¹ *Könyvei:* Neveléstörténet (1958, 1972, 1983), *Early Child Care in Hungary* (1972), *Családi életre nevelés* (1975, 1994), *Munkára nevelés a családban* (1972).

² Komlósi Sándor publikációinak száma 158. Önálló és társszerzős kötetek, könyvszerkesztések, tanulmányok, cikkek, könyvismertetések, kutatási beszámolók stb., közöttük több német, angol, orosz és francia nyelveken.

³ A laudációhoz felhasználtam dr. Bárdossy Ildikónak, a PTE BTK Neveléstudományi Intézet intézetvezető egyetemi docensének 2007-es megemlékezését, amely a Dunántúli Naplóban jelent meg.

R. VÁRKONYI ÁGNES

Köpeczi Béla (1921–2010)

1.

Sokféle életművet hagyhat maga mögött a távozó. Írói alkotásokat, tudományos munkák együttesét, közéleti működést, tanári életpályát. Köpeczi Béla életművének a politika, a tudomány, a közélet térreumait átfogó pályáin kívül van még egy fontos vonulata: az, amely Comenius-hoz kötődik. Több vonatkozásban is. Részt vett a Magyar Comenius Társaság megalapításában, pártolta konferenciáit és munkásságának fontos fejezetei kapcsolódtak Comenius életművéhez.

Hogyan lehetett ideje ilyen sokrétű tevékenységre? Válasza a kérdésre úgy szólt, hogy az évi szabadságait jól használta fel. Örökös szabadságra távoztával 2010. január 17-én, 89 éves korában annak az ellentmondásnak a megfejtését is az utókorra bízta, hogy miként viszonyul egymáshoz a letűnt rendszer művelődéspolitikusa és a maradandó műveket alkotó tudós életpályája. A következőkben miután végigfutunk életén, rendkívül kiterjedt tudományos életművéről három téma köré csoportosítva adunk vázlatos áttekintést. Ezek: 1. A Rákóczi-szabadságharc, 2. Erdély története, 3. Comenius és hatása néhány művében.

Tudósi habitusának lényegét, szerteágazó munkásságának tartományait nehéz röviden körülhatárolni. Amikor megismertem, érdeklődési köréről számomra meglepően nyilatkozott. A Történettudományi Intézetből jöttünk a Múzeum utcán, s alig félórával azelőtt kaptuk a megbízást, hogy életrajzot írjunk II. Rákóczi Ferencről, rövid határidőre, Thaly Kálmán történetírását követve, marxista szellemben. Egyszerűbb lett volna, ha a Mount Everest megmászására küldenek engem, a huszonéves kezdő kutatót és őt, aki a Párizsból hozott sötétkék nagykarimájú elegáns francia kalapjával maga volt az akkoriban naponta elátkozott Nyugat.

1952-ben jártunk, a hidegháború légköri viszonyai közepette, s hogy a zűrzavar teljesebb legyen kijelentette, őt valójában a filozófia érdekli.

Tudományos és közéleti kettős pályájához egyaránt bőséges indíttással szolgált a szülőföld, és a XX. század változó világa. Bethlen Gábor fejedelem hagyományait őrző kollégiumáról híres Nagyenyeden született, 1921. szeptember 16-án, a kevéssel több, mint egy éve aláírt trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt Transylvániában. Középiskoláját magyar és román tanulmányokkal a kolozsvári Református Kollégiumban végezte. Mint érettségizett diák 1940-ben a második bécsi döntéssel Magyarországnak visszaadott Észak-Erdélyből mehetett Budapestre, és sikeres „fejkopogatással” bejutott a francia mintára alapított Eötvös Collegiumba, ahol az ország értelmiségi elitjét a szellem függetlenségének jegyében nevelték, és a legmagasabb színvonalú szakképzésben részesülhetett. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán francia–román–olasz tanulmányait megszakította a háború, az érsekújvári alakulattal vitték nyugatra, angol hadifogságba esett, s a Nemzetközi Vöröskeresztnél tolmács lett. Kint maradhatott volna, de mint a 17. század peregrinus diákjai visszatért a háború verte hazába.

A porig bombázott Budapesten az Eötvös Collegiumban szaktanárától, Gáldi László professzortól rendkívüli felkészítést kapott. Tanulmányait sikerrel érvényesítette a román nyelvjárásból írt szakdolgozatában és a Felső-Nagyszamos völgyében és Kolozsberzsán végzett román népnyelvi kutatásait összefoglaló tanulmányában.¹ Eckhardt Sándor professzor mellett a francia tanszéken Bethlen Miklós apokrif francia emlékirátát elemző disszertációjával szerzett doktorátust.

1946-ban, úgyszólván a kapuzárás előtti pillanatban francia ösztöndíjjal kijutott Franciaországba, s a Sorbonne-on megvédte doktori értekezését.² Emellett eljárt az *Institut des sciences politiques* előadásaira, s ellátta a párizsi magyar Intézet titkári teendőit. A Magyar Távirati Iroda kirendeltségének tudósítójaként történelmi jelentőségű események tanúja lehetett. Párizs a béketárgyalások lezárásának izgalmaiban élt, akkor járt ott a magyar küldöttség, hogy erdélyi határkiigazítást kérjen mintegy ötszázezer magyar érdekében, s garanciát nyerjen a Romániához csatolt 2 millió magyar védelmére. 1947. február 10-én a magyar delegáció a román, bolgár,

¹ *Une enquête linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie Nord 1942-1943.* (1985)

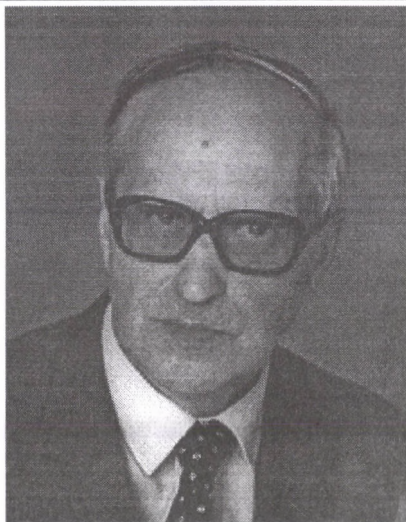
² Részt vett az *Ecole pratique des hautes études* és a világhíró *Ecole Normale Supérieure* szemináriumain. Doktori értekezése: *Les révolutions de Hongrie devant l'opinion française sous Louis XIV.* Mellékletei *Stendhal en Hongrie* és *Les mots d'emprunt hongrois dans la langue roumaine* voltak.

Dr. Köpeczi Béla akadémikus

olasz, finn küldöttséggel együtt aláírta a második világháborút lezáró békét. Megszűnt a hadiállapot, de a szovjet csapatok Magyarországon maradnak.

Pályáját a franciaországi évek erősen meghatározták. Innen hozta haza feleségét, Bölcskei Editet, akit könyvei bevezetéseiben mindvégig hűséges segítőjének nevezett. Párizsi éveiből származtak eleven kapcsolatai a francia kulturális és tudományos élet személyiségeivel, s itt született felismerése is, hogy a magyar kultúráról, a magyar történelemről külföldön semmit vagy keveset tudnak, s amit tudnak, azt is rosszul tudják. Itt alakult ki érdeklődése a francia irodalmi áramlatok iránt és szándéka, hogy feltárja a magyar–francia kapcsolatokat.

Magyarországra 1949 végén visszatérve merőben megváltozott viszonyokkal kellett szembenéznie. Koncepciós perek, lezárt határok, vasfüggöny, államosítások, kitelepítések. Megszüntették az egyházi iskolákat, megrogtálták a Magyar Tudományos Akadémia tagjait, betiltották a népi kollégiumokat, és 1950-ben feloszlatták az Eötvös Collegiumot. Megalakult a Magyar Tudományos Tanács, zajlott a kulturális élet ideológiai átrendezése. Milyen személyi, lelki, etikai indítéka voltak, hogy bekapcsolódott a munkásmozgalomba, tagja lett a Magyar Dolgozók Pártjának, majd utódpartjainak? Miért vállalta, mi vitte rá, hogy mint a Sorbonne doktora elvégezze a Marxista-Leninista Esti Egyetemet? Ezzel töretlenül emelkedő közéleti, tudomány- és művelődéspolitikai pályára került. 1954-től a Kiadói Tanács feladatát látta el, 1955-től a Kiadói Főigazgatóságot vezette, 1963 végétől pedig két éven át a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Kulturális osztályát irányította. Közben tanított az ELTE francia tanszékén, 1965 és 1967 között ellátta a tanszékvezetői, 1967 és 1970 között az ELTE rektorhelyettesi feladatait. Az irodalomtudomány kandidátusi (1959) majd doktori (1965) fokozatának elnyerése után 1967-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1976-ban rendes tagjává választotta. 1970 és 1982 között az Akadémia

főtitkára, majd főtitkár-helyettese lett. 1982 és 1988 között művelődési miniszter, 1987-88-ban mint elnök az Országos Közművelődési Tanácsot irányította. Első írásai rövid esszék és tanulmányok a francia és a román irodalom közismert személyiségeiről.³

2.

Legtöbb időt, energiát hosszú pályáján megszakítás nélkül mindvégig a Rákóczi-szabadságharc történetére fordította. Amikor feltették neki a kérdést, hogy irodalmi és nyelvész képzettségéhez képest miért ír történeti műveket, kijelentette: történeti vizsgálatok nélkül a korszak irodalma sem érthető. Emellett az ösztönözte, hogy a szabadságharc „igazi arcát megtalálhassuk”. A feladat több történetíró is foglalkoztatott. Különleges körülmények között. A történettudományt a pártállam kivételes helyzetbe emelte, és ideológiai ellenőrzése alá vonta. A tudomány belső követelményein azonban önálló, szakszerű fejlődését ösztönözték az adott és változó lehetőségek között.

A Rákóczi-szabadságharcról eltérő értelmezések éltek. A hatalom hivatalos ideológiája jegyében pedig elég sematikus felfogásban foglalkoztak a magyar történelem e korszakos eseményével. A Magyar Történelmi Társulat elnöknője, Andics Erzsébet 1949. évi programjában azt hirdette meg, hogy Thaly Kálmán akkor már szakmailag erősen vitatott történetírását kell folytatni. Ugyanakkor tovább élt Szekffü Gyula igényesen szakszerű, de koncepciójában ugyancsak vitatott véleménye, amelyben a magyar történelem fő vonulatát, az ország jövőjét a Habsburg Birodalom kötelékében látta biztosítottak, és a Rákóczi-szabadságharcot mellékes, hatástalan eseménynek tekintette.⁴ Következésképpen tovább folytak a romantikus kuruc-labanc nézetek meddő vitái. Előtérbe került a második világháború népfrontos politikájának modellje is, s a százezer főnyi szovjet haderővel megszállt országban a Habsburg Birodalom elleni harcot a társadalom egyértelműen aktualizálta.

1950-ben a Magyar Történelmi Társulat sorozatot indított a magyar történelem kimagasló eseményeiről a társadalom legszélesebb körei számára. Köpeczi Béla megírta Esze Tamás történetíróval együtt a tarpai sókereskedő jobbágyból Rákóczi hadseregében ezeres kapitányi rangra emelkedett Esze Tamás történetét.⁵ Ez más tanulmányokkal együtt nem

³ Babeuf, Victor Hugo, Aragon, Balcescu, Eminescu.

⁴ Szekffü Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1913.

⁵ Esze Tamás – Köpeczi Béla: Esze Tamás. Bp., 1951.

egyezett a szabadságharc egészéről a pártállam akkori hivatalos felfogásával, s hivatalos elvárásnak megfelelő összefoglaló művel.⁶

A szabadságharc valóságghű értelmezése érdekében Köpeczi Béla néhány kollégájával együtt jelentős munkát vállalt. Hatalmas ismeretlen forrásanyagot feltárva elkészült II. Rákóczi Ferenc életrajz maradandó értékeit a három kiadás jelzi.⁷ A biográfia korszerű követelményeit érvényesítő munka újdonsága abban állt, hogy az addig főleg fegyveres harcnak felfogott vállalkozásról kimutatta, hogy Rákóczi új államot szervezett, az ország korszerű berendezését kezdte meg. Olyan kutatók, mint Benda Kálmán, Maksay Ferenc, Wellmann Imre munkáit is összefoglalva vázolta az ország társadalmi viszonyait és a magyar diplomáciai szervezet felépítését. A Szlovákiában is megjelent mű elsőként hangsúlyozta a fejedelem korszerű államszervező munkájával összefüggésben az egész Európát átfogó diplomáciáját, elmélyült francia kapcsolatait, a szatmári béke kompromisszum jellegét s a Rákóczi-emigráció történelmi hatását.

Időközben létrejött a Rákóczi-szabadságharc történetével foglalkozó kutatókat összefogó kör, amelyben Köpeczi Béla évtizedeken át következetesen és aktívan vett részt. E körben tapasztalt történetírók és fiatal, kezdő kutatók egyaránt megtalálták a helyüket, történészek, hadtörténészek, egyháztörténészek s a rokon tudományok, az irodalomtörténet, néprajz, művészettörténet művelői egészen korán sajátos interdiszciplináris műhelyt alkottak. Ma is nélkülözhetetlen forrásokat tártak fel, forráskiadványokat adtak ki. Megbeszéléseikre bevonták a szomszéd országok magyar történészeit. Köpeczi Béla magas beosztása ellenére következetesen részt vett a különböző megbeszéléseken, konferenciákon, főleg itt, Sárospatakon, Vaján, Szécsényben, hozzájárulva a regionális kutatások kialakításához. Ezeken a többnapos összejöveteleken, amelyekre rendszeresen jöttek egyetemisták is, eleven vitaszellem érvényesítette a lényegét, hogy a tudomány különböző vélemények ütköztetésével megy előbbre. Köpeczi Béla közéleti tekintélyének háttérével valósulhatott meg, hogy a külföldi kutatók bevonásával rendezett konferenciákon Rákóczi Ferenc politikája ma már mint a XVIII. századi Európa változásának tényezője áll előttünk.

Több nélkülözhetetlen forráskiadást tett le a tudomány asztalára, vagy járult hozzá megjelenésükhöz.⁸ A különböző politikai álláspontot

⁶ Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc. Bp., 1953.

⁷ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1955. Bővített és javított kiadása Bp., 1976, 2003.

⁸ II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Válogatta és a bevezető tanulmány írta Köpeczi Béla. Bp., 1958.

képviselő magyar, német, francia, angol kortársak korabeli naplóit, feljegyzéseit, jelentéseit *Rákóczi-tükör* címmel kiadott kétkötetes forrásgyűjtemény⁹ bevezető tanulmánya a nemzeti kérdésről zajló vitában nyújtott eredeti, az úgynevezett kuruc-labanc álláspontot meghaladó, az adott kor értékrendjéből következő megoldást. Régi adósságot törlesztett és újabb kutatásokat indított el II. Rákóczi Ferenc irodalmi műveinek Köpeczi Béla főszerkesztésével és szerzői munkájával megindított kritikai jellegű kiadása. A főszerkesztő hivatali tekintélye nélkül a kezdeményezés elvérzett volna a pártállam ideológiai zátonyain, mert az volt a hivatalos álláspont, hogy Rákóczi vallásos műveit már nem érdemes kiadni. Ezzel szemben a nagy szerkesztőbizottsággal és két szerkesztővel meginduló munka nemcsak az *Archívum Rákócziánium* sorozatcímmel, hanem tartalmában is a folyamatosságot teremtette meg.¹⁰

Néhány régi történetíró ugyan már felismerte, hogy Rákóczi diplomáciájának tengelyében a francia kapcsolatok álltak, de valóságghű megismerését hamisítványok, téves megítélések akadályozták. Érthető, hogy Köpeczi Béla – amint írta – „a kutató izgalmaival” látott neki a párizsi Külügyminisztériumi Levéltárban őrzött nagy mennyiségű forrás szisztematikus feldolgozásához. Monográfiája,¹¹ amely később franciául is megjelent, nagymértékben hozzájárult annak bebizonyításához, hogy a Rákóczi-szabadságharc szerves része volt az egész Európát fegyverbe állító spanyol örökösödési háborúnak, és Franciaország javára hatékonyan befolyásolta az erőviszonyokat. Diplomácia vizsgálataiból két további nagy téma következett. Egyrészt Rákóczi szellemi felkészülésének, intellektuális képzettségének tisztázása.¹² Másrészt Szekfű Gyula Rákóczi-könyvének és az emigrációt elítélő felfogásának nagy forrásanyag alapján történő kritikája.¹³

⁹ Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztettem, az előszót és a naplórészleteket ismertető tanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. I-II. Bp., 1973. Második kiadás Osiris, 2004.

¹⁰ Az Emlékiratok (1978), a Politikai és erkölcsi végrendelet (1984), a Fohászok (1994) és a Meditációk (1997). Borzsák István, Déri Balázs, Hopp Lajos, Kovács Ilona, Tüskés Gábor közreműködésével jelentek meg.

¹¹ Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp., 1966.

¹² Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszméi útja. Bp., 1982.

¹³ Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp., 1991. Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi(1913) című művével már a múltban is olyan neves történetírók vitatkoztak, mint többek között Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Károlyi Árpád. Majd Szekfünek a Magyarország jövőjét kizárólag a Habsburg Birodalom kerekei között vélő felfogására a történelem, a Monarchia felbomlása adott nehezen megfellebbezhető választ. Az 1960-as évektől kezdve pedig számos történetíró szembesítette Szekfű felfogását új kutatási eredmé-

Több, itt nem említett tanulmányával együtt Köpeczi Béla eredményei megkerülhetetlenek a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatásában.

3.

Az *Erdély története* háromkötetes mű főszerkesztői feladatát, majd nemzetközi vitáit, szakmai, politikai felelősségét Köpeczi Béla rendkívül nehéz körülmények között vállalta. A mű jelentősége érdemben mai viszonyaik közt alig méltányolható. Erdély története az 1950-es, 1960-as években tabu témának számított, kutatását a pártállam, a tudománypolitika nem támogatta. Miközben a románok kiadták a szélsőséges, magyarellenessé szemponthozat értékesítő, majd magyar fordításban is napvilágot látott kétkötetes Erdély-történetüket.¹⁴ Amikor 1974 körül a Történettudományi Intézet néhány munkatársa úgy vélte, lépni kell, és Szász Zoltán Makkai Lászlóval együtt kidolgozta a tervet, nyilvánvaló lett, hogy a szigorúan tudományos alapokra építendő Erdély-szintézis ügye zátonyra fut, ha nincs tekintélyes főszerkesztője. Ilyen körülmények között vállalta el a főszerkesztői munkát Köpeczi, aki akkor éppen az MTA főtitkárából főtitkárhelyettesé „lépett elő”.

Az Erdély történetével már korábban is behatóan foglalkozó Köpeczi szerkesztők – Mócsy András, Makkai László, Szász Zoltán és Barta Gábor – segítségével irányította a munkát, s a három kötet egyes fejezeteit a korszak szakértői írták meg.¹⁵ A szerzők a főszerkesztővel együtt megállapodtak abban, hogy az elfogultságokat kerülő szándékkal egyaránt figyelnek mindhárom nép, a magyarok, szászok, románok történetére, s egyetemes összefüggéseket értékesítő, objektív igényű fejezeteket írnak. Az elkészült részeket a szerzői kollektíva közösen megbeszélte, s a vitákban olykor részt vettek erdélyi magyar történészek is. Teljes illegálisan és a legnagyobb titoktartás mellett. A főszerkesztő értékesülni hagyta az eltérő nézeteket, s így több kérdéssről eltérő vélemények, hangszlyok is megtalálhatók a kötetekben. Menet közben a szerző közösség úgy döntött, hogy az eredetileg Trianonnal záruló tárgyalást szükséges 1985-ig elvinni, s miután a felkért szerző végül sem vállalta, az akkor

---

nyekkel: R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban I-II. Bp., 1973. Továbbá Dénes Iván Zoltán: A realitás illúziója, illetve Glatz Ferenc művei.

¹⁴ Constantin Daicoviciu, Stefan Pascu, Tiberiu Moraru, Victor Cheresesiu, Imreh István, Alexandru Meamtu: Din Istoria Transilvaniei. Erdély története. Fordította Szobcsak Teréz és Fischer György. I-II. Bukarest, 1964.

¹⁵ Tóth Endre, Mócsy András, Vékony Gábor, Bóna István, Makkai László, Barta Gábor, Péter Katalin, R. Várkonyi Ágnes, Trócsányi Zsolt, Miskolczy Ambrus, Szász Zoltán.

már váratlanul miniszterré kinevezett főszerkesztő készítette az adott politikai lehetőségek között vázlatos áttekintést, amelyet a szerzői kollektíva kritikája alapján javított.

Az *Erdély története* magyarul 1986-ban jelent meg, s páratlan érdeklődés fogadta. Előfordult, hogy a szállítmányt be se vitték az üzletbe, hanem a teherautóról vásárolták meg.¹⁶ A magyar történettudomány szakmai elismerését vitaútesen kívül Akadémiai Díj jelezte.¹⁷ Románia tiltakozása várható volt, az örület nem. Ceaușescu a dákó-román kontinuitás mellett kiállva a munkát „történelemhamisításnak” minősítette, a *Times* fizetett hirdetésében román történészek ugyancsak élesen elítélték, és Romániában tiltott, üldözött könyv lett a három kötet. Így a magán-szakmai levelezésekben mint „három a kislány”, „a mesebeli három kívánság” vagy a Varázsfurolából „a három gyermek bölcs tanácsa” és hasonló fedőnevekkel emlegették. A páratlanul élénk nyugati érdeklődést jelezte Köpeczi Béla kitüntetése a Francia Akadémia Aranyérmével, s a Párizsi Magyar Intézetben G. Le Goff elnökletével román és francia történészek bevonásával rendezett vitája 1992 novemberében.

A vállalkozás tudományos értékét legtalálóbban a külföldi magyarság véleményét összefoglaló, az Erdéllyel sokat foglalkozó Illyés Elemér fejezte ki: „Régóta vártunk ilyen nemzetközi szintű, nagyméretű munkára, amelyet nemcsak időszerűsége, de elsősorban tudományos megalapozottsága, ismeretközlő értéke és tárgyilagos hangvétele emel minden eddigi vállalkozás fölé. Tettnek lehet tekinteni.”¹⁸ Bizonyos, hogy az Erdély története hozzájárult ahhoz a történeti és írói munkákkal is segített sokrétű folyamathoz, amely a szellemi vasfüggöny lebontásának nevezhető. Sajnos ennek tárgyilagos föltárásával maig adós a tudomány.

4.

Ebben a körben nem kell hangsúlyoznom, hogy Köpeczi Béla meszesemenően segítette a Magyar Comenius Társaság megalakulását, és a Társaság díszelnöke és hűséges munkatársa volt. A Társaság megalakítását 1984-ben javasolt Kardoss Béla öregdiák Földy Ferenc főigazgatónak. A főigazgató úr Köpeczi művelődési miniszterhez fordult, s meg-

¹⁶ Két újabb kiadás követte. Egykötetes változatban magyar, német, francia és angol nyelven (1990, 1992, 1994), a három kötet angolul 2001-2002-ben Király Béla sorozatában, a Columbia Egyetem kiadójánál látott napvilágot az 192-1985 közötti fejezet nélkül.

¹⁷ Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9-10. Szerkesztette: Rácz István. Debrecen, 1988.

¹⁸ Új Látóhatár, 1987.

alakult a szervező bizottság Bakos József, Gönczy Ákos, Földy Ferenc, Hörcsik Richárd, Ködöböcz József, Szentimrei Mihály, Újszászy Kálmán és mások részvételével. Munkásságukról Köpeczi Béla a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg.¹⁹

Jellemző az akkori viszonyokra a Belügyminisztérium bizalmatlansága. Mitől félték? Comenius nemzetközi hatásától, önálló gondolkozásra nevelő pedagógiájától? Vagy egyszerűen a civil kezdeményezés keltett gyanút? Az engedélyt a Belügyminisztérium csak két év után, 1986-ban adta meg. 1988-ban Köpeczi – mint maga írta „elég különös körülmények között” – megvált a miniszteri széktől. Amikor a parlamentben elbúcsúzott a képviselőktől, Földy Ferenc főigazgató néhány képviselőtársával nem járult hozzá felmentéséhez.

Comenius munkásságának egyetemes jelentőségét hangsúlyozva javasolta, hogy a Társaság vegye fel a kapcsolatokat a külföldi, főleg a csehországi és a szlovákiai egyetemekkel és kutatóhelyekkel, mert Comenius egészen korán felismerte Közép-Európa országainak egymásrautaltságát is. Ismeretes, hogy Köpeczi talán az egyik első volt a magyarországi kutatók között, aki a közvéleménnyel foglalkozott. Ha Comenius közvetlen hatására nincs is bizonyítékunk, a közös érdeklődési kört nem tagadhatjuk.

Comenius 1628-ban írt, de szélesebb körben csak az 1663. évi amsterdami kiadásból ismert, *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című világhíres műve tanúsítja, hogy felismerte a 17. század nagy újdonságát, az újabban „információrobbanásnak” nevezett jelenséget, azt, hogy a hírlevelek, újságok, a nyomtatott tájékoztatások rohamos elterjedésével nemcsak felvilágosítani, hanem manipulálni is lehet a különböző társadalmi rétegeket. Az ifjú vándor a „hírhajhászok között” felismeri, hogy „gyakran terjed el a szomorú hír, mely kedvét szegte mindenkinek; ámde csakhamar felhangzott egy másik, s már nevetés lett a félelemből”.²⁰ Köpeczi a párizsi, hollandiai és belgiumi napi és időszaki sajtó híreit, információit dolgozta fel a Wesselényi-szervezkedéstől kezdve gróf Thököly Imre harcain át a török szövetségéig. Hangsúlyozva a Habsburg-kormányzat jól szervezett propagandájának meghatározó erejét és politi-

¹⁹ Köpeczi Béla: A Magyar Comenius Társaság megalapítása. Bibliotheca Comeniana XI. Sárospatak, 2004. 47-50.

²⁰ Johannes Amos Comenius: A világ útvesztője és a szív paradicsoma. Fordította Dobossy László és Mayer Judit. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Komor Ilona. Madách Kiadó, Pozsony, 1977. 121-123.

kai ellenfeleinek hatását a francia közvélemény alakításában.²¹ A propaganda és a közvélemény jelentőségére ugyan már Balogh József felhívta a figyelmet, kijelentvén, hogy az első világháborút „nem a harctéren vesztette el a magyarság, hanem a nyugat-európai közvéleményben”, az újabb kutatások eredményei bizonyítják, hogy milyen hatalmas területre irányított a figyelmet.²²

Miért nem folytatta közvélemény kutatásait Köpeczi Béla? Nyilván nem hagyhatta érintetlenül sem az 1956. évi forradalom nemzetközi visszhangja, a rendszer folyamatos bírálata, sem a hatalom álláspontját képviselő hivatala révén az írók, általa „nem kívánatos jelenségnek” minősített munkáiban kifejeződő értelmiségi közvélemény. Egy majdani, a mélyebb rétegekig hatoló histográfiai vizsgálat minden bizonnyal kimutatja majd rendelkezései politikai-hatalmi hátterét. A tudományos életmű elemzője számára a korélmények tudományos tájékozódásra váltó metamorfózisa érdemel majd alaposabb elemzést.²³

Nem tekinthetünk el attól sem, hogy Köpeczi művelődéstörténeti érdeklődését különösen ösztönözte Comenius koncepciója, amellyel a filozófiát, pedagógiát és a politikát kulturális programjában összefogta. Előszeretettel vizsgálta a hosszú távú folyamatokat a felvilágosodással foglalkozó, Mátraházán rendszeresen megrendezett konferenciákon.

Comeniusnak a művelődés jobbító erejébe vetett optimizmusa fejeződött ki egyik utolsó beszélgetésében is. Tisztában volt a súlyos körülményekkel, a megosztottsággal, az iskolák és egyetemek színvonalának süllyedésével, a történetismeret vesztes romlásával, de úgy vélte, eljön az idő, hogy egymásra találjanak a kiművelt emberfők.

²¹ Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. Némileg kibővített kiadása: Staatsräson und christliche Solidarität. Bp., 1983.

²² Balogh József: Nemzeti önismeret. Magyar Csillag, 1943. nov. 15. i sz. Lásd G. Etényi Nóra: Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003 és ugyanő: Pamflet és politika, A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Bp., 2009.

²³ Lásd például az Európa és a Rákóczi-szabadságarc című tanulmányát. A szövegek fordítói: András László, Benda Kálmán, Jánosi István, Jékely Zoltán, Kosáry Domokos és mások, s a kötetet Ortutay Gyula és Pamlényi Ervin szerkesztette. Bp., 1970.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Király István, a tudós és politikus

Király István (1921–1989) tanár, irodalomtörténész, szerkesztő, politikus, az irodalomtudomány kandidátusa (1953), doktora (1967), az MTA levelező tagja (1970), rendes tagja (1979). Gimnáziumi tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakán diplomázott Eötvös kollégistaként. 1944-től középiskolai tanár, 1947–49-ben az OSZK könyvtárosa, 1948–50-ben az Eötvös Kollégium tanára, 1949–50-ben az ELTE intézeti tanára, 1950–56-ban docense. 1957–61-ben a szegedi egyetem tanszékvezető egyetemi tanára. 1961-től haláláig az ELTE egyetemi tanára, 1965–88-ban a XX. századi magyar irodalom tanszék vezetője. 1949–50-ben és 1953–56-ben a *Csillag* című folyóirat szerkesztője, 1962–63-ban a *Kortárs*, 1975-től haláláig a *Szovjet Irodalom* főszerkesztője. 1971–85-ben országgyűlési képviselő. Kossuth-díjas (1953), Állami Díjas (1973).

E lexikon tömörségű szócikk alapján ismert és elismert tudós képe bontakozik ki előttünk. Király István irodalomtörténész, tanári és közéleti pályája jól példázza a második világháború után szerephez jutó fiatal értelmiség fejlődési útját, az eszmékkel való azonosulását, a hatalomhoz való viszonyát. Sorsát különböző tényezők alakították, ezeket kíséreljük meg számba venni.¹

¹ **Felhasznált irodalom:** Aczél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar. Szeged, 1989. - Béládi Miklós (szerk.): Irodalmi élet és irodalomkritika. In: A magyar irodalom története 1945–1975. I. k. Bp., 1981. - Bolvári-Takács Gábor: Közéleti személyiségek pataki diákemlékei az 1920–40-es évekről. = Sárospataki Füzetek, 2010. 1. sz. - Csáki Judit – Kovács Dezső (szerk.): Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sors történetéből. Bp., 1990. - Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, 1–3. k. Bp., 2003. - Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon 1978–1991. Bp., 1994. - Király István. Györffy Miklós interjúja. In: Vámos György (összeáll.): Az

A nemzedéki tényező

A 40-es évek végétől a kommunista párt által irányított tudománypolitika egyik sarkkövét jelentette a társadalomtudományok új eszmei alapokra helyezése. E törekvések nyomán szükségképpen fiatal kutatókat vontak be a tudományos közéletbe, juttattak katedrához. Az irodalomtudomány területén lényegében két generáció vette át a „stafétabotot”, s befolyásolta a tudományág fejlődését egészen a 80-as évek végéig. Az első nemzedékhez sorolható Bóka László (1910–1964), Kardos Tibor (1908–1973), Sőtér István (1913–1988), Tolnai Gábor (1910–1990), Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) és Waldapfel József (1904–1968), akik 1948–55 között lettek akadémiai tagok. E nemzedék tagja volt pl. – más tudományágakban – Bibó István, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula is. A második generáció 1965–73 között foglalta el helyét az akadémián: Király István, Klaniczay Tibor (1923–1992), Köpeczi Béla (1921–2010), Nagy Péter (1920–2010), Pándi Pál (1926–1987), Szabolcsi Miklós (1921–2000), Szauder József (1917–1975). Hozzájuk sorolható Németh G. Béla (1923–2008), Tarnai Andor (1925–1994) és Tóth Dezső (1925–1985) is, akik később lettek akadémikusok.

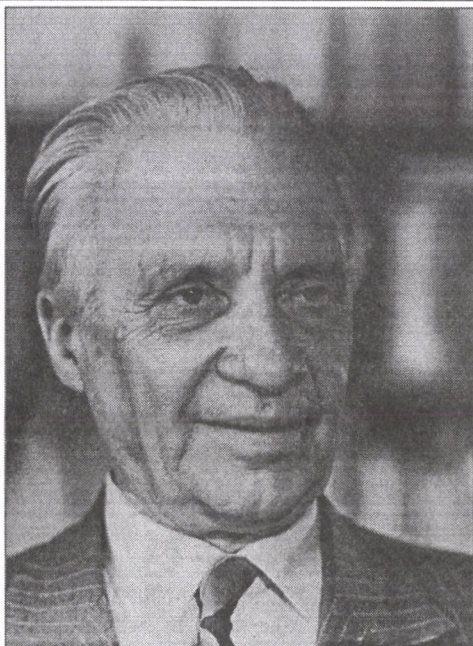
A nemzedéki összetartozás jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Az irodalomtudományban az 50-es évektől alapvetően a felsorolt tudósok foglalták el a döntéshozó pozíciókat (akadémiai bizottságok, irodalomtudományi intézet, egyetemi tanszékek, szerkesztőségek), a kutatási területeket felosztották egymás között, s mások felzárkózására csak elvétele biztosítottak lehetőséget. Másrésztől a mindenkori hatalom – akár a Rákosi-, akár a Kádár-korszakban – megnyugodva vette tudomásul, hogy lényegében ugyanazokkal a személyekkel kell megegyeznie, illetve a szellemi kapacitásuk ideológiai feladatokhoz folyamatosan és korlátlanul hasznosítható.

Mindez természetesen nem zárta ki, sőt – paradox módon – erősítette az említett tudósok magas színvonalú szaktudományos munkásságának kialakulását. A folyóiratcikkek, előadások, tanulmánykötetek, monográ-

---

utak összefutnak. Bp., 1987. - Király István emlékezete. Szovjet Irodalom, 1990. 2. sz. - *Király István*: Ady Endre, 1–2. k. Bp., 1970. - *Király István*: Hazafiság és forradalmiság. Bp., 1974. - *Király István*: Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az első világháború éveiben. Bp., 1982. - *Király István*: Irodalom és társadalom. Bp., 1976. - *Király István*: Kosztolányi. Vita és vallomás. Bp., 1986. - *Király István*: Kultúra és politika. Bp., 1987. - *Király István*: Mikszáth Kálmán. Bp., 1952. - *Király István*: Mikszáth Kálmán. Bp., 1960. - *Király István*: Útkeresések. Bp., 1989. - *Révész Sándor*: Aczél és korunk. Bp., 1997. - *Tarján Tamás*: Irodalomtudásaink könyvtárában: Király István. Irodalomtörténet, 1986.

fiák sora azt bizonyítja, hogy a felsorolt irodalomtörténészek máig időtálló művekkel gazdagították a magyar tudományt.

Király István irodalomtörténészi pályája Mikszáth, Ady és Kosztolányi búvkörében alakult ki. Legkorábbi jelentős munkája az 1952-ben megjelent Mikszáth-monográfia, amelyért a következő évben Kossuth-díjat kapott. 1956-tól haláláig társszerkesztője volt Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadásának. A Mikszáth-életrajzt utóbb, bővítve, újra kiadta. Fő műve az Ady-monográfia, amelyért 1973-ban Állami Díjjal tüntették ki. Monográfiaértékű tanulmánykötetet írt Kosztolányiról, de Németh László, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső életműve is foglalkoztatta.

A közéleti tényező

Király István – akárcsak nemzedékének többi tagja – par excellence közéleti személyiség volt. A szakmai közéletben ezt a kritikai attitűd folyamatos jelenléte biztosította. A korszak értelmisége a folyamatos ön-reflexió hatása és kényszere alatt végezte munkáját, az irodalomkritika jószerivel fontosabb volt magánál az alap kutatásoknál. További közéleti

jelenlétet biztosított a lapszerkesztés. Lényegében valamennyi vezető irodalomtörténész szerkesztő volt valamely folyóiratnál, így a szakmai közvélemény alakulására döntő befolyást gyakorolhattak. Mindez persze szoros pártfelügyelet alatt valósult meg. Király az 50-es években az ideológia és a kultúra teljhatalmú párt- és állami irányítója, Révai József tanácsadójának számított. Akkori – az 1953-as fordulat előtt meglehetősen dogmatikus – irodalmi-közéleti szerepléséről utóbb saját maga is elmarasztalóan írt. Ezt követően húsz évnek kellett eltelnie, hogy ismét tartós lapszerkesztői munkát vállaljon. 1975-ben indult meg a *Szovjet Irodalom* című havi folyóirat hazai kiadása, amelyet Király István haláláig főszerkesztőként jegyzett. Célja – bevallása szerint – az volt, hogy fórumot biztosítson a színvonalas kortárs irodalom számára.

Ami a politikai közéletet illeti, Király nemcsak Révai idején, de 1956 után, Aczél György kultúrpolitikai működése alatt is a tanácsadók szűk köréhez tartozott. Részt vett a népi írókat elmarasztaló 1958-as párthatározat megszövegezésében, és az irodalmi életet érintő más ügyekben is súlya volt szavának. 1971-ben országgyűlési képviselőnek jelölték. Három cikluson át, 1985-ig volt széke a parlamentben, s annak kulturális bizottságában. Politikai misszióinak tekintette, amikor tollat ragadott a mindennapok forradalmiságáról, a hazafiságáról, a modernizmusról, a kultúra nemzeti és nemzetközi jellegéről. Élete végéig baloldali elkötelezettségű maradt. Talán jelképes, hogy négy nappal a Magyar Köztársaság kikiáltása előtt, 1989. október 19-én hunyt el.

Az emberi tényező

Király István református lelkészcsaládból került a pataki Kollégiumba, ahol 1931-től 1939-ig volt diák. Értékközpontúság jellemezte, minden tekintetben. Az ottani oktatási rendszert – utólag visszatekintve – a legjobbnak tartotta az akkori Magyarországon. Számára Patak három dolgot jelentett: a múltban gyökeredző egészséges puritanizmust, amelylyel a munka szeretetére nevelték; a szabadságharcos hagyományokat és a történelmi levegőt; végül, a jórészt demokratikus tanár-diák viszonyt. Itt vált meggyőződésévé a minőségelv, a tehetséggondozás, a jó értelemben vett elitképzés fontossága. Eredendő értelmiségi attitűdjének később nagy hasznát vette, hiszen elsősorban a szellemi javakért élt. Húszezer kötetes könyvtárának a szakmában is csodájára jártak.

Másik jellemző vonása a patakiság tudatos vállalása. Sárospatak és iskolái sorsának alakulását figyelemmel kísérte. Támogatta a Magyar

Comenius Társaság létrehozását, amint Földy Ferencnek küldött, 1986. június 23-ai levelében írta: „Örülök, hogy megalakult a Társaság. (...) Meggyőződésem, hogy Patak ott hordja magában a magyar Oxford lehetőségét. Emberi elszánáson, odaadáson múlik, hogy ez a lehetőség valóssággá is váljon.” Egyetértett a Sárospataki Diákegylet megalapításával is, erről 1989. március 30-i, e sorok írójának címzett levelében így fogalmazott: „Munkájukat változatlanul fontosnak tartom. Szükséges, hogy Sárospatak ne csak egy földrajzi hely legyen, de ott éljen mélyen bevésve az emberek tudatában is. Egy nemzeti értéket őriznek vele, s minden olyan egyesülés, amely intézményesíti ezt a tudatot, fontos.”

Utolsó kötete 1989-ben jelent meg, *Útkeresések* címmel. Bár ebben pataki vonatkozású írást nem találunk, a külső borítólapra a kollégiumi Berna-sor színes fotója került. A fehér falak nemes tisztaságot sugallnak, s aligha tévedünk, ha úgy véljük: a szerző e gesztussal hajdani iskolája előtt kívánt tisztelni. Az értékközpontúság vezette lánya, Király Júlia cselekedetét is, amikor 2006-ban apja magánkönyvtárának jelentős részét a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának adományozta. A gyűjtemény nyilvános és kutatható.

Király István kivételes műveltségű és érzékenységű tudós volt, aki ismerte és átélte a XX. század második fele magyar történelmének elmentmondásos viszonyait. Igyekezett úrrá lenni korának szellemi kihívásain, bár ez nem mindig sikerült maradéktalanul. Sokan szerették, sokan tartottak tőle, és bizonyára sokan hibáztatták is. De szavának, állásfoglalásának azok körében is súlya volt, akik nem értettek egyet vele.

Urbán György (1936–2011): Sárospatak

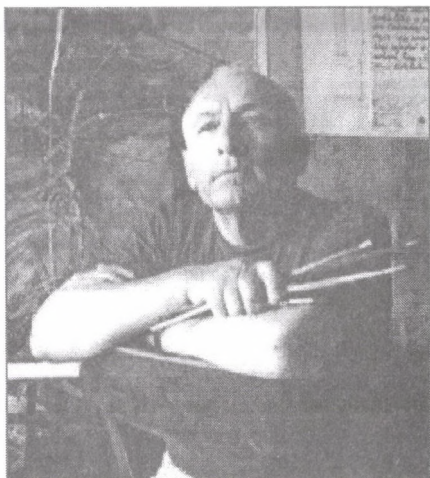
FÖLDY FERENC

Czinke Ferenc (1926–2000)

Czinke Ferenc nagyívű művészi pályafutásáról egy laudáció keretei között csak mozaikszerűen lehet szólni, de igyekszem életútját, személyiségét úgy bemutatni, mely művészetének megértéséhez elvezet.

A művész életrajzi vallomása szerint 1926. október 20-án – és nem a téves anyakönyvi bejegyzés szerint rögzített november 4-én – született a bodrogi Nagyrozvány-Meszesketanyán. Elemi iskoláit a tanyavilágban, középiskoláját Sárospatakon, a Református Tanítóképzőben végezte, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Később 1961 és 1964 között Derkovits-ösztöndíjban részesült, majd a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasa lett 1964-ben. Többször is, 1968-ban és 1972-ben járt Rómában az olasz kormány támogatását elnyerve. Tanulmányúton járt Ausztriában, Törökországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Szovjetunióban és Bulgáriában.

1964-től a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium, majd a Bolyai János Gimnázium rajztanáraként tevékenykedett 1986-ig, ahol megszervezte az ország első iskolagalériáját. Vendégtanárként tanított Svédországban és Finnországban. 1990-ben a Sárospataki Comenius Tanító-

képző Főiskola címzetes főiskolai tanára lett. A pataki tanítóképzőhöz egész életén át erősen kötődött, műalkotásainak bemutatásával, előadásával segítette az itt folyó oktató-nevelő munkát. Több alkotását ajándékozta Alma Máterének.

Czinke Ferenc kettős identitását egyrészt mint tanár, másrészt mint művész határozta meg. Büszkén felvállalta, hogy szeret tanítani, szeret gyerekekkel foglalkozni, amellet elismert művész volt hazánkban és külföldön egyaránt. Hivatásos festő- és grafikusművészként tagja volt a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és a párizsi UNESCO Nemzetközi Képzőművészeti Szövetségének. Rézkarcokat, litográfiákat, fametszeteket, kollázsokat, zománcképeket, komputergrafikákat készített. Jelentős sorozatai: Radnóti eclogák, Szlovák táncok, Koskirály, Requiem a vizekért, Édesanyám ikonja, Tihanyi szonáták, Sajkodi esték, Bukott angyal, Káin és Ábel, Józsefet eladják a testvérei, Veritas theatri. Czinke Ferenc olyan morális művész, aki munkáit személyes magatartásával hitelesítette. Ennek a moralitásnak legfőbb forrása az, hogy mindenkor felvállalta elkötelezettségeit: szülőföldje, származása, a világról vallott nézetei, gondolatai iránti felelősségét. Magatartásának másik fontos jellemzője a hatni akarás és a hatni tudás, a világ megváltoztathatóságába vetett hit.

Czinke Ferenc művei erősen kötődnek a szellemi és a tárgyi népművészethez, gondolatiságukban csonkítatlan műveket hozott létre népművészeti motívumok montázsszerű alkalmazásával. Művészetében a bibliai témák és a vallási jelképek időről időre visszatérnek, s olyan műveket eredményeztek, mint például a már említett *Káin és Ábel*, a *Józsefet eladják testvérei-sorozat* és az *Izsák feláldozása*. Falfestményei megtekinthetők Badacsonyban, Nógrádgárdonyban, Tihanyban, Salgótarjánban, Pácinban és a kuopioi kongresszusi palotában, Finnországban.

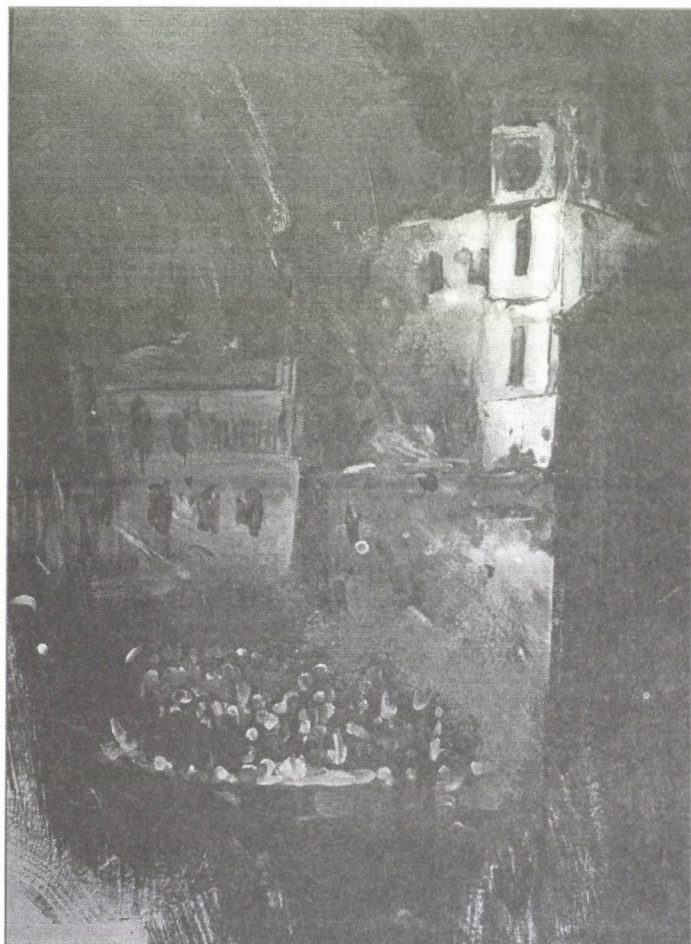
Képzőművészeti munkássága mellett több hazai irodalmi folyóirat közölte glosszáit, novelláit, tanulmányait. *Tihanyi mesék* címmel 1990-ben magyar-német nyelvű mesekönyve jelent meg. Több könyvet tervezett és illusztrált az Európa Könyvkiadó megbízásából. Egyike volt az 1986-ban megalakult sárospataki székhelyű Magyar Comenius Társaság alapítóinak. A Bibliotheca Comeniana könyvsorozatunk több kötetének címlapját is az általa készített Comenius-portré díszíti. Comenius-kutatóként a nagy pedagógus szülőföldjén, Uherski Brodban kutatómunkát végzett az *Orbis Pictus* grafikáinak eredete érdekelte. Sajnos erről szóló

előadását már nem tudta megtartani 2000 decemberében a Comenius Társaság felolvasó ülésén novemberben bekövetkezett halála miatt.

Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: az Oktatásügy Kiváló Dolgozója lett 1957-ben, Derkovits-díjat 1961-ben, SZOT művészeti díjat 1965-ben, Munkácsy-díjat 1968-ban kapott. A Magyar Népköztársaság Érdemes művésze lett 1975-ben és Kiváló művésze 1988-ban. Salgótarján és Pácin díszpolgárává fogadta. Állandó kiállítás mutatja be műveit a pácini Mágóchy-kastélyban.

Czinke Ferenc kiváló művész és EMBER volt, aki tíz éve váratlanul távozott el tőlünk. Alkotásai őrzik tartalmas életének értékeit.

Liptai Gábor festménye

FÖLDY FERENC

Huszár István (1927–2010)

Nagy veszteség érte a Magyar Comenius Társaságot ebben az évben, mert januárban a 24 éven át díszelnöki tisztséget betöltő dr. Köpeczi Béla akadémikus, szeptemberben pedig a társaság első elnöke, Huszár István politikus, közgazdász távozott el közülünk.

Huszár István megyénkben, Hernádkak községben született 1927-ben. Szegény földműves családból származott. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte. Tanítója igen nagy hatással volt rá, aki Sárospatakon szerzett képesítést. Példaképének tekintette. Így került ő is Sárospatakra, a Tanítóképző Intézetbe, ahol 1943-tól 1947-ig tanult. Kiváló tanulmányi eredményeire tanárai felfigyeltek, és könyvtárosi, szerktárosi, önképzőköri feladatokkal bízták meg. Javasolták neki, hogy egyetemen folytassa tanulmányait.

1947 és 1951 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre járt, politikai gazdaságtan szakon szerzett közgazdász oklevelet. Tanulmányai mellett dolgozott, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének, a NÉKOSZ-nak könyvtárosa, később titkára volt. A Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után a statisztikai tanszéken tanársegéd lett.

A pataki tanítóképzés 140. évében, „A sokoldalú személyiség neveléséről” tartott előadásában mondta: „a 26 éven át folytatott többé-kevésbé rendszeres oktatói tevékenységem során előttem volt mindig pataki tanáraink, Szathmáry Ferenc és Tóth Mihály példája, intelme, hogyan kell felkészülni egy-egy órára, a tanított tárgy ismeretanyagát hogyan lehet eredményesen átadni, diákjainkat tanulmányaikban és egyéb problémáikban segíteni.”¹

---

¹ Bibliotheca Comeniana VI. Comenius és a sárospataki iskola. Sárospatak, 1997. 212.

1953-tól a Magyar Dolgozók Párja (MDP), illetve az MSZMP KB. Terv-, Pénzügyi- és Kereskedelmi-, majd az Államgazdasági Osztályának munkatársa lett. 1961 és 1963 között a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese, 1963 és 1969 között elnökhelyettese, 1969 és 1973 között államtitkári rangban elnöke volt. 1973 júniusa és novembere között államtitkárként az Országos Tervhivatal első elnökhelyettese lett, s még ebben az évben, november 2-án a Minisztertanács elnökhelyettesévé választották meg. Ezt a rangos tisztséget hét éven

át töltötte be. 1975-től az Országos Tervhivatal és az Állami Tervbizottság elnöke is volt 1980-ig, kormánytagsága végéig.

1980-1985 között az MSZMP Társadalomtudományi Intézet főigazgatója, majd 1988-ig a Párttörténeti Intézet igazgatója volt. 1984-ben és 85-ben az Alkotmányjogi Tanácsnak is a tagja. A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa főtítkárává 1988-ban választották meg, a következő évben pedig elnök-főtítkára lett.

1980-tól Borsod-Abaúj-Zemplén megye 19. számú egyéni választókerületében Sárospatak és környéke országgyűlési képviselője. Az 1985-ös országgyűlési választáson kettős jelölést vezettek be hazánkban. Huszár István partnereként körzetünkben a Hazafias Népfrent engem jelölt, aki akkor a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgatója voltam. Hosszas gondolkodás után vállaltam csak, mivel jól ismertem és tiszteltem Huszár Istvánt, aki gyakran megfordult intézetünkben. Városunkat maradandó értékekkel gazdagította, például segítette az új vasútállomás és a Művelődés Háza megépítését.

A szoros választási eredmény nekem kedvezett. Később Baló György „Kilenc beszélgetés a 80-as évekből” című interjúkötetében olvasható, hogy az egyik közös jelölt gyűlésünkön így nyilatkozott: „ha én itt, Patakon szavaznék, nyugodt szívvel szavaznék Földy Ferencre. Kitűnő ember, nekem jó barátom. Bármilyen lehet a választás eredménye, nem

fog megváltozni köztünk a kapcsolat”.² Ez így is történt. Nagy volt az örööm, amikor 1988-ban a Hazafias Népfreont országos listájáról ismét tagja lett a törvényhozásnak. Ezt követően gyakran találkoztunk Sárospatakon és a Parlamentben is. Támogatta a Magyar Comenius Társaság szervezőmunkáját, megalakításának engedélyeztetését, ami abban a korban nem volt könnyű. Az 1986. július 21-én megtartott alakuló ülésen a Társaság elnökévé választotta. 1992-ig volt a Magyar Comenius Társaság elnöke, ekkor kérte, hogy mentsük fel az elnöki tisztség alól, s ettől az évtől lett a választmány tagja. Munkáját a Társaság Comenius emlékéremmel ismerte el.

A pataki tanítóképzőhöz való hűségét mindig tettekkkel bizonyította. Többször tartott előadást az intézetben, könyveinek jelentős részét ajánlódokozta könyvtárunknak. A főiskola munkásságának elismeréseként 1987-ben címzetes főiskolai tanárrá választotta. A budapesti Marx Károly Közgazdasági Egyetemnek is címzetes egyetemi tanára volt. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Komplex Bizottságának és a Valóság című folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke, a Magyar Népfőiskolai Társaság alelnöke, valamint az *Acta Oeconomica* és több más folyóirat szerkesztő bizottságának tagja volt.

Huszár Istvánnak nemcsak a szakmai, hanem a politikai pályája is igen magasra ívelt. 1948-tól 1956-ig a Magyar Dolgozók Pártjának, 1956-tól 1989-ig a Magyar Szocialista Munkáspártnak volt a tagja. 1970 és 1989 között az MSZMP Központi Bizottságába, 1975-től 1980-ig a Politikai Bizottságba is beválasztották. 1989-től 1991-ig a Magyar Szocialista Pártnak lett a tagja.³

Életútja, munkássága jellegzetesen magán hordozza a múlt század jellemzőit. Legnagyobb értéke, hogy mindig, minden körülmények között igaz ember tudott maradni. A Magyar Comenius Társaság örökös tagjaként emlékét tisztelettel és kegyelettel őrizzük.

² Múzsák Közművelődési Kiadó. Bp., 1988. 54.

³ MTI Ki kicsoda 2006. Bp., 2005. 758.

Nagy Dezső (1919–1988): A sárospataki Eötvös utca

POCSAINÉ ÉPERJESI ESZTER

Dr. Takács Béla (1930–1997)

December 15-én lesz 14 éve, hogy elhunyt Takács Béla református lelkipásztor, nyugalmazott múzeumigazgató. Csendben ment el, haláláról a család által kiadott gyászjelentésből, barátok közléséből és az újságokból értesülhettünk. Végakarátának megfelelően Debrecenben szűk családi körben temették el. Csendben, békében ment el, ahogy életét is meghatározták a csendnek, az önmagába zárkózásnak titokzatos jegyei.

A gyászjelentésen ezt olvashatjuk: *„A tolcsvai, majd a Debrecen Mester utcai gyülekezet lelkipásztora, a sárospataki majd a debreceni Református Kollégium Múzeumának igazgatója, teológiai doktor, a történettudomány (néprajz) kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, a Móra Ferenc-díj és a Magyar Köztársaság Érdemrend Kiskeresztje tulajdonosa.”*

Engedtessek meg nekem, hogy életéből két dologat kiemeljek. Az egyik dolog az, hogy pataki diák volt, Újszászy Kálmán neveltje, „a libanoni cédrusfa árnyékában felnőtt” tanítvány, ahogy erről az Újszászy Emlékkönyvben vallomásként írja: „Én hálát adok Istennek, hogy ennek a fának az árnyékában élhettem, illatát, balzsamát érezhettem.”¹ A másik dolog pedig – ez számomra fontos, büszke vagyok rá –, hogy Takács Béla a tanárom volt. Talán sokan nem is tudják, de tanított a debreceni Református Teológiai Akadémián. Indexemben megtalálható aláírása. Elmondhatom, hogy Ő indított el pályámon. Mellette ismerkedtem meg az egyházművészettel, a vallási néprajzzal, református egyházunk rejtett kincseivel. Élményeket és tudást adó kiállítások rendezése által készített fel életem későbbi időszakára. Ő Patakról jött Debrecenbe, én Debrecen-

¹ Takács Béla: A cédrusfa árnyékában. = Újszászy Kálmán emlékkönyv. Budapest-Sárospatak 1996. 580.

ből kerültem Patakra. Mindig örömmel fogadtam, ha Patakról beszélt. A Teológián a tananyagot rendkívül színesen, körültekintő, alapos tudással tárta fel. Szerette a diákságot, a diákság is kedvelte Őt. Megkapóan magyarázott, mindig élvezettel hallgattuk. Nagyra becsültük kitartó, szívós munkabírását, tevékeny kutatómunkáját, rengeteg cikkét, könyveit. Ámultunk munkamódszerén.

Honnan is táplálkozott mindez? Honnan eredtek gyökerei?

Takács Béla 1930. március 21-én, 80 esztendővel ezelőtt született Sárospatakon,² pontosabban: Kispatakon, Takács József római katolikus földműves és Végő Erzsébet református szülők gyermekeként. Március 25-én keresztelte meg, a református anyakönyv bejegyzése szerint Főző László segédlelkész.³ Szorgalmát, munkabírását, kitartását innen, a gyökerektől hozta. Erre a szilárd, megfelelő alapra építette pataki diákként az életét. Éles eszével, nagyfokú érdeklődésével már az elemi iskolában felhívta magára a pataki „tehetségmentők” figyelmét. Továbbtanulásáról gondoskodtak. 1941 és 1949 között pataki gimnazista. Három osztályfőnöke volt az évek folyamán egy-egy évig Jánosi Ferenc és Urbán Barnabás, hat esztendeig pedig Bertha Zoltán. Jó tanuló volt. Gondja a latin nyelvvel és a mennyiségtannal adódott. 1949. június 27-29 között tartott érettségi vizsgán „jól” érett. Gimnáziumi tanulmányait tandíjmentesen végezte. 1949-ben elkezdte teológiai tanulmányait a sárospataki Református Teológiai Akadémián, de itt nem fejezhette be, mert 1951-ben megszűnt a pataki teológia. Az Exodus képein, a Tiszán Balsánál történt átkelésnél a teológusok között találjuk, Benke György mellett. Végül 1954-ben fejezte be teológiai tanulmányait a debreceni teológián, majd megkezdte segédlelkései éveit.

Az Exodus: átkelés a Tiszán (1951)

² E visszaemlékezés a Comenius Társaság felolvasóülésén 2010 novemberében hangzott el.

³ Sárospataki Református Egyházközség keresztelési anyakönyve, 1930.

Teológustársakkal

Sohasem tudott, de nem is akart elszakadni Pataktól. Mindvégig megmaradt kötődése a nagy pataki tudós tanárokhoz és nevelőkhöz: Újszászy Kálmánhoz, Nagy Barnához, Koncz Sándorhoz, Bertha Zoltánhoz, Maller Sándorhoz, Harsányi Istvánhoz, Bakos Józsefhez, Román Jánoshoz és sorolhatnánk tovább... Végzett teológusként örömmel fogadta Újszászy Kálmán hívását, hogy dolgozzon a Nagykönyvtárban, de pár hónap múlva visszahívták Debrecenbe. Így telt el négy esztendő: Patak, Debrecen, segédlelkészi évek Hajdúböszörményben. 1958-ban újra Patakra hívták. A múzeumi teendők végzését bízták rá, és Takács Bélának sikerült rövid idő alatt, szerény körülmények között, a gyűjteményt valóságos múzeumná fejlesztenie. Mint muzeológus hívta fel magára a szakma és a közvélemény figyelmét.

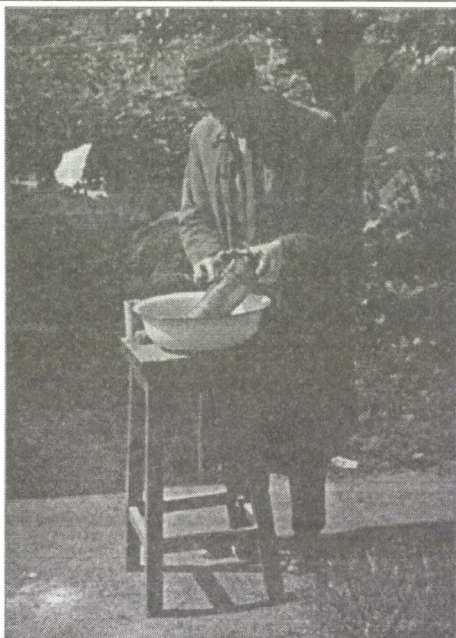
A muzeológia elméleti és gyakorlati munkása volt. Sárospatakra kerülésekor felkészülésében, útra indításában jelentős szerepet játszottak a Rákóczi Múzeum akkori munkatársai: Bakó Ferenc, Dankó Imre, Balassa Iván. Akikkel itt Patakon találkozott: Benda Kálmán, Makkai László, Katona Imre... A sárospataki Református Kollégium Múzeumában az utolsó kézírásos bejegyzése 1973. május 7-i dátummal található. Ekkor adta át a múzeumi gyűjteményt Újszászy Kálmánnak, mert kinevezték

Munka közben (1960)

a debreceni Református Kollégium Múzeuma igazgatójának. Debrecenbe költözve ott folytatta munkáját, ahol Sárospatakon abbahagyta.

Írásai tudományos folyóiratokban 1955-től jelentek meg. Haláláig több mint 740 kötetbeli közlés, folyóiratcikk, kisebb-nagyobb közlemény, recenzió jelent meg tollából. Dankó Imrének köszönhetően kézbe vehetjük az életmű teljességére törekvő bibliográfiát. Takács Béla közel 60 különféle folyóiratban jelentette meg cikkeit, kutatási és feldolgozási területeinek eredményeit. A teljesség

igénye nélkül sorolom, amivel foglalkozott: nyomdászat, nyomdatörténet, üvegművesség, klenódiumok: úrasztali edények és terítők, ónművesség, ötvösmunkák, asztalosmunkák, helytörténeti adatfeldolgozás, könyvkötőművészet, gyöngyhímzés, bibliai jelképek, egyházi épületek és műtárgyak gondozása, numizmatika, temetőművészet, ipartörténeti tanulmányok. Társszerzőként számos munkában részt vett. Munkái megjelentek angol, német és szlovák nyelven is. Publikált évkönyvekben, kalendáriumokban, készítette a Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtárának a debreceni kollégiumhoz és a Nagytemplomhoz kapcsolódó füzeteit.

Könyvei közül a legfontosabbak:

- Comenius sárospataki nyomdája. 1958. 112 p.
- A Zempléni-hegység üveghutái. 1966. 152 p.
- Parádi üvegművészet. 1970. 144 p.
- A sárospataki nyomda története. 1978. 203 p.
- A debreceni könyvkötő művészet. 1980. 101 p.
- Református templomaink úrasztali terítői. 1983.
- Gyöngyhímzéses debreceni díszkötések. 1984. 85 p.
- Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. 1986. 258 p.
- Ötvösművek a debreceni református kollégium múzeumában.

A tűzoltó kiállítás megnyitásán Patakon (1971)

- „Uram hajlékodat, szeretem házadat...” Református egyházművészet Magyarországon. 1990. (Megjelent angolul és németül is.)
- Mesterségek és foglalkozások a Bibliában. 1993.

Halála után, 2005-ben:

- Debrecen vonzásában. Egyháztörténeti, várostörténeti és ipartörténeti tanulmányok.

Állandó munkatársa volt a Sárospatak és Debrecen, illetve ezek református kollégiumai történetét tárgyaló köteteknek.

Takács Béla Istentől elhívott tudós lelkipásztor volt. 1954-től 1966-ig volt segédlelkész, 1966-tól 1973-ig a tolcsvai gyülekezet megválasztott lelkipásztora. Debrecenbe történt költözés után, 1973 és 1990 között a Debrecenben a Mester utcai gyülekezet lelkipásztoraként szolgált. Teológus és gimnazista diáktársaimmal, számtalan alkalommal hallgattuk igehirdetéseit az Oratóriumban, a Teológián. Gyülekezeti ünnepi alkal-

makra mindig elmentünk a Mester utcai templomba. Takács Béla igehirdetése alapos egzegetikai tudásról, mély hitéről, mindenkor az igazi emberi arcot bemutatva, az Istenhez való ragaszkodásról tettek bizonyosságot. Nekem mindig segített igehirdetésekre való felkészülésekben. Soha, de soha nem mondta azt, hogy nem ér rá. Mindig segítő kezet nyújtott. Tiszteltem, szerettem, és nagyra becsültem Őt.

Takács Béla egész életére, munkájára jellemző volt, hogy az igehirdetésre és a tudományos munkára egyszerre kapta az elhívást. Ez a két dolog szervesen eggyé vált életében. Emlékét hűen őrzik: családja, egyre fogyó kortársai és tanítványai. Hisszük, hogy munkásságának tudományos és lelki hagyatékával a jelen és a jövő nemzedéket szolgálja.⁴

---

⁴ IRODALOM: *Dankó Imre*: Takács Béla élete és munkássága. Debrecen 1998.; *Dankó Imre*: Megemlékezés Takács Béláról. = *Confessio*, XXII. 1998. 2. 89-93.; *Ötvös László*: Tudós lelkipásztorra emlékezünk. = *Református Tiszántúl* VI. 1998. 2. 18. – A fényképek a Sárospataki Református Gyűjtemények Tudományos Gyűjteményei Adattárából (B.2072) és múzeumából (D.1991.20) valók.

FÖLDHÁZI ISTVÁN

Dr. Demjén István (1933–2008)

1950 óta Bükkábrányként ismerjük a korábban Alsóábrálynak nevezett falut, melynek része volt a Káptalan-tanya elnevezésű nagybirtok, ahol gazdasági cseléd szülők gyermekeként született 1933. augusztus 17-én Demjén István. A hely és az ottani közösség egész életét, pályáját, munkásságát mélyen meghatározta. Akár tanított, akár verset írt vagy képet festett, de még ha tudományos kutatómunkát végzett is, minden megnyilvánulásában mélységesen hű maradt a falusi paraszti közösséghez, amelyből vétetett. Még magánbeszélgetésekben is gyermekkori emlékei törtek előbb-utóbb felszínre: a tanyasi napfelkelte, a szorgos nép, amint panasz nélkül végzi a dolgát, a négyökrös szekér, amelyen apjával együtt mehetett. Meg a mesét mondó és énekelgető édesanya. Mert (ahogy emlegette) néha több volt a mese, mint a kenyér. És sok a szeretet, mely az egyszerű emberek között oly természetes volt.

Kisgyermekkori emlékeiről még idős korában is nagy szeretettel, élményszerűen tudott beszélni!

Elemi és általános iskolai tanulmányait a család beköltözésének köszönhetően már a faluban kezdhette el 1939-ben, és ott is fejezte azt be. Példaképévé vált bükkábrányi tanítók irányították a pedagógus pályára. Egyértelmű, hogy a néptanítói hivatás is azért vonzotta, hogy – bármilyen anakronizmus ez a mai közszellem egy része szemében – mindig tehessen valamit azokért, akik közt élete meghatározó első 17 esztendejét leélte. Minden további tevékenységében fellelhető az egyszerű, de szorgos ősök iránti tisztelet, az értük való tenni akarás. Soha nem is távolodott el a szegény sorsú falusi emberektől. A hozzájuk való hűségről írja később: *„Odakötözött-ragasztott-kényszerített a fákhoz, a hajnalokhoz, napnyugtákhoz, a falusi emberek arcára barázdákat szántó gondokhoz,*

az itt élők apró örömeihez. Mindezek belevésődtek a szívembe, lelkembe, szemembe és kezembe.” Egész életében falun élt, városba csak a dolgait intézni járt, ha kellett.

1950-ben lett ebben az intézményben, az akkor még középfokú tanítóképzőben pataki diák. Itt újabb, hatalmas energiákat kapott a „használni” akaráshoz, felejtethetetlen tanáraitól: Kődöböcz Józseftől, Sípos Gyögytől, Tóth Károlytól, Ecsedi Lajostól, Szathmáry Ferenctől, L. Nagy Ilonától és másoktól, ahogyan később erről sokszor beszélt, ahogyan ezért nem győzte háláját újra, meg újra kifejezésre juttatni.

Egyik versében később így fogalmaz élete céljáról:

*Legalább egy szónyit
belekarcolni az időbe:
életünk darabjaiból kirakni
falára emberi voltunkat
születésünktől halálunkig!*

Volt szerencsém két évig diákotthoni társa is lenni. Ő volt a felsőbb osztályba járók közül az egyik, akinek soha nem jutott eszébe a pecurokat „sanyargatni”, ahogyan az a kollégisták körében nem volt ritka. Hanem példakép volt. Segítő, jó barát, kiváló sportoló, szerény, köztisztelőben álló nagydiák.

Az oklevél megszerzése után Tardon, majd a szülőfaluban, Bükkábrányban volt tanító, Négyes községben, majd ismét Tardon, később Martonyiban igazgató. Közel 20 évig volt a megye alsó tagozatos szakfelügyelője. Közben tovább képezte magát. Földrajz–rajz szakra járt Egerbe, majd pedagógiából diplomázott Nyíregyházán, de mindig a kisdíákok voltak számára a legfontosabbak. Miattuk vállalta a szakfelügyelőséget, utazta be szinte a megye valamennyi települését. Talán arra gondolt, hogy 6–10 éves korban kell a legtöbbet tenni az emberért.

Rendkívül érdekelte az oktatás, nevelés hazai története. Évtizedekig gyűjtött dokumentumokat, szellemi és tárgyi emlékeket, értékeket e témakörben. A 80-as évek elejére már olyan nagy mennyiségű iratanyag, könyv, különféle tárgy gyűlt össze, hisz amerre járt, mindenütt kereste, mentette ezeket, hogy az anyag számára helyet kellett keresni. Az akkoriiban még nagyközségi státuszú Szendrő fogadta be a gyűjteményt. 1982-ben előbb egy felújított épületben ideiglenesen, majd később a XVII. században épült Csáky-kastélyban, végleges helyén nyílt meg a kiállítás. Évekkel később, 1988-ban a Művelődési Minisztériumtól működési engedélyt is kapott, mint közgyűjtemény.

Alkotómunka közben

Demjén István 1982-től 1990-ig a szakfelügyelői munkája mellett a gyűjteményvezetői feladatokat is ellátta, sőt néhány órában még tanított is Edelény egyik iskolájában. 1990-ben a szendrői önkormányzat a községi könyvtár, a művelődési ház, a helytörténeti múzeum és az oktatástörténeti gyűjtemény összevonásával létrehozta a Községi Közművelődési Központot, melynek vezetői feladatát bízták rá, amit nyugdíjazásáig, 1994 végéig ellátott.

Időközben ismét tanulás következett, mert felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol pedagógia előadói diplomát és doktori fokozatot szerzett. Mindez azzal függött össze, hogy hosszú, kitartó munkával összegyűjtötte a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei református népoktatás rendkívül hiányos, nehezen fellelhető forrásanyagait. Ebből írta aztán a doktori disszertációját. Az összegyűjtött forrásanyag nagyrészt ismeretlen vagy alig ismert adatokat sajátos rendszerbe foglalva tár az érdeklődő utókor elé. A régi iskolázás vázlatos megismertetésével hozzájárul a települések történetével foglalkozók munkájához is, ugyanakkor betekintést nyújt az elődök sokszor küzdelmes törekvéseibe. A történelem viharai, meg a politikai változások, nem ritkán fele-

lőtlen, hanyag intézkedések következtében nagyon hiányos forrásanyag miatt komoly kitartásra volt szüksége a szerzőnek ahhoz, hogy mégis használható képet alkosson a kor oktatási gyakorlatáról.

A neveléstörténeti gyűjtemény léte és ez a forráskutatás szintén a tanító, tanár, szakfelügyelő Demjén István elkötelezettségét igazolja a népoktatás ügye mellett. Arról szól, amire Patak őt is tanította: „használni, segíteni”. Az összegyűjtött anyag első része a megye és több község önkormányzata, néhány intézmény segítő közreműködése révén *Református népiskolák, népoktatás Borsod–Abaúj–Zemplén megye területén 1565–1670* címmel jelent meg 2000-ben, a magyar millennium évében, a Legatum Kiadó gondozásában. Szakmai támogatója volt a Comenius Társaság, a lektori munkát Ködöböcz József végezte el. Sajnálatos, hogy az összegyűjtött anyag kétharmada pénzügyi okok miatt a mai napig kéziratban van. Az effajta nehézségek mégsem szegték kedvét a további munkától.

Miután kedves (szintén pedagógus) felesége is nyugdíjas lett, a Cseréhről a Bükk lábánál lévő Cserépfaluban vásárolt parasztházba költöztek. Nyugdíjas voltában újabb energiák halmozódtak benne. Részint további kutatásokra sarkallták, sőt erre másokat is igyekezett megnyerni, részint pedig egyéb alkotó képességeit is, így a költői és festői adottságokat is több ideje lett kibontakoztatni.

Létrehozta a Magyar Comenius Társaság munkacsoportjaként működő Borsod–Abaúj–Zemplén megyei művelődés- és neveléstörténeti Kutatócsoportot. Működéséhez a mezőkövesdi városi könyvtárt sikerült háttérintézményül megnyernie. Arra törekedett, hogy a kutatócsoport léte összehangolja, sokoldalúan vizsgálja és tárja fel majd a megyében folyó kutatómunka helyzetét, eredményeit és irodalmát. A széleskörű tevékenység és a jó szakmai munka érdekében együttműködésre törekedett a megye és az ország más, illetékes szakmai intézményeivel is.

A kutatócsoport 2004-ben adta ki először *Művelődés és Pedagógia* címmel évkönyv jellegű periodikáját. A folyóirat elsősorban a megyében élő pedagógusok, levéltári, múzeumi szakemberek, népművelők, de országos intézményi kutatók írásait is közzétette. Közölt visszaemlékezéseket alkotó elődökről, foglalkozott oktatási, neveléstörténeti, közművelődési kérdésekkel, közölt portrékat, könyvajánlásokat stb. A kiadvány felelős szerkesztője, igazából legfőbb gondviselője Demjén István volt még további két éven át, amíg sajnálatosan megromlott egészsége ebben is meg nem gátolta.

Röviden szólni kell még művészeti alkotó tehetségéről. Mert pedagógiai tárgyú írásai mellet versei jelennek meg évtizedekig a különböző gyermek- és ifjúsági meg irodalmi lapokban, folyóiratokban, napilapokban. De két antológia is felvette válogatásai közé néhány versét, sőt alsó tagozatos tankönyvben is találkoztunk gyermekversével.

Első verskötete *Kőkapu* címmel, 1991-ben jelent meg és 30 gyermekverset tartalmazott. Majd *Szivárványok* (1994) és *Ipiapacs* (2001) címmel még két újabb kötet látott napvilágot. Gyermekversei kedvesek, üdék, játékosak, óvodai, iskolai felhasználásra, terjesztésre igencsak alkalmasak. A gyerekek értik, élvezik, szeretik őket. *Kemény úton* címmel felnőtteknek szóló verseit is kiadta 1992-ben az edelényi könyvtár. A kötetet Feledy Gyula illusztrációi is gazdagítják. Ezeket olvasva lehetünk igazán meggyőződve a faluhoz, az ottani emberekhez való kötődéséről. Gyönyörű képekben érzékelteti a falu valóságát, színét és fonákját. Erős kötődése egyértelmű ehhez a tájhoz.

... nincs már az a ház ahol születtem
falait az idő szétesztogatta
csak hazám van szülőházam.

Ezzel a megrendítően szép gondolattal végződő verssel találkozunk a kötet legelején. A többi vers pedig mindig ott van, ahol képeit kiállítja, egyfajta együttműködésben, együttműködésben azokkal.

Mert komolyan foglalkozott festészettel is. Képei is – mint a versek – a lelke mélyéből valók. Visszaidézik anyja meséit, a gyermekkori arcképeket, de nem annyira a pajtásokét, hanem inkább a példakép, bölcs és szorgos ősökét, meg a tájat, ahol mindig is él és alkot. Több mint 60 kiállításon lehetett látni e műveket, falvakban és városokban, itt Patakon is, meg Kassán, Rimaszombatban, Gödöllőn is, ahol a megnyitón egy kórus a megzenésített verseivel is köszöntötte az alkotót. A mai napig is létezik, özvegye gondozásában működik Cserépfalun a házuk folyosóján az ún. Gang Galéria.

Demjén Istvánról az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum „Tudós Tanárok” sorozatában könyvecske jelent meg Hegyi Imre tollából, ő maga pedig ugyanebben a sorozatban Kődöböcz József életét, munkásságát írta meg nagy tisztelettel és szeretettel.

Nem hallgathatom el, hogy az ő nevéhez fűződik a Kődöböcz-szobor állításának kezdeményezése is itt a főiskolai kar területén.

Társaságunk munkájában is évekig tevékenyen részt vett, de tagja volt több tudományos társaságnak, alkotó közösségnek, egyesületnek.

Arról, hogy a gyilkos kór őt is megtalálta, sohasem beszélt. Egyszer csak halkán elment. Itt hagyta félbe maradt kutatásait, kiadatlan verseit, vázlatban maradt képeit, de hűségét azokhoz, akikért élt és dolgozott, sokan nem felejtjük.

2008 tavaszán búcsúztunk el tőle.¹

---

¹ Elhangzott a Comenius Társaság felolvasó ülésén 2010. november 10-én.

FAZEKAS BALOGH ISTVÁN

Mladonyiczky Béla szobrászművész, pedagógus

„A múzsáknak szentelt ezen épületet a jótevők közös segítségével 1821-ben emelték” – áll latinul a mondat a Református Kollégium főbejárata feletti márványtáblán. E sok tudós tanárt és tudományokra szomjas diákok látott felirat alatt lépett a kollégiumba ötnegyed század múltán egy távolból érkezett kislány, aki arra rendeltetett, hogy találkozzék a múzsákkal, és életét a művészi és pedagógiai teremtőmunkának szentelje. A tekintélyes épület miatti megilletődöttségét fokozhatta a falakon elhelyezett dombozművek bámulata. A látótér tele nemes emberek ábrázatával és a történelemmel, amelyben megelevenednek a bujdosó és gályarabságra ítélt diákok, aztán Kopácsi és Kövy professzor, majd Comenius és Kossuth.

Már a vasútállomástól idejövet is különleges lehetett az útja az Iskolakert lomberdeje alatt, ahol lépten-nyomon csupa tekintélyes bronzarc tekintett rá biztatólag, mintha azt mondanók: „Jó irányba haladsz öcskös!” A jóságos Lorántffy Zsuzsanna, a Kazinczyk, aztán Tompa Mihály majd a Nagyságos Fejedelem. Micsoda történelmi panoptikum, mekkora élmény! Aztán egy ámulathervasztó mementó: az élénk emlékezetű háború iszonyatát idéző gránátos katona. Az életből kiforduló, vassisakos harcos, akit már célkeresztbe fogott az ellenség. Akit hiába vártak haza övéi, mint ahogy a fiúcska is hiába várta haza édesapját, a kondorosi ágálót. Cseperedve, hányszor nézegethette később is a mozdulatba dermedt vitézt, melynek megmintázója aztán eszményképévé lett, s akinek a 48-as hősi halált szenvedett pataki diákok reliefsjének avatásán talán eleven szemlélő lehetett 1948-ban. Mladonyiczky Béla viharoskis kis jövővény életébe így léphetett be a szobrászat, és így érinthette meg a nagy magyar szobrász, Medgyessy Ferenc szelleme. Valószínűleg először, ám örökre.

Mladonyiczky Békésszentandrás-on született 1936. május 20-án, igen szegény családban. Apja, Pál, uradalmi bognár volt; erős akaratú, minden igazságtalanság ellen lázadó ember. A szociáldemokrata Kéthly Anna híveként zaklatásoknak volt kitéve. Neki és családjának sokszor kellett költözködni egyik helyről a másikra, és valami szervezkedés miatt megalázó kilakoltatást elszenvednie. 1944-ben az utcán, fiától elszakítva, letartóztatták. A megélt erőszak okozta az első traumát a fiúban. Az apát lágerbe hurcolták, Buchenwaldban halt meg 1945-ben.

A háború utáni inséges időkben az özvegy anyja, Major Erzsébet, alkalmi munkából tartotta el gyermekeit: Bélát és húgát, Irént. A megviselt lelkű Mladonyiczky Béla átmenetileg népi kollégistaként a gyomai gyermekotthonba került az elemi iskola 4. osztályába, majd ezt követően tovább Sárospatakra, amelyről köztudott volt, hogy évszázadokon át gyűjtötte a tehetségeket, vállalva az örökölt „szegények iskolája” rangot és miszsiót. A korán apa nélkül maradt gyermek valószínűleg az általános iskola 5. osztályába került. A nyolcadik osztályt 1952-ben végezte Sárospatakon, ahol gondos és lelkiismeretes tanárai felismerték művészi adottságait, ezért – kezdeményezésükre – a középiskolát már a Budapesti Művészeti Gimnáziumban folytathatta, ahol 1956-ban érettségizett.

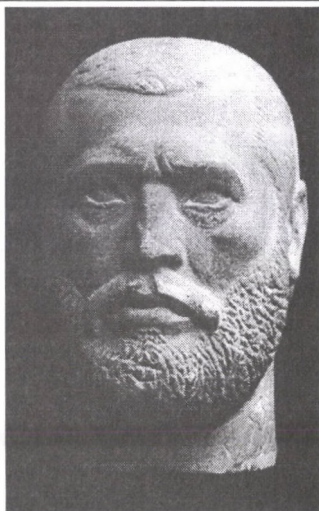
1956 és 1961 között a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán tanult. Ott érték az 56-os forradalom eseményei, amelyek újabb mély sebet hagytak benne. A forradalom oldalán harcolt. Egyetemista társát, barátját mellette lötték le az oroszok; élete hajszálon múlt. Kitűnő tanárai és mesterei voltak: Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Martsa István, Pátzay Pál, Somogyi József, Borsos Miklós. A főiskolán a pedagógia is érdeklődési körébe került, ezért a tanárképzésben is részt vett, fakultatív formában.

Az ifjú művész-rajztanár feleségével, Fördös Erzsébettel örömmel tért vissza szülőföldjére 1961 júniusában, bár tudta, hogy vidéken kevés az esélye szobrászi ambíciójának maradéktalan megvalósítására. Ígéretek ellenére be kellett érnie egy tanári és nevelőtanári állással a békési Szegedi Kis István Gimnáziumban, illetve a gimnázium fiúkollégiumában, ahol lakásul egy szoba szolgált nekik. A megélhetés nem volt könnyű, de a várostól kapott megbízás egy köztéri szoborra, ígéretesnek tűnt. Azonban a helyi huzavonák és a lektorátusi akadékoskodások nem tettek jót neki. Neurózisba esett, amellyel évekig kezelték. Tehetségének tudata és erős elhivatottsága is segítette gyógyulásában.

1963-ban Békéscsabán, a Rózsa Ferenc Gimnáziumban kapott rajztanári állást. Kérésére 1966-ban áthelyezték az akkor indult békéscsabai

Mladonyiczky Béla: Önportré

Új Gimnázium és Szakközépiskolába, amelynek öt éven át volt tanára. Műtermét az iskola biztosította egy 25 m²-es raktárhelyiségben, ahol végre elindulhatott valódi alkotó munkája. Időközben megszülettek gyermekei: Béla (1963) és Edit (1966). Az Új Gimnáziumban a hatvanas évek végére munkahelyi problémái keletkeztek. Környezete nehezítette a válságból való kilábalást, ami munkájában is akadályozta. Idegileg és lelkileg örlődve mindinkább úgy érezte, zsákutcába került. Házassága is ekkor kezdett megromlani, ami végül 1977-ben bomlott fel.

1971-től a Rózsa Ferenc Gimnázium művésztanára lett, ahol rendszerváltásig tanított és vezetett képzőművészeti szakkört. 1972-ben kitaltak részére egy tanyai iskolai tantermet szükséglakás és műterem címen, ahol már új élettársával, Sík Sárával került össze. Alkotói élete új irányt vett; külső és belső harmóniája helyre állt. Alkotó és oktató-nevelő munkája mellett több más elfoglaltságot, közéleti, közművelődési tevékenységet vállalt. Első volt számára a tehetséges fiatalok és érdeklődők szakköri foglalkoztatása. Miután kellő számban voltak megbízásai, minden erejét az alkotómunkára fordította. A követ, márványt, fát saját kezűleg faragta; számtalan alkotást készített így életében.

1995-ben súlyos betegség támadta meg szervezetét, amely kórral már nem tudott megküzdeni, és 1995. október 17-én Budapesten elhunyt. Szomorú, hogy alkotó tevékenysége teljében kellett távoznia.

„Azért válik szobrász valakiből, mert különös, kényes érzékenységgel rendelkezik, viszonyul mindahhoz, ami körülveszi” – fogalmazta meg Mladonyiczky. A művészen elementáris erejű óhaj és cél, hogy a megtapasztalt világnak személyiségén szűrt eszenciáját kifejezze, ami gyakran a benső vajúdásos kitárásával jár. Az alkotónak ez nagyon sokszor embert örlő életmódot jelenthet. A különféle kényszerhelyzetek, – mint a tanárlét és a művészlét nehezen összeegyeztethetősége; megfelelni az elvárásoknak; az egzisztenciális kérdések és a társadalmi környezet egyéb megnyilvánulásai – további görcsöket okoznak. Mindezeket kezelni, embert és művészt próbáló feladat, amellyel neki is meg kellett birkóznia.

Mladonyiczky Béla: Két önportré

Mladonyiczky nehéz de gondolkodó ember volt. Nehéz volt a természete, mint a sorsa. Hallgatagnak tetsző, nehezen oldódó, de nyugtalan tekintetű s mozdulatú ember volt. Alkatát a lázas aktivitás, szenvedélyes szorgalom, a társadalom és az ember alakításáért érzett felelősség jellemezte. Tiszteletreméltó akaraterővel közelítette meg céljait, és eltökélten, szívós munkával valósította meg művészi terveit. Környezetére nem csupán műveivel kívánt hatni, hanem szerette volna az alkotni tudást mások számára is hozzáférhetővé tenni. Fáradhatatlan rajztanári munkája mellett képzőművészeti szabadiskolát vezetett, mert hitte, hogy a művészet embernevelő. Diákjai imádták, hiszen kiváló pedagógus volt. Ezt már Domanovszky Endre művésztanára is méltányolta, amikor a szobrászdipлома mellékleteként írásban dokumentálta pedagógiai képességeit.

Témáit elmélyülő komolysággal választotta ki a történelem és a művelődés gazdag kínálatából. Az ember kimondottan érdekelt. Szerette nézegetni őket a kiskocsmákban, a piacokon. Foglalkozott más művészek sorsával és portréival. A remekül mintázó, kitűnő jellemábrázoló Mladonyiczky önérzetesen szólt nemzeti kultúránk nagyjairól, példaeértékű tetteikről és eszményeikről. Erről több mint 800 db elkészített érmeje is tanúskodik. Plasztikai nyelvezetére jellemző az expresszivitás; előadásmódjára a lendületes, nagyvonalú formák használata. Közlendőit tömondatos sűrítéssel dolgozta fel, melyben a tömörség, a szépség és a művészi fegyelem a domináns.

Sárospatakhöz nagyon húzott a szíve. Patak olyasmit jelenthetett neki, mint édesapja hatalmas védő keze közelében lenni: a békét, nyugal-

mat. A pataki iskola megadta számára a magabiztosságot; azt, hogy élhet azzal, amit szeret, és azt, hogy merjen vállalkozni. 1986-ban, a Comenius Társaság megalakulásának évében került újra kapcsolatba Sárospatakkal az akkor már elismert szobrászművész, a Társaság által kiírt Comenius-émlékérem pályázatának nyerteseként. 1989-ben készült Comenius bronzreliefjét főiskolánk tanácstermében láthatjuk. 1990. szeptember 28-án avatták fel Comenius-émléktábláját a Comenius u. 27. számú ház falán. 1992. szeptember 20-án kiállítása nyílt A Művelődés Házában. Tavaly a Mladonyiczky-hagyaték egy része Patakra került, amelyből szeptember 20-án kiállítás nyílt a sárospataki református templomban dr. Földy Ferenc méltató szavaival.

A diákvárosához erősen kötődő szobrászművész Sárospatakra került hagyatéka szorosabbá tette a köteléket. Ahonnan elindult tehetségének felismerése, oda került vissza munkásságának egy része. Városunk gazdagodott az ő műveivel. Általuk szellemi jelenléte érezhető. Büszkén és megelégedéssel nyugtázhatjuk, hogy a sárospataki vonatkozású szobrá-

szok sorában Izsó Miklós, Vay Miklós és Andrassy Kurta János mellett Mladonyczy Béla méltó helyet foglalt el.

Befejezésül medítáljunk el önvallomásában megfogalmazott hitvallásán! „A személyiség igazi célja és szerepe nem az önmegmutatás, mint ezt Nagy László is vallotta, hanem a teljes önfeledtség és az önátadás erénye. Ez a tudatosan vállalt szolgálat az élethez való hűség. Vállalnom kell, hogy kifogjak a sorson, elragadjam tőle a jelent azzal, amit teszek, amit létrehozok önmagamban és munkáimban.”¹

¹ Felhasznált források: D. E.: Egy szál szobrász Csabán, Mladonyczy Béla. Tiszatáj, 1968. 5. sz. - Dr. Földy Ferenc: Mladonyczy-kiállítás Sáropatakon, 2009. IX. 20. - Horkay László: Közkincsek. Sáropatak, 1997. - Héri Vera: Az éremművész Mladonyczy Béla. Békéscsaba, 1983. - Mladonyczy Béla életrajza. <http://www.andrassygimi.hu>. - Mladonyczy Béla önvallomása (1987). <http://www.andrassygimi.hu>. - Ifj. Mladonyczy Béla közlései. - Mladonyczykné Sík Klára közlései.

HARSÁNYI ÁDÁM

A diófák pedig meghajoltak...
Dr. Harsányi László (1909–1981) emlékezete

Keresztapám volt a leggazdagabb ember a világon. És én voltam az Ő keresztfia, akinek csodálatos csomagokat küldött.¹ Karácsonykor hó-fehér paripák röpítették az ajándékokkal megrakott szánkót Miskolcra Budapestre, a Feszty Árpád utca 2. ötödik emeleti erkélyére... A szán púposra volt rakva az Ő ajándékaival. Azért kellett egészen nagy szánkó, mert Ő a lelkét is elküldte ilyenkor, és Neki hatalmas lelke volt. Hát még, amikor saját otthonában látott vendégül nyáron, Miskolcon, az Attila utca 17-ben! A kicsi lakás nekem palotának tűnt, s hatalmas termei, az aljától a tetejéig, befőttekkel és dzsemekkel voltak telerakva. A legfinomabb dzsemekkel és befőttekkel. A Béke étteremben pedig készpénzzel fizette az ebédemet és ilyenkor Magának is megengedett egy málnaszörpöt.²

Mert Keresztapám tudott élni és nagyon-nagyon gazdag volt. Méreteiről talán Képes Géza tudott a legtöbbet, aki észrevette, hogy a szeme ragyogása a valódi kék ég, melyet a felhők sem takarhatnak el. Képes Géza a szeméhez mérte még az örökkévalóságot is. Nincsen ebben semmi különös, ha meggondoljuk, hogy ugyanúgy, mint minden egyebet – szemünk fényét is – Istentől kaptuk, csak Neki kell elszámolnunk.

Keresztapám nyugodtan odaállhatott a számadásra, mert igen-igen gazdag ember volt. Gazdagságát tékozólva hintette tanítványai között.

---

¹ A szerző: dr. Harsányi Ádám C.Sc., belgyógyász szakorvos, kardiológus. adamharsanyi@fw.hu

² A Magyar Comenius Társaság szorgalmazza és elősegíti azt, hogy *A Sárospataki Iskola* kutatási program keretében, legalább kerek évfordulókon, megemlékezzünk a jeles elődökről is, felmutatva magatartásukat, hasznosítható tanításaikat. A harmonizáló, az elkülönült kutatásokat és emlékeztetéseket integráló programról lásd: *Koncz Gábor* e kötetben közölt tanulmányát és annak 3. lábjegyzetét!

Magokat hintett, szárba szökkentek a tanítványokban és azonnal élő mozgássá, energiává alakultak, s újabb gazdagságot szültek. Keresztapámmal, ha találkoztak az emberek, még gondolatban is levették a kalapjukat és mosolyogtak.

Szeretett vastag, sötét ruhákban járni, mellényekkel, pulóverekkel kibélelve, mert ünnepi lelke volt, s nagyon vágyta a meleget. Valószínűleg Ő volt az első és utolsó eminens, aki sohasem vétett egy hibát sem a matematika dolgozatában, akinek arany pecsétgyűrű járt működéséért.³ Talán tévedett, amikor azt hitte, hogy mindenki úgy gondolkozik, mint Ő, de az élet busásan kárpótolta tévedéseit is.

Ő aztán tudta, hogyan kell élvezni az életet. Amikor nyugdíjba vonult, már nem sietett a felkeléssel. Gözölgő, illatos fürdőket vett reggelente, délután pedig hatalmas sétákat tett. Jobbról-balról köszöngettek Neki a diákok, a diófák pedig meghajoltak, s lábai elé ejtették termésüket...⁴

Képes Géza: Kék

*Harsányi László elment mosolyogva,
mert Ő mindig mosolygott.
Emlékeim mosolyától ragyognak
és még ragyogni fognak,
ha sirkövérről nevének arany betűi lekopnak,
s nem marad rajta más, csak pár fénytelen, kopár szó.
Ő, az örök élet nem más, mint ez a ragyogás,
mi itt marad, mint tiszta színfolt, mint kéklő égdarab,
s ha elborul, tudjuk követni, mint a szív,
amíg sötét felhők között cikázik messze túl.*

³ Dr. Harsányi László életrajzi adatait lásd e kötetben, Kántor Sándorné írásában!

⁴ A *Sárospataki Iskola* kutatásához is kapcsolódva, előkészületben dr. Harsányi Ádám válogatott megemlékezéseinek gyűjteménye: *Előttünk a diófák meghajoltak... Sárospataki lelkek üzenetei...* munkacímrel, amelyben magatartásokat idéz meg.

KÁNTOR SÁNDORNÉ

Dr. Harsányi László életrajzi vázlata

Neves református, sárospataki, ároni családban született.¹ Anyai nagyapja Radácsy György (†1928) sárospataki teológiai tanár, bibliafordító, irodalomtörténész volt. Édesapja Harsányi István (1874–1928) gimnáziumi és teológiai tanár, irodalomtörténész, a Sárospataki Református Főiskola főkönyvtárosa.² Édesanyja, a gyönyörű hat Radácsy-lány egyike, a családot sugárzó szeretettel összetartó, Radácsy Ilona volt. Apja és férje röviddel egymás után, 1928-ban hunytak el, így korán özvegyen maradva, leleményes és szívós munkával nevelte a négy gyermeket; később biztos támpontot, olykor menedéket adva a széles családnak.

Harsányi László testvérei: dr. Harsányi István (1908–2002) tanár, tehetségmentés- és népfőiskola szervező; később ismert gyermekpszichológus és közíró;³ dr. Harsányi György (1911–1976) református egyházjogász;⁴ dr. Koncz Sándorné Harsányi Ilona (1919), aki a családot összetartó nagyasszony, nyugdíjas Sárospatakon. Harsányi László és testvérei dolgozós családi légkörben, a Sárospataki Református Kollégium (SRK) szellemiségében nevelkedtek, és folytatták pályafutásukat.⁵

¹ A szerző Dr. Kántor Sándorné, PhD., egyetemi oktató, kutató, aki a Debreceni Egyetem kitüntetéses doktorainak életrajzi elemzésével is foglalkozik. E-mail: tkantor@science.unideb.hu. A jegyzeteket készítette: dr. Koncz Gábor.

² Harsányi István (1874–1928) egyik művét, *A reformáció hatása a magyar közművelődésre* (1923), a Napút folyóirat 2009. évi, novemberi számának, Káva Téka – Napút füzetek 39. melléklete újraközölte.

³ Lásd: *Koncz Gábor*: Feladatokat adott. Dr. Harsányi István (1908–2002) emlékezete. In: *Bibliotheca Comeniana XIV. kötet. Comenius és Kazinczy szellemében. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009.* 141–152. Lásd még: ua. a Napút folyóirat 2. lábjegyzetben említett számában.

⁴ Dr. Harsányi György (1911–1976) a Magyar Református Egyetemes Konvent (a mai Zsinati Iroda) jogásza volt. Munkásságáról, 1956-os helytállásáról, hátrátételéről, születésének 100. évében, a 2011-es felolvasó üléstünkön lesz szó.

⁵ Dr. Harsányi Lászlóról e kötetben, keresztfia, dr. Harsányi Ádám is megemlékezik.

Harsányi László is az SRK Gimnáziumában tanult, 1919–1927 között, mindvégig színjeles eredménnyel. Ott érettségizett 1927 júniusában, kitűnően. Tanulmányait az SRK Theológiai Akadémiáján folytatta. Az első, a második és a negyedik tanévben Sárospatakon, a harmadikban németországi egyetemeken, Hallében és Bonnban tanult. Neveléstudományi és újszövetségi tanulmányokat folytatott. Református lelkészi oklevelet Sárospatakon szerzett. 1931 szeptemberében beiratkozott a debreceni Tisza István Tudományegyetemre, ahol bölcsészként négy félévet hallgatott, 1931 és 1934 között. A kitűnő minősítésű, magyar és német szakos, bölcsészkar végbizonyítványát később, 1938. december 9-én kapta meg, Debrecenben.

1934 szeptemberétől 1938 decemberéig a Sárospataki Református Tanítóképző Intézet tanára és lelkésze volt. Ott vallást és német nyelvet tanított, bibliakört és vasárnapi iskolát is vezetett. A tantestület szorgalmas, munkás, hivatásának élő, értékes tanárnak, jó kollégának és kedves barátnak tartotta. Népszerű volt, mint a 234. számú, Hegyaljai Erő Cserkészcsapat parancsnoka is. A fiatalok számára kirándulásokat, táborokat szervezett.

1938-tól tényleges katonai szolgálatot teljesített. 1940. február 1-jén lemondott tanári állásáról, és katonai lelkészként folytatta pályáját. Hitoktató, majd tábori lelkész volt az 1942–1944 között Pécsen működött, Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola (és jogutódai) keretében.⁶ A II. világháború alatt a pécsi iskolát Sopronba telepítették, és az ottanival vonták össze. Majd 1944 novemberétől a Németországba történt kitelepítés következett. A hadapródok és tanáraik végül Franciaországba kerültek, igencsak kegyetlen körülmények közé, az idegenlégio volt táborában léteztek. Harsányi László unokatestvére, Ruttkay Márta idézte az egyik hadapród visszaemlékezését: „Harsányi Lászlónak köszönhetem életben maradásomat... Hitével, jóságával nem csak a lelket tartotta bennünk, de ennivalót is szerzett...” A tábori lelkészeknek ugyanis szabadabb mozgást engedélyeztek, így tudott élelmet keríteni.

Pécsi, hadapródiskolai szolgálati ideje alatt doktorált Debrecenben a Tisza István Tudományegyetemen. Disszertációjának témája is a tanári-lelkészi gyakorlathoz kapcsolódott. Cserkészeti tapasztalatai és pedagógiai tanulmányai érelték meg benne azt, hogy a cserkészlet legfőbb érté-

⁶ A hadapródiskoláról lásd: *Holló József* etc. (szerk.) [2009]: *Növendékek, hadapródok, hallgatók 1868–2004. Magyar katonai tanintézetek a honvédtiszti előképzés és képzés szolgálatában. Rákóczi Növendékek és Hadapródok Alapítvány, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009. 264.*

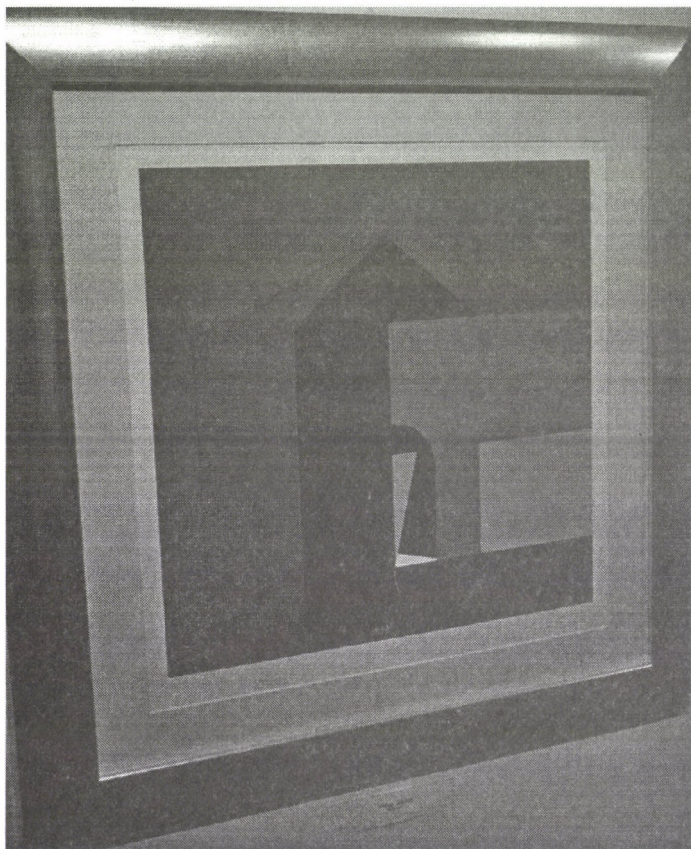
ke az akarat nevelésében rejlik. A disszertáció címe: *Az akarat nevelése a cserkészletben* (Debreceni Tisza István Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Szeminárium, 11. füzet, Sárospatak, 1938). Szigorlatait pedagógia, filozófia és esztétika tárgyakból tette le, *summa cum laude* eredménnyel. Teljesítette az aranygyűrűs doktorrá avatás minden feltételét, így 1942. május 16-án, *sub auspiciis gubernatoris* avatták bölcsészdoktorrá. Az időpontba beleszólt a már említett katonai behívó, így az esemény kivételes sürgősséggel történt. A kormányzói gyűrű átadása-kor a laudálók azt kívánták, hogy a gyűrű életének és harctéri szolgálatának talizmánja legyen... Tábori főlelkésként is megszolgált ezt.

A fogságból 1946 őszén érkeztek haza. 1947-től nyugdíjazásáig német nyelvtanár volt Miskolcon; mindvégig a jogelődökből 1953-ban megszervezett Földes Ferenc Gimnáziumban.⁷ Miskolcon hunyt el 1981-ben; a sárospataki református temetőben nyugszik.

Felesége Marton Judit volt. Házasságuk is példázta a sárospataki családok összefonódásának tradícióját, hiszen édesapja, Marton János, híres pataki teológiai tanár volt. Gyermekeik: Pál, aki jelenleg az USA-ban orvos; Judit, aki biológus volt, korán elhunyt; Edit, aki német nyelvtanár, idegenvezető Rómában.⁸

⁷ Rokoni, tanári jóságát jómagam is tapasztaltam. Az 1960-as évek közepén, sárospataki gimnazistaként, lehetőséget kaptam arra, hogy havonta egyszer, a Miskolci Egyetem válogatott matematikai képzésében vegyek részt. A korra jellemző, hogy a felvételi után először nem engedtek Miskolcra járni, s egy volt hadapródiskolai tanár, híres matematika professzor járt közbe az érdekében... A miskolci napokon Harsányi László látott vendégül ebédre, a gimnáziumi menzán és magatartásának, történeteinek élményével gazdagodtam.

⁸ A *Sárospataki Iskola* kutatás keretében az is fontos, hogy ne csak a szakirodalmi publikációkban, irodalmi és képzőművészeti alkotásokban tovább élő elődöket mutassuk be. Szükségesnek tartjuk ugyanis a *tanári és emberi magatartások*, a katasztrófák, megpróbáltatások alatti *helytállások módszertanának elemzését, felmutatását* is. Ezért is hívjuk fel a figyelmet dr. Harsányi László életére. Pályafutásának feldolgozását teológus- és bölcsészhallgatók számára egyaránt javasoljuk. A kutatások integrálása során követhető, felmutatható üzeneteket szeretnénk megfogalmazni.

Aknay János (1949–) festménye

AKNAY JÁNOS

Sárospatak képekben

Hölgyeim és Uraim, kedves Vendégeink, kedves Sárospatakiak!¹

A 800 éves Sárospatak kulturális életében a most megnyíló kiállítás mindenképpen fontos mérföldkő. Mérföldkő, mert a maga nemében újszerű, s mert az ötlettől a megvalósításig szinte minden magánkezdeményezésként jött létre. Az ötletgazda, Szalai András sárospataki polgár megtalálta a módját annak, hogy ehhez a nemes kezdeményezéshez megkapja a Rákóczi Múzeum és a pataki Művelődés Háza támogatását. Ő volt szintén a kezdeményezője az egy nappal korábban az Újbástya Rendezvénycentrum galériájában megnyíló, e városhoz mindig hű maradt Urbán György festőművész emlékkiállításának is.

A mostani és az előbb elmondott kezdeményezés igazán példaértékű. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy ilyen az igazi, jó értelemben vett lokálpatrióta magatartás. Követendő példa! Mondom ezt azért, mert ezáltal nemcsak a volt barátjának állít és állított emléket, hanem ezen keresztül a kortárs sárospataki művészetnek és művészeknek ad egy jó adag municiót azzal, hogy vannak még felelősen cselekvő emberek, akiknek fontos a művészet, valamint ezen értékek közkinccsá tétele.

Talán nem árulok el titkot azzal, ha elmondom barátom nagy tervét, amely a magángyűjteményéről szól. Ebből egy igazi, Sárospatakhoz illő és méltó, mindenki által látogatható közgyűjteményt szeretne létrehozni, vagyis képtárat. Ez a leendő képtár a városban élő és a városhoz sok szállal kapcsolódó, az ország sok szegletéből, munkásságukat részben itt végző és alkotó képzőművészek alkotásainak adna otthont. Remélem –

---

¹ Aknay János Kossuth- és Munkácsy-díjas festőművész megnyitó beszéde Sárospatakon a Művelődés Háza kiállítótermében 2011. augusztus 13-án hangzott el.

és csak remélni lehet –, hogy Sárospatak már a jelentős művészeti múltja miatt is (beleértve a társművészeteket is) támogatni fogja ezt a nagy ívű kezdeményezést.

Egy mondat erejéig még ki szeretném emelni mecénási tevékenységét is. Több mint tíz éve ő a Sárospataki Nemzetközi Képzőművészeti Szabadiskola és a Patakcsoport Művésztelepének főtámogatója. Itt szeretném bejelenteni azt a kezdeményezést, amely tegnap elmaradt, hogy a Sárospataki Nemzetközi Képzőművészeti Szabadiskola a város szülöttjének, Urbán György festőművésznek a nevét vette fel a művész özvegyének hozzájárulásával és támogatásával. Az iskola vasárnap délután 3 órakor mutatja be növendékei munkáit a Várkertben.

A mostani kiállítás egyszerre állít emléket az 1948-ban Rácz István volt pataki diák által létrehozott Művészotthonnak és az egykor volt meghívott művészeknek is. Itt most egy kis csoportban láthatunk válogatást az ott alkotók munkáiból is.

A kiállításon tizenkét művész alkotása között megtekinthetünk Urbán Györgytől, Tamáska Endrétől, Bán Bélától, Duray Tibortól, Szilágyi Ilonától, Bálint Józseftől, Bertha Zoltántól, Nagy Dezsőtől, Győri Elektől és nem utolsó sorban Zugor Sándortól nagyon mives akvarelleket, tollrajzokat és olajfestményeket. Ezeket a munkákat mind nagyfokú érzékenység, színskultúra és a szakma őszinte szeretete hatja át. Ezek ma már ékszerei annak a gazdag múltunknak, amit akkor Patak képzőművészete képviselt.

Nem véletlen, hogy az akkori művészeti közgondolkodás azokat a kezdeti éveket az akkor már nagy hagyományokkal bíró szentendrei képzőművészeti tevékenységhez hasonlították. Akkortájt több szentendrei művész is megfordult, illetve alkotott Sárospatakon.

Itt visszatérnék a gyökerekhez. A már említett Rácz István, már 1946-ban olyan művészekről állított ki a vár Bretzenheim-szárnnyában, mint Kassák Lajos, Barcsay Jenő, Szőnyi István, Bernáth Aurél, Hintz Gyula és Derkovits Gyula. Ez egy igen szép példája annak, hogy mit jelentett akkor Sárospataknak az adott korban a kortárs képzőművészet megismertetése.

Természetesen a kiállítás másik felét ma élő képzőművészek munkái teszik ki. Urbán György festőművész barátom – aki már csak a művészek mennyországaából nézhet minket – munkáit most mégis az élők elé sorolom. A falakon láthatjuk attraktív színes képeit szeretett városáról, amelyhez részben németországi életében is mindig hű maradt.

Mellette Molnár Irén munkáiban gyönyörködhetünk. Ő az a krónika, aki festőként, de az alkatából fakadó érzékenységgel folyamatosan magas színvonalon mutatja be még az évszakok változásait is a képein. Kompozíciói feszesek, szépek és hitelesek.

Csetneki József már képileg elvontabb az előzőektől – alkatából adódóan – ez az álomszerű képszerkesztés mégis egzakt. Munkáját jellemzi a motívumok egyfajta rejtettsége, de most is felvillantja a témát, amely így mégis jól illeszkedik a kiállítás tematikájához. Színvilága visszafogott, a mű gondolkodásra készíti a nézőt.

Liptai Gábor – aki Urbán György tanítványa – festményeit sziporkázó színek, finom vonalak, a látott kép élményének sajátos, festőileg nagyon friss megoldása egy expresszívabb táj és képélményt ad a nézőnek.

Papp Sándor és Puha Magdolna munkái pár éve készültek a Sárospataki Nemzetközi Képzőművészeti Szabadiskolán. Mindkettőjük témaválasztása és kvalitásuk méltóvá teszi őket a kiállításon való részvételre.

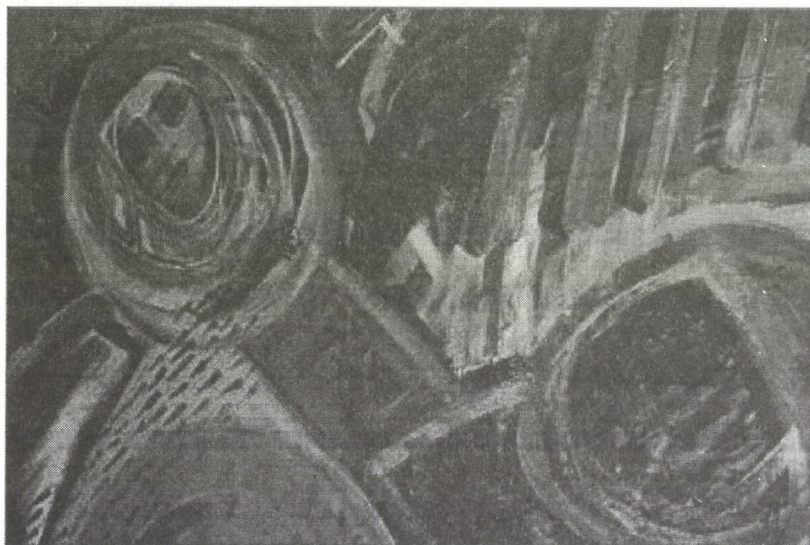
E felsorolás és rövid elemzés végén szeretném megköszönni, hogy a tavalyi évben született, Patakot ábrázoló festményemről pár hónapja készült nyomatomat befogadta a kiállítás.

Az itt kiállított művészek munkáikon keresztül képesek megszólítani a magas művészetre fogékony és érzékeny embereket, a szakmát gyakorló kollégákat is.

Reményeim szerint a művészeteket kedvelő közönség ezzel a méltó kezdeményezéssel talán meg tudja nyitni a kultúra kapuit saját maga és a város számára is. Meggyőződésem, hogy ez Sárospatak művészeti és társművészeti értékeit csak öregbíteni fogja.

Ehhez kívánok nagyon sok sikeres újabb és újabb kiállítást és rendezvényt, és kérem, fogadják szeretettel ezt a szép kiállítást.²

² Kötetünket a kiállításon is szereplő művészek képeivel illusztráljuk. (A Szerk.)

Csetneki József festménye

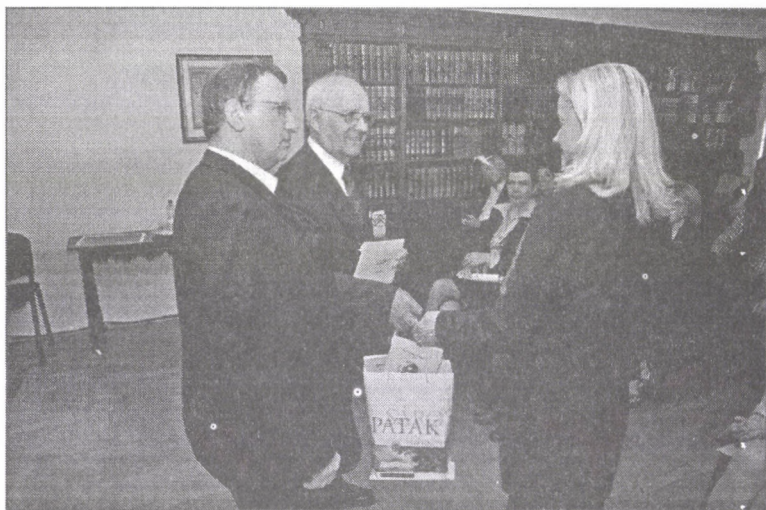
III.

Társaságunk élete

A prágai J. A. Komensky Múzeumban dr. Szőke László nagykövet, dr. M. Pánková múzeumigazgató asszony, dr. Szabó Rita alpolgármester, dr. Földy Ferenc, a Magyar Comenius Társaság elnöke

A Társaság elnöke a *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatot adja át az igazgató asszonynak. Baloldalon G. Kovács László történész, tolmács

---

FÖLDY FERENC

A Magyar Comenius Társaság munkája 2005–2010

Szervezeti és működési szabályzatunknak (5. §) megfelelően társaságunk hat évenként felolvasó üléssel összekötve tart tisztújító közgyűlést. Az előző tisztújító közgyűlésünket 2004. november 12-én tartottuk. Ma – 2010. november 10-én – a díszelnököt, a társaság vezetőit választjuk meg, s értékeljük az elmúlt éveket.

Nagy veszteség érte társaságunkat: ez év januárjában díszelnökünk, dr. Köpeczi Béla akadémikus, szeptemberben első elnökünk, Huszár István közgazdász-politikus távozott el közülünk. Rájuk és a korábban elhunyt, de a mai közgyűlésen laudált dr. Király István akadémikusra, dr. Takács Béla néprajztudósra, dr. Komlósi Sándor főiskolai tanárra, dr. Demjén István neveléstörténészre, Mladonyiczky Béla szobrászművészre és Czinke Ferenc grafikusművészre emlékezve kérem a jelenlévőket, hogy néma felállással tisztelegjünk.

Az elhunytakban társaságunk kiváló tagjait, a tudomány és művészet nagy hatású művelőit veszítettük el. Hálásak vagyunk életükért, munkásságukért, emléküket kegyelettel őrizzük.

Társaságunk az elmúlt hat évben is arra törekedett, hogy Comenius ma is élő és éltető hagyományainak, örökségének, továbbá a magyar nevelés és művelődéstörténet tanulságainak kutatásával, feltárásával segítse a hazai elméleti és gyakorlati pedagógia fejlődését, hatékonyságának növelését. A hagyományossá vált őszi felolvasó üléseinket az utóbbi hat éves ciklusban is megtartottuk. Most tematikusan és mennyiségileg elemzem.

2005. november 18-án a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával együtt rendeztük meg tudományos ülést. Ezen tí-

zenkét tagunk tartott előadást, nyolcan Comeniusszal kapcsolatos témával szerepeltek, négyen magyar művelődéstörténeti kutatási eredményeiket ismertették.

A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulója alkalmából 2006. szeptember 25-én a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara dísztermében – ahol 1986-ban megalakultunk – tartottuk jubileumi felolvasó ülésünket. Ezen tizenhat tagtársunk tartott előadást kutatómunkájáról, annak eredményeiről, tanulságairól. A nyitó előadásban a húszéves társaság munkáját értékeltük, mely kitűzött céljait igyekezett mindig lelkiismeretesen teljesíteni. A felolvasó ülésen továbbá Comenius eszméinek érvényesülésével foglalkozott négy előadás, iskolatörténeti és kultúrtörténeti témával hárman-hárman, jeles pedagógusokkal pedig öten foglalkoztak. Az ünnepi ülésen a társaság választmánya munkájuk elismeréseként Comenius emléklapoktet adományozott három-, emlékérmet pedig hat tagtársunknak.

Több jeles alkalomra került sor 2007-ben. Március 30-án Mirek Topolánek, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke látogatást tett a Comenius által vezetett pataki utódiskolákban tisztelegve Comenius emléke előtt. Látogatása rámutatott arra, hogy a közös hit és tenni akarás már évszázadokkal ezelőtt termékeny nemzetközi kapcsolatot épített ki a két ország között. A Magyar Comenius Társaság elnöksége a miniszterelnököt emléklappal tüntette ki.

A városunkban tartott Crescendo con Spirito Nyári Művészeti Akadémián 2007. augusztus 9-én a tizenhét országból résztvevő külföldi vendégek részére *Comenius és Sárospatak* címmel kiállítást és előadást tartottunk. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának jóvoltából a kiállításon több 17. és 18. században kiadott Comenius művet mutattunk be. Érdekeséggé kiállítottuk a 2004-ben japán nyelven megjelent *Orbis Pictus* is, a japán résztvevők nagy öröme. A kiállításon elhangzott előadást is, melyet dr. Földy Ferenc a Társaság elnöke tartott, nagy érdeklődés kísérte.

2007. szeptember 28-án Társaságunk a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával együtt tartotta emlékülését, melyen a 150 éves önálló sárospataki tanítóképzést ünnepeltük. A felolvasó ülésen tizenkét előadás hangzott el az intézet életéről, történetéről, az előadók közül nyolcan a társaság tagjai voltak.

Sárospatak kulturális örökségéből fakadt a 2007. november 12-i tudományos ülésünk mondanivalója. Ezen tizenketten tartottak felolva-

sást. Előadást hallottunk a nyolcszáz éve, 1207-ben itt született Árpád-házi Szent Erzsébetről. Comeniusról és koráról szólt három előadás. Egy-egy kultúrtörténeti értékű előadás hangzott el a 150 éves önálló tanítóképzésről, a művészeti felsőoktatásról, egy előadás méltatta Kazinczy Ferencet, a nyelvújító széphalmi mestert, valamint a sárospataki orgonát készítő Mooser mestert, két előadás mutatott be jeles pedagógus egyéniségeket. Sárospatak jövőjét ugyancsak két előadás vetítette elénk. Ezen a napon megtartott közgyűlésünkön tizenhárom új tagot vettünk fel a Társaságba.

2008. november 10-én tartottuk meg hagyományos őszi felolvasó ülésünket, melyen bevezetőként a reneszánsz Sárospatakot bemutató diavetítéses előadást láthattunk. Ezen túl tizenkét előadást hallottunk. Nagy érdeklődés kísérte a Lorántffy Zsuzsanna nemrég hazakerült Bibliájáról tartott előadást. Ketten szóltak Comenius szellemi előfutáiról és szellemi hagyatékáról. Iskolatörténeti kutatásaik eredményeiről hárman számoltak be. Sárospatakhoz kötődő neves teológusok, professzorok munkásságát hatan mutatták be.

2009 októberében három napos konferenciát szervezett a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Református Teológiai Akadémia, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara és a Magyar Comenius Társaság *Kazinczy–Comenius–Kálvin emléknapok* címmel.

Október 27-én a Református Teológiai Akadémia Szikszai Fabricius Balázs termében hat Kazinczyról szóló előadást hallottunk. Délután az Iskolakertben Kazinczy szobránál, Széphalomban Kazinczy sírjánál koszorúztunk. Ezt követően Kazinczy-emléktáblát avattunk a sátoraljaújhegyi református templomban.

Október 28-án a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar dísztermében a társaságunk által szervezett felolvasó ülésre került sor, melyet *Comenius és Kazinczy szellemében* címmel tartottunk meg. Rendezvényünkön tizenöt előadás hangzott el. Comeniusról ketten, Kazinczyról négyen, az anyanyelvi nevelésről ugyancsak négyen, míg a 100 évvel ezelőtt élt nagy elődök örök érvényű üzenetét öten foglalmazták meg. Október 29-én Kálvin Konferenciára került sor a Teológiai Akadémián. A nagysikerű jubileumi rendezvénysorozatról a Zempléni Televízió többször is sugározott műsort.

Felolvasó üléseinkről, rendezvényeinkről elmondhatjuk, hogy jól sikerültek. Összesen 91 előadást tartottak tagtársaink tudományos felolva-

só üléseinken az elmúlt hat év alatt, 2007-ben két alkalommal is. 2009. december 7-én a Magyar Nyelv Múzeumában a Kazinczy Társasággal együtt köszöntöttük 80. születésnapja alkalmából dr. Kováts Dánielt, társaságunk választmányi tagját, a *Bibliotheca Comeniana* szerkesztőjét.

Mai felolvasó ülésünk programja ismert a tisztelt jelenlévők előtt. A közgyűlést követően nyolc laudációra és hét előadásra kerül sor.

Ebben az évben a Román Televízió egyházi műsorszerkesztője készített rövid ismeretterjesztő filmet Comenius sárospataki tartózkodásáról. Ehhez segítséget nyújtottak a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei és a Társaság elnöke.

Az elnökség döntése alapján új tagjaink lettek a mai naptól: dr. Baráth Béla (Debrecen), Bodnárné Novákovits Zsuzsanna (Sárospatak), Csatlósné Komáromi Katalin (Sárospatak), dr. Egey Emese (Budapest), Jaskóné Gácsi Mária (Sárospatak), Kissné Murányi Andrea (Sárospatak), dr. Komáromi Éva (Sárospatak), Livják Emília (Sárospatak), dr. Takács Ádám (Budapest), Vámosi Katalin (Miskolc), Vozdvizsenszkij Vagyim (Sárospatak). Szeretettel köszöntjük valamennyiüket a Társaság tagjai között.

Örömmel számolok be arról is, hogy az előző ciklusban négy kötettel gyarapodott könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana*.

XI. kötetünk *Comenius példája*, a XII. *Comenius és az utókor* a XIII. *Comenius előtt és után*, a XIV. pedig *Comenius és Kazinczy szellemében* címmel jelent meg. Köteteinkből szeretnénk kiemelni néhány jellegzetes tanulmányt.

A XI. kötetben Maller Sándor Comenius és Sárospatak című tanulmányával emlékeztünk meg arról, hogy Comenius 350 évvel ezelőtt, 1654-ben búcsúzott el a pataki iskolától. Sárospatak életútjának (1592–1670) jelentős állomása volt. Ebben a kötetben jelent meg Ősz Ferenc tanulmánya Magyarországon először, melyben Comenius utolsó művének magyar vonatkozásait összegzi. Ugyanebben a kötetben emlékezünk az 1986-ban megválasztott és azóta elhunyt neves tudósokra, Társaságunk vezetőségi tagjaira, akiket laudáltunk, és a Társaság posztumusz örökös tagjává fogadtunk.

A XII. kötet első részében Comenius és hatása címmel közlünk tanulmányokat. Éles Csaba művelődéstörténeti alapvetésben szól az előzményekről és a háttérrel, Dienes Dénes a Comenius előtti időszak pedagógiai törekvéseiről, Köpeczi Béla a nagy pedagógus világnézetének alapjairól, Ősz Ferenc Comenius és a tudomány nyelvéről, Kováts Dá-

niel Comenius sárospataki recepciójáról. Itt mutatjuk be Koncz Gábor Comeniustól kiinduló, napjainkra vonatkozó gondolatait. A kötet második fejezetében kultúránk múltjából idézünk fel figyelemreméltó epizódokat, iskolatörténeti érdekességeket.

A XIII. kötet Sárospatak és környezetének kulturális örökségéből táplálkozik, de a jelenbe és a jövőbe is kitekint. Itt olvashatjuk Kuklay Antal tanulmányát, az 1207-ben Sárospatakon született Árpád-házi Szent Erzsébetről, akinek emlékezete az egész világ keresztényeinek szívében él. Comenius városunkban élte legtermékenyebb korszakát (1650–1654), róla és munkásságának hatásáról szól Győri István, Halászi Aladár és Földy Ferenc írása. Sárospatak jövőjét vetíti elénk Koncz Péter ökológiai terve, valamint Koncz Gábor városunk értékeit gazdagító írása. A kötet második fejezetében írókról, költőkről készített értékes tanulmányokat olvashatunk.

A Bibliotheca Comeniana XIV. kötete „Comenius és Kazinczy szellemében” címmel jelent meg. Az I. fejezetben Éles Csaba, Martinák János és Halászi Aladár tanulmányai a kultúrtörténet, a filozófia és az esztétika szemszögéből közelítenek névadónk életművéhez. Virágh Sándor Lorántffy Zsuzsanna bibliáján keresztül rajzol képet Comenius korának hazai kegyességéről. Ebben a kötetben is hangsúlyosan szerepel Sárospatak művelődésének múltja, többek között Szathmáry Béla a jogtudós Finkey Ferencről ír, Kornyané Szoboszlai Ágnes Kun Bertalan retorikai munkáját elemzi, Benke György a magyar vidék mindenesét, a lévita tanítót mutatja be, Kiss Ferenc Várkonyi Hildebrand Dezső emlékét idézi fel. A kötet második témaköre Kazinczy Ferenc nevéhez kapcsolódik, a széphalmi mester életművének tanulságait idézi elénk Kováts Dániel, Fehér József, Kiss Endre József, Nyíri Péter és Tusnady László írása.

A Bibliotheca Comeniana következő XV. kötete a mai rendezvényünk anyagából várhatóan a jövő évben jelenik meg.

Kiadványunk kézhezvétele után többen köszönetüket fejezték ki a vezetőség áldozatos munkájáért. Itt szeretném megjegyezni, hogy a felsorolt és fel nem sorolt tevékenységeket társadalmi munkában szívesen végeztük és végezzük ma is. Ugyanezt teszik felolvasó üléseink előadói, akik térítésmentesen bocsátják rendelkezésünkre munkájukat. A Társaság működéséhez ennek ellenére pénzre van szükségünk. A nyomdai költségek különösen sokba kerülnek. A befizetett tagdíjak – az aktív tagoknak eddig 500 Ft, nyugdíjasoknak, főiskolai, egyetemi hallgatóknak pedig 250 Ft volt –, ami az általános működési költségeket sem fedezi.

Köszönetet mondunk Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának, az Oktatási és Kulturális Minisztériumnak, a Balassi Intézetnek, amelyek támogatták a Társaságot. Külön hálás köszönetünket fejezzük ki fő támogatóknak, a Magyar Kultúra Alapítványnak, dr. Koncz Gábor igazgató úrnak kiemelkedő támogatásáért. Ezt az alkalmat ragadom meg, hogy október 23-án, nemzeti ünnepünkön a köztársasági elnök által adományozott a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetéséhez valamennyiünk nevében szívből gratuláljak neki.

Társaságunknak, a vezetőségnek az elmúlt ciklusban az elmondottakat sikerült megvalósítani. Az adott körülmények és lehetőségek alapján igyekeztünk munkánkat lelkiismeretesen végezni.

A mai tisztújító közgyűléshez szükséges jelölőbizottságot már a múlt év október 28-án megtartott kibővített választmányi ülésen megválasztottuk. A jelölőbizottság elnöke dr. Bolvári Takács Gábor, tagjai Dobay Béla és dr. Tusnády László. Az új vezetőség megválasztásához várjuk a jelölőbizottság javaslatát.

A jövőt illetően szeretném még elmondani, hogy a közgyűlésen megfogalmazott feladatainkat a következő években is legjobb tudásunk szerint folytatjuk. Fontosnak tartjuk a kutatásra ösztönzést és a publikációs lehetőség biztosítását. Ennek érdekében rendszeresen megtartjuk felolvasó üléseinket és megjelentetjük kiadványainkat. A társaság működéséhez szükséges anyagi fedezet megteremtésére törekszünk. Javasolom, hogy az aktív tagok 1000 Ft, a nyugdíjasok és a diákok 500 Ft tagdíjat fizessenek évente. Tervezzük a fiatalok bevonását a társasági munkába. A hazai és külföldi kapcsolatok kiépítéséhez az internet lehetőségeit is felhasználjuk.

A jövő évben ünnepli a Magyar Comenius Társaság fennállásának negyedszázados évfordulóját. A jubileum alkalmából nyáron emlékülést, ősszel pedig „Comenius és Európa” címmel felolvasó ülést tartunk. Várjuk jelentkezésüket!

A Comenius Társaság újjáválasztott vezetőségének néhány tagja

Az első sorban balról: Poremba Ferencné a számvizsgáló bizottság tagja,
dr. Földy Ferenc elnök, dr. R. Várkonyi Ágnes díszelnök, dr. Koncz Gábor alelnök;
a hátsó sorban balról: Kiss Ferenc titkár, dr. Gönczy Ákos jegyző, Pocsainé dr. Eperjesi
Eszter választmányi tag, dr. Tamás Edit elnökségi tag

Dr. R. Várkonyi Ágnes átveszi a díszelnöki oklevelet
dr. Földy Ferenc elnöktől és dr. Koncz Gábor alelnöktől 2010. november 10-én

**A Magyar Comenius Társaság 2010. november 10-én
megválasztott vezetői**

A z e l n ö k s é g :

Díszelnök: Dr. R. Várkonyi Ágnes
Elnök: Dr. Földy Ferenc
Alelnökök: Dr. Hegedűs László
Dr. Koncz Gábor
Titkár: Kiss Ferenc
Jegyző: Dr. Gönczy Ákos
Pénztáros: Dr. Nagy György
Tagok: Dr. Győri István
Dr. Ösz Ferenc
Dr. Tamás Edit

A v á l a s z t m á n y t a g j a i :

Dr. Benő Kálmán
Dr. Bodosi Béla
Dr. Bolvári-Takács Gábor
Dr. Csorba Csaba
Dr. Dienes Dénes
Dr. Éles Csaba
Dr. Horváth Márton
Dr. Kováts Dániel
Pocsainé dr. Eperjesi Eszter
Dr. Szabó József
Dr. Ugrai János
Dr. Varga Gábor

A s z á m v i z s g á l ó b i z o t t s á g :

Nagy László (elnök)
Feróné Komolay Anikó
Poremba Ferencné

FÖLDY FERENC

Comenius Napok Csehországban

A Prágai Magyar Kulturális Központ és a Magyar Köztársaság prágai nagykövetsége 2011. május 10-én és 11-én „Comenius és Magyarország” címmel rendezvényt szervezett Uhersky Brodban és Prágában. Hazánkat Sárospatakról dr. Hörcsik Richárd országgyűlési képviselő, dr. Szabó Rita alpolgármester és dr. Földy Ferenc, a Magyar Comenius Társaság elnöke képviselte. (Képünkön dr. Szőke László nagykövettel.)

A delegációhoz csatlakozott *dr. Szőke László*, Magyarország prágai nagykövete is, aki köszöntő beszédében kiemelte, hogy Comenius Morvaország híres fia, a cseh kultúra egyik legnagyobb hatású képviselője, fontos kapcsolódási pont, kötőelem Magyarország és a Cseh Köztársaság között. Személye jelképes: megtestesíti azt a kulturális cserét, melyet országaink ezer éven át egymás közvetlen szomszédaiként folytat-

tak, most pedig tovább viszik azt. Sárospatak, melyet Bodrog-parti Athénnek is neveztek, régi bástyája a magyarországi protestantizmusnak, fellegvára a magyar nyelvnek és művelődésnek. Az, hogy Európa kulturális térképére is felkerült, nem kis részben Comeniusnak köszönhető.

Ezt követően *G. Kovács László* budapesti történész tartott cseh nyelven előadást Comenius magyarországi életéről, munkásságáról. Sárospatakon csupán négy évet töltött el, mégis a legtermékenyebb időszak volt ez.

A 25 éves Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* című kiadványsorozatának eddig megjelent köteteit a Társaság elnöke Prága és Uhersky Brod Komenský-múzeumai igazgatóinak adta át. Mindkét városban szívélyesen fogadták a delegációt. Bízunk abban, hogy a kapcsolatfelvételnél lesz folytatása.

Velvyslanectví Maďarska v ČR
Pedagogické muzeum J. A. Komenského
a Maďarské kulturní středisko v Praze
Vás srdečně zvu
na přednášku
„J. A. KOMENSKÝ A MAĎARSKO“
ve středu 11. května v 17,00
Místo konání:
Pedagogické muzeum J. A. Komenského
Valdštejnská 20, Praha 1
„Byla to krátká, leč zásadní kapitola české-maďarských vztahů“.
Přednášku o působení J. A. Komenského v maďarském Sárospataku
(v českém jazyce) má budapešťský historik a překladatel László G. Kovács.
Po přednášce vystoupí soubor lidového tance Bodrog ze Sárospataku
Akce se koná v rámci maďarského představenství
v Radě EU, pod záštitou velvyslanectví Maďarska.
Prostředím pořadíte účast na tel.: 224 222 42-1 do 3.3.2011

Uherský Brodban (Magyarbród), Comenius szobra előtt

KOVÁTS DÁNIEL

Szerzői mutató
a *Bibliotheca Comeniana* 1–15. köteteihez

E mutatóban kiadványsorozatunk szerzőit betűrendben szerepeltetjük, azon belül az írásaik címét a megjelenés időrendjében közöljük. A félkövérrel szedett római szám a kötetre utal, arab számok jelzik a közlemények kezdő és záró oldalszámát. Az egyes kötetek megjelenési éve: **I:** 1986. **II:** 1988. **III:** 1990. **IV:** 1992. **V:** 1994. **VI:** 1997. **VII:** 1999. **VIII:** 1999. **IX:** 2002. **X:** 2003. **XI:** 2004. **XII:** 2006. **XIII:** 2008. **XIV:** 2009. **XV:** 2011.

Aknay János:

– Sárospatak képekben. **XV.** 193-195.

Bajkó Mátyás:

– Comenius korának erdélyi iskolakultúrája. **V.** 64-68.

– Kollégium és tanítóképzés. **VI.** 183-186.

Bakos József:

– A comeniusi örökség időszerűségének néhány kérdéséről. **III.** 78-85.

– Comenius és a magyarok. **V.** 30-33. **X.** 274-280.

– A *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarum* pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről. **VII.** 275-279.

– Comenius *Tirolciniuma*. **VII.** 281-288. **X.** 350-359.

Bárány István:

– Köszöntő. **IX.** 239.

Benda Kálmán:

– Megnyitó. **V.** 9.

Benke György:

– I. Rákóczi György és a Biblia. **VIII.** 67-70.

– Zárszó. **VIII.** 117.

- Diákélet Sárospatakon a XIX. század végén egy diák leveleinek a tükrében. **IX.** 165-170.
- Comenius a kultúráról és a civilizációról. **XII.** 67-71.
- A lévita tanító. **XIV.** 103-107.
- Keresztyén, értékalapú oktatás. **XV.** 111-115.

Benő Kálmán:

- Dr. Simon Gyula (1917–1989). **XI.** 105-110.

Bodosi Béla:

- Comenius és Apáczai. **IX.** 69-78. **X.** 255-265.
- Dr. Bakos József (1912–1997). **XI.** 57-62.

Bolvári Takács Gábor:

- Bolvári Zoltán, a zenepedagógus (1908-1993). **VIII.** 129-146.
- Módszertani szempontok a pataki öregdiák mozgalom történetének kutatásához. **IX.** 199-205.
- Dr. Makkai László (1914–1989). **XI.** 85-90.
- A művészeti felsőoktatás szervezeti átalakulása. Fejlődéstörténeti vázlat. **XIII.** 161-169.
- Szempontok a *Sárospataki Iskola* történetének kutatásához. **XIV.** 191-198.
- Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez. **XIV.** 203-208.
- Közéleti személyiségek pataki diákemlékei. **XV.** 127-136.
- Király István, a tudós és politikus (1921–1989). **XV.** 155-159.

Bölcskei Gusztáv:

- Comenius teológiája. **V.** 46-49.

Breznayánszky László:

- Dr. Bajkó Mátyás (1925–1999). **XI.** 51-56.

Comenius, Johannes Amos:

- Orbis Pictus, in Hungaricum et Germanicum translatus et hic ibive emendatus. **I.** 1-67.
- A lelki tehetségek kiműveléséről. (Fordította Ollé István.) **II.** 7-43.
- De Vocatione in Hungariam brevis narratiuncula. **III.** 9-14.
- A Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése. (Fordította Gulyás József.) **III.** 15-21.
- Pampaedia. A „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum” IV. része. (Fordította: Bollók János.) **IV.** 9-125.
- Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium. A Vestibulum és a Janua Lucidarium. (Az eredeti latin szöveg és magyar fordítása Bollók Jánostól.) **VII.** 7-24.
- Artificii legendi et scribendi Tirocinium. Az írás és olvasás alapelemei. (Az eredeti latin szöveg és magyar fordítása Bollók Jánostól.) **VII.** 25-72.
- Schola Ludus. Az iskola mint játékszín. (Az eredeti latin szöveg és magyar fordítása Bollók Jánostól.) **VII.** 73-272.

- A családi iskola eszméje. (A *Didactica magna* XXVIII. fejezete. Dezső Lajos fordításában) **VIII.** 9-12.
- Az anyanyelvi iskola, vagyis népiskola eszméje. (A *Didactica magna* XXIX. fejezete Dezső Lajos fordításában.) **VIII.** 13-17.
- A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről. (1650. nov. 26-án tartott beszéd. Dezső Lajos fordítása.) **VIII.** 19-26.
- Búcsúbeszéde 1654. június 2-án. (Fordította Dezső Lajos.) **VIII.** 27-38.
- *Continuatio Admonitionis Fraternalis de temperando Charitate zelo*. A testvéri intelem folytatása a vetélkedés szeretettel való mérsékléséről. (Az eredeti latin szöveg és magyar fordítása Ösz Ferentől.) **IX.** 10-35.
- A *Vestibulum* előszava. (Fordította Gulyás József.) **IX.** 39-44.
- A latin nyelv Vestibulumából való gyakorlatok végzéséről a tanítókhoz való intézés. (Fordította Gulyás József.) **IX.** 45-48.
- Nagy Oktatástana. VI., IX. és X. fejezet. (Fordította Dezső Lajos.) **X.** 9-20.
- Pampaedia. I-IV. fejezet. (Fordította Bollók János.) **X.** 21-74.
- Nagy Oktatástana. XXIX. fejezet. (Fordította Dezső Lajos.) **X.** 77-82.
- Pampaedia. V. és VII. fejezet. (Fordította Bollók János.) **X.** 83-124.
- A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről. (Fordította Dezső Lajos.) **X.** 125-134.
- A lelki tehetségek kiműveléséről. (Fordította Ollé István.) **X.** 137-168.
- Nagy Oktatástana. XXVI. és XX. fejezet. (Fordította Dezső Lajos.) **X.** 169-180.
- Tirocinium. (Fordította Bollók János.) **X.** 181-207.
- *Schola Ludus*: Játzó Iskola. Az iskola az élet előjátéka. (Fordította Bollók János.) **X.** 209-218.
- *Vestibulum*: Előcsarnok. Előszó. A latin nyelv tanításának nyelvgyakorlási eljárása. (Fordította Gulyás József.) **X.** 219-230.
- Búcsúbeszéde, 1654. június 2-án. (Fordította Dezső Lajos.) **X.** 376-390.
- *Nyolc vers*. (Fordította Martinák János.) **XV.** 59-66.

Czinke Ferenc:

- Művészeti gyökereim Patakon indultak. **VI.** 201-207.

Csajka Imre:

- Comenius és a pataki testkultúra. **VI.** 83-85.

Csongrády Béla:

- Comenius és Madách. **IX.** 79-82.

Csorba Csaba:

- Az írásbeliség helye és szerepe Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján. **VI.** 117-123.
- Comenius *Schola Ludusa*. **VII.** 289-294.

Deák Gábor:

- Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban. **VI.** 139-160.

- A gyermek pedagógia szempontú megismerési módjai és lehetőségei. (A Gyermeklélektani Állomásokra emlékezve). **VI.** 173-178.

Demjén István:

- Comenius hatása a Sajó-Hernád közti református iskolákra. **V.** 69-74.
- Oktatási lehetőségek az edelényi járás iskoláiban 1945-ben. **VI.** 167-171.
- „Mindent Pataknak köszönhetek.” (Joó Vendel néptanító visszaemlékezéseiből.) **VI.** 195-199.
- 95 éve alakult meg a Nyomorék Gyermekek Otthona Magyarországon. **VIII.** 167-170.
- Comenius és a Patak környéki református iskolák. **IX.** 107-115.
- A Magyar Comenius Társaság és a művelődéstörténeti kutatása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. **IX.** 240-243.
- A népiskolai oktatás helyzete az edelényi járásban 1945-ben. **XII.** 187-199.

Dienes Dénes:

- I. Rákóczi György és a cseh-morva atyafiak. **VIII.** 75-80.
- A sárospataki kollégium az elüldözés előtti évtizedben. **IX.** 149-155.
- Szegedi Kis István és Szilvásújfalvi Anderko Imre. **XII.** 23-33.
- A hazai iskolázás helyzetének kritikája az 1669-es pataki zsinat tükrében. **XIV.** 73-82.

Dobay Béla:

- A mi Comeniusunk. (Emlékbeszéd.) **V.** 98-100.
- Tanúságtétel Comenius magyar származásáról. **IX.** 103-106.
- A Nagykapos és Sárospatak közti összekötő kapocs: Erdélyi János. **XII.** 201-210.

Dömötör Ákos:

- Comenius erkölcsi szabályai és továbbélésük. **V.** 89-92.

Dukkon Ágnes:

- Comenius nyelvtanítási módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin–angol nyelvkönyvében. **VI.** 53-60.

Ecsedi Zoltán:

- Száztíz éve született Ecsedi Lajos (1899-1975). **XIV.** 181-183.

Egressy Mária:

- Nevelt: Egressy Lajos. **XIV.** 173-180.

Éles Csaba:

- Reneszánsz, humanizmus és reformáció: kontrasztok és korrespondenciák. **XII.** 9-22.
- Comenius és az ókor szellemi öröksége. **XIV.** 13-27.

Faragó Lajos:

- Visszaemlékezés a Sárospataki Felsőfokú Tanítóképző Intézetben töltött diákéveimre. **VI.** 225-229.

Fazekas Balogh István:

- Mladonyiczky Béla (1936–1995). **XV.** 181-186.

Fehér Erzsébet:

- Comenius magatartás-szabályzatának hazai utóélete (*Praecepta Morum* 1653-1791). **III.** 126-135.
- Az *Orbis Pictus* magyarországi kiadásai. **V.** 93-95.
- Főiskolánk történetéből. (Részletek a most megjelent kötetből.) **VI.** 237-242.
- Kant és Fichte a XIX. század eleji népiskolában. (Egy pedagógiai szakkönyv sárospataki recenziója 1809-ből.) **IX.** 157-163.

Fehér József:

- Miért „szent” a széphalmi Mester? (Költő-utódok Kazinczy sírjánál.) **XIII.** 105-109.
- Tessedik széphalmi akácfa. **XIV.** 265-270.

Fenyő Imre:

- *Didactica Magna*: Comenius karteziánus meditációi (Egy létre nem jött antropológiai dialógus rekonstrukciója.) **IX.** 57-64.

Ferenczi Gyula [Fodor László társszerzővel]:

- Comenius oktatáselmélete és a rendszerelméleti didaktika alapvető paradigmái. **V.** 60-63.

Ficsor Miklós:

- Volt iskolához. (150 éves az önálló tanítóképző Sárospatakon.) [Vers.] **XIII.** 67-68.

Fodor László [Ferenczi Gyula társszerzővel]:

- Comenius oktatáselmélete és a rendszerelméleti didaktika alapvető paradigmái. **V.** 60-63.

Földházi István:

- Dr. Demjén István (1933–208). **XV.** 175-180.

Földy Ferenc:

- Koszorúzási beszéd. **V.** 97.
- Comenius panszofikus iskolája Sárospatakon. **V.** 131-135.
- Beszámoló a Magyar Comenius Társaság munkájáról (1986-1992.) **V.** 153-154.
- A sárospataki tanítóképzés diák- és tanárszemmel. **VI.** 219-223.
- A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete. **VIII.** 185.
- Comenius természetszemlélete az *Orbis Pictus* tükrében. **IX.** 65-67.
- Tizenöt éves a Magyar Comenius Társaság. **IX.** 244-249.
- Előszó. **XI.** 5-6.
- Kődöböcz József (1913–2003). **XI.** 77-83.
- A Magyar Comenius Társaság munkája 2001 és 2004 között. **XI.** 131-136.
- Előszó. **XII.** 5-6.

- Húszéves a Magyar Comenius Társaság. Rendezvények és kiadványok, 1986-2006. **XII.** 229-234.
- Előszó. **XIII.** 5-6.
- 415 éve született névadónk, Comenius. **XIII.** 27-29.
- A Magyar Comenius Társaság munkája 2005 és 2007 között. **XIII.** 209-212.
- Előszó. **XIV.** 5-6.
- Előszó. **XV.** 5-7.
- Czinke Ferenc (1926–2000). **XV.** 161-163.
- Huszár István (1927–2010). **XV.** 165-167.
- A Magyar Comenius Társaság munkája 2005-2010. **XV.** 199-205.
- Comenius Napok Csehországban. **XV.** 207-208..

Földy Krisztina Lilla:

- Kardoss Béla (1903–1987). **XI.** 71-75.
- Pataki évek, pataki versek. A 100 éve született Képes Géza és Sárospatak. **XIV.** 161-172.

Fráter Margit:

- A Sárospataki Református Tanítóképző Intézet Dolgozók Tanítóképzője. **VI.** 215-218.

Füle Sándor:

- A lelki tehetségek kiművelése a sárospataki tanítóképzőben – ahogy egy szakfelügyelő látta. **VI.** 231-235.
- Az egész életen át tartó tanulás elmélete Comeniustól napjainkig. **XI.** 39-44.
- Dr. Ravasz János (1915–2004). **XI.** 101-104.

Gáll József:

- Adalékok a sárospataki szakképzés történetéhez. **IX.** 195-198.

Gönczy Zoltán:

- Időszerű pedagógiai gondolatok Comenius „Pampaedia” című művében. **IX.** 83-88.

Győri István:

- Szentimrei Mihály (1924–1999). **XI.** 111-115.
- A Sárospataki Kollégium cseh-morva missziója. **XII.** 97-104.
- Comenius, a nyelvművelő. **XIII.** 45-54.

Halászi Aladár:

- Comenius és az utilitarizmus. **IX.** 51-56.
- Comenius didaktikai felfogásának érvényesülése a gyakorlatban. **IX.** 89-93.
- Comenius kulcsszavai. **XI.** 35-38.
- Comenius szövegalkotási elvei és gyakorlata. **XII.** 53-66.
- A tanulói tevékenység főbb formái Comenius korában. **XII.** 83-95.
- Comenius hivatkozásai. **XIII.** 31-44.
- Comenius esztétikai értékrendje. **XIV.** 61-71.

- A „hanglító” művész, pedagógus. (Bolvári Zoltán 1908–1993). **XIV.** 153–159.
- Comenius műveltségének népi elemei. **XV.** 41–52.
- Pataki trialógus. **XV.** 67–75.

Harsányi Ádám:

- Dr. Harsányi László (1909–1981) emlékezete. **XV.** 187–188.

Harsányi István:

- A tehetségvédelem gondolata Comenius pedagógiai rendszerében. **III.** 103–116.
X. 339–349.

Hegedűs László:

- Intézetünk 140 éves. (Megnyitó az 1997. nov. 3-i emlékülésen). **VI.** 181–182.
- Interaktív módszerek a gyermekpedagógusok képzésében. **VI.** 277–281.

Hodossy Gyula:

- A szlovákiai magyar értelmiség felelőssége. **XIII.** 197–205.

Hörcsik Richárd:

- Comenius és az észak-magyarországi cseh-morva emigráció. **III.** 145–154.
- Comenius és Sárospatak. **V.** 34–39.
- Új könyv Sárospatakról. [Tanulmányok Sárospatak múltjából. Részletek az előszóból.] **XIII.** 217–218.

Huszár István:

- Sokoldalúság – a személyiség nevelése. **VI.** 209–213.
- Dr. Zibolen Endre (1914–2004). **XI.** 123–128.

Jósvainé Dankó Katalin:

- Sárospatak Comenius korában. **V.** 40–45.

Kántor Sándorné:

- Dr. Harsányi László életrajzi vázlata. **XV.** 189–191.

Kelemen Elemér:

- Comenius: Pampaedia. Előszó. **IV.** 5–8.

Képes Géza:

- Versek Comeniusról. **VIII.** 51–56.

Kézi Erzsébet:

- „...az igazság vájja a maga útját”. Klebelsberg Kunó igazsága. **XII.** 173–180.
- Nyelvoktatás a reneszánsz korában. **XV.** 85–92.

Kiss Endre József:

- Kazinczy Ferenc könyvei Sárospatakon. **XIV.** 259–264.
- Comeniusról magyar szemmel. **XV.** 19–39.

Kiss Ferenc:

- A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete. **XIII.** 213.
- Emlékezés Várkonyi Hildebrand Dezsőre. **XIV.** 109–115.

– Dr. Komlósi Sándor (1920–2007). **XV.** 143-144.

Komáromy Sándor:

– Hagyomány és modernség a XVIII-XIX. századi kéziratos diákköltészetben. **VI.** 133-137.

– 150 éves az önálló sárospataki tanítóképzés. **XIII.** 61-66.

Komlósi Sándor:

– A gyöngyösi református népiskola történetének áttekintése. **VIII.** 147-158.

Koncz Endre:

– A Kecskeméti Állami Parasztfőiskola története 1946-1949. **IX.** 191-194.

Koncz Gábor:

– Dr. Maller Sándor (1917–2001). **XI.** 91-99.

– Magyar EU-tópiák. **XII.** 113-118.

– Nemzeti kulturális stratégia. **XII.** 211-225.

– Sárospatak: a köszönő város. **XIII.** 89-102.

– Feladatokat adott: Dr. Harsányi István (1908-2002) emlékezete. **XIV.** 141-152.

– Comenius és a múzsák. **XV.** 93-95.

Koncz Péter:

– A sárospataki Kalajka-sétány ökológiai terve. **XIII.** 75-88.

Koncz Sándor:

– Comenius teológiája. **III.** 86-102.

– Kálvin magyar kutatója: Dr. Nagy Barna emlékezete. **XIV.** 117-130.

Kornyané Szoboszlai Ágnes:

– Nyárád és Patak. (Egy kis falu és a nagy főiskola kapcsolatáról.) **XII.** 161-172.

– Kun Bertalan püspök retorikai elmélete és gyakorlata. **XIV.** 91-102.

– Egy másik Kazinczy: Kazinczy Gábor. **XV.** 99-110.

– A finn kultúra iránti érdeklődés Sárospatakon. **XV.** 117-126.

Kováts Dániel:

– A nyelvkérdés a pataki kollégiumban a XVIII. és XIX. század fordulóján. **VI.** 125-131.

– Újszászy Kálmán falunevelési koncepciója. **VI.** 161-166.

– Árvay József ürügyén. (Könyvajánló szavak.) **VI.** 249-250.

– I. Rákóczi György alakja a szépirodalomban: **VIII.** 81-98.

– Értékek és gondok napjaink nyelvi kommunikációjában. **IX.** 207-212.

– Dr. Újszászy Kálmán (1902–1994). **XI.** 117-122.

– Vázlatos áttekintés Comenius sárospataki utóéletéről és értékeléséről. **XII.** 105-111.

– Könyvajánló. Kódöböcz József: Életem. **XII.** 239-241.

– Szemere Miklós költői útja. **XIII.** 111-120.

– Dr. Szabó Lajos a néphagyomány szolgálatában. **XIV.** 131-136.

- Gondolatok a *Sárospataki Iskola* történeti kutatásának kezdeményezéséről. **XIV.** 199-202.
- Kazinczy Ferenc, az ember és az alkotó. **XIV.** 247-258.
- Barsi Ernő, a pataki örökség sáfára. **XV.** 137-142.
- Szerzői mutató a *Bibliotheca Comeniana* 1-15. kötetéhez. **XV.** 209-222.

Ködöböcz József:

- Előszó. **III.** 5-6.
- Comenius nyomában Magyarországon. **III.** 25-51.
- Jubileumi emlékezés. (Előszó.) **V.** 5-6.
- A diákváros Sárospatak és Comenius. (Köszöntő.) **V.** 10-11.
- Comenius sárospataki pedagógiai tevékenysége és annak elméleti alapjai. **V.** 103-130. **X.** 289-338.
- Előszó. **VI.** 5-6.
- Comenius-tanév Sárospatakon 1949-50-ben. (Előzmények és szervezési problémák.) **VI.** 87-100.
- A sárospataki tanítói szakképzés elindulása. **VI.** 187-194.
- Emlék Árvay Józsefnek. **VI.** 243-246.
- Előszó. **VII.** 5-6.
- Előszó. **VIII.** 5-6.
- Comenius fizetése Sárospatakon. **VIII.** 39-40.
- Dezső Lajos sárospataki tanítóképzős igazgató Comenius eszméinek érvényesítéséért. **VIII.** 41-45. **X.** 266-273.
- I. Rákóczi György és Sárospatak. (Bevezető.) **VIII.** 59-60.
- A mi I. Rákóczi Györgyünk. **VIII.** 99-102.
- Comenius pataki örökségének szolgálatában. (A Magyar Comenius Társaság alakuló ülésén elmondott beszéd.) **VIII.** 179-181.
- Beszámoló a Magyar Comenius Társaság munkájáról (1997/8). **VIII.** 183-184.
- A *Bibliotheca Comeniana* I-VIII. kötetének anyaga. (Bibliográfia és mutató.) **VIII.** 197-209.
- Előszó. **IX.** 5-7.
- Comenius pataki munkásságának hatóköre. (Megnyitó beszéd.) **IX.** 123-124.
- Sárospataki tiszteletadás Comeniusnak. (Kiállítási megnyitó.) **IX.** 125-127.
- Kettős magyar művelődéstörténeti évforduló 2001-ben Sárospatakon. (Megnyitó beszéd.) **IX.** 145-147.
- A Magyar Comenius Társaság működése és eredményei az 1998-2001. években. **IX.** 231-236.
- Pedagógiánk továbbfejlesztéséért. **X.** 5-6.
- Comenius öregkori visszaemlékezése életére, különös tekintettel a sárospataki évekre. **X.** 361-375.

Köpeczi Béla:

- Bevezetés. **II.** 5.
- A bujdosó fejedelem. **II.** 63-73.
- Comenius és a magyar művelődés. **V.** 12-15. **X.** 233-239.
- Zárszó. **V.** 96.
- A Magyar Comenius Társaság alapítása. **XI.** 47-49.
- Comenius mint szépiró. **XII.** 35-38.
- Voltaire a magyar történelemről: Rákóczitól Mária Teréziáig. **XII.** 121-124.

Kuklay Antal:

- Szent Erzsébet szülőföldjén. **XIII.** 9-16.

Ladányi Sándor:

- I. Rákóczi György, a református fejedelem. **VIII.** 61-65.

Lavotháné Jáger Katalin:

- Benedek Elek az Interneten. **XIV.** 271-278.

Lázár Sándor:

- Tanulási motiváció Comenius oktatási rendszerében. **V.** 57-59. **X.** 281-286.

Lőrinczy György:

- A négyszáz éves pataki diák. **XIII.** 55-59.

Maller Sándor:

- Comenius utópisztikus elgondolásai. **V.** 50-52.
- Comenius és Sárospatak. **VI.** 109-114. **XI.** 9-16.

Martinák János:

- Kísérlet Comenius filozófiájának megközelítésére. **XIV.** 31-60.
- Comenius, a költő. **XV.** 53-58.

Mészáros István:

- A Szalkai-kódex a magyar művelődéstörténetben. **IX.** 137-144.

Molnár László:

- Comenius: Orbis Pictus (en esperanto). **V.** 139-145.
- Comenius nézetei az univerzális és a magyar nyelvről. **IX.** 95-101.

Móré József:

- Emlékek a testnevelés és a sport sárospataki történetéből. (Kiállítási megnyitó beszéd.) **VI.** 251-254.

Nagy Barna:

- Tanévnyitó beszéd a sárospataki református főiskolában 1949. szeptember 11-én. **VI.** 101-108.

Nagy Géza:

- Adatok Karcsa népoktatásának történetéhez (1800-1914). **VIII.** 159-165.

Nagy Júlia:

- A Schola Ludus és a magyarországi református iskolai színjátékok. **VI.** 75-82.

Nagy László:

- Comenius európaisága és egyetemessége bélyegeken. **VIII.** 189-194.

Nagy László János:

- A comeniusi hagyományok ápolása Debrecenben. **III.** 155-159.

Novacká, Maria [Vaneková, Daniela társszerzővel]:

- Jan Amos Komenský hatása a műveltségre és kultúrára a XVII. században a mai Szlovákia területén. **V.** 75-79.

Nyiri Péter:

- Irányok a nyelvújítás küzdelmeiben. **XIV.** 231-246.

Ősz Ferenc:

- Comenius „önéletrajza”. **XI.** 17-34.
- Comenius és „a tudomány nyelve”. **XII.** 39-51.
- Könyvajánló. Comenius önmagáról. **XII.** 235-237.

Pap János:

- Mezőkövesd iskolatörténetének áttekintése és az iskolaügy mai gondjai. **VIII.** 171-175.
- Nevelési módszerek, nevelői egyéniségek a mezőkövesdi Szent László Gimnáziumban. **IX.** 177-190.
- Millenniumi kiadványok és írók Matyóföldön. **IX.** 223-227.
- Lukinich Ferenc és Várallyay Gyula művelődési munkásságának hatása Mezőkövesden. **XII.** 181-186.
- Benkóczy György a magyartanítás szolgálatában. **XIV.** 279-284.

Perhács János:

- Comenius elképzeléseinek megvalósítása az andragógiai képzésben. **V.** 53-56.

Péter Katalin:

- Comenius és a Rákócziak. **V.** 26-29.

Pocsainé Eperjesi Eszter:

- Az oskolamesterek jövedelme a XVII. században. **XII.** 125-135.
- A „Semmi partján”. Emlékezés Rácz István (1908-1998) fotóművészre, műfordítóra. **XIV.** 137-140.
- Dr. Takács Béla (1930-1997). **XV.** 169-174.

Porkoláb Albert:

- Társaságunk életéből. **II.** 75-76.

Pšenák, Jozef:

- Comenius és Bél Mátyás. **V.** 84-88.

Rádli Katalin:

- Új törekvések a tanítóképzésben. **VI.** 271-275.

Répászký Zoltán:

- A Mezőkövesdi Iskolatörténeti Gyűjtemény múltja, jelene, jövője. **IX.** 213-222.
- Képek a Mezőkövesd környékén élt szellemi nagyjaink életéből. **XIII.** 137-148.

Réthy Endréné:

- J. A. Comenius: *Egyetemes tanácskozás* c. munkájának didaktikai tanulságai. **III.** 117-125.

Sámsondi Kiss György:

- Társadalmi felelősségtudat az építészetben. **VI.** 283-285.

Simon Gyula:

- Comenius a magyar pedagógiában. **II.** 45-62. **X.** 240-254.

Sipos István:

- Barczafalvi Szabó Dávid munkásságáról. **XII.** 137-140.

Sóstói Pálné:

- Comenius gyermekszemlélete. **XII.** 73-81.

Szabó Árpád:

- Asztronómia a XV. század második felében. **IX.** 131-135.

Szabó Irén:

- Árpád-házi Szent Erzsébet jelenkori tisztelete Sárospatakon. **XIII.** 17-26.

Szabó Irma:

- Karácsony Sándor, a gondolkodó ember. **XIII.** 149-160.

Szabó József:

- Comenius *Gentis Felicitasa* és a Kárpát-medence népei. **VI.** 61-67.

Szathmáry Béla:

- Finkey Ferenc, a tudós tanár. **XIV.** 83-90.

Szecskó Károly:

- Bakos József Comenius-kutatásairól. **VIII.** 47-50.

Szentimrei Mihály:

- Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban. **III.** 136-144.
- Zárszámadás. **V.** 154.
- I. Rákóczi György és a pataki kollégium 17. századi törvényei. **VIII.** 71-74.

Szövényi Zsolt:

- A felsőoktatásról a Magyar Tudomány Napján. **VI.** 257-269.

Tamás Edit:

- Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén. **XII.** 141-160.

Tamás Erzsébet:

- A comeniusi hagyományok szellemében. **XIV.** 185-190.

Tamásné Gál Viola:

- Comenius sárospataki tartózkodásának befolyása a szlovákiai terület tanügye és műveltsége fejlődésre a 17. században. **V.** 80-83.

Tusnád László:

- Ősi gyökerek József Attila költészetében. **XIII.** 121-135.
- Anyanyelvünk közös kincsünk. **XIV.** 211-229.

Vaneková Daniela [Novacká, Maria társszerzővel]:

- Jan Amos Komenský hatása a műveltségre és kultúrára a XVII. században a mai Szlovákia területén. **V.** 75-79.

Varga Csaba:

- A metafizológia lehetősége. **XIII.** 171-196.

Varga Gábor:

- Adatok Kovács Lajos tanítóképzős igazgató életművéhez. **VIII.** 121-127.
- A Református Tanítók Lapja 1901-ben. **IX.** 171-176.

Várkonyi Ágnes, R.:

- Comenius és a vesztfáliai béke Európája. **V.** 16-25.
- Comenius, Zrínyi és a nemzetközi tájékoztatás (1663-1664). **VI.** 9-52.
- Erdély és a vesztfáliai béke. (I. Rákóczi György politikájához.) **VIII.** 103-116.
- Dr. Benda Kálmán (1913–1994). **XI.** 63-69.
- Comenius, a nemzetek tanítója. **XV.** 11-18.
- Köpeczi Béla (1921–2010). **XV.** 145-154.

Virágh Sándor:

- Ludwig Mooser mester és sárospataki orgonája. **XIII.** 69-74.
- Lorántffy Zsuzsanna Bibliája. **XIV.** 9-12.

Vozdvizenszkij Vagyim:

- Comenius keleti hatása. **XV.** 77-84.

Žbirková, Viera:

- A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius. **VI.** 69-73.
- J. A. Komenský és a taneszközök a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. **IX.** 117-122.

Közlemények a szerző feltüntetése nélkül:

- A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata. **II.** 77-82.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége. **II.** 83-84.
- Társaságunk tagjai. **II.** 85-88.
- Comenius-kutatás hazai helyzete és problémái. Egy Benda Kálmán által vezetett vitautlás összefoglalása. **III.** 55-77.
- Zusammenfassungen in deutscher Sprache. **III.** 163-175.

- Képek Comenius pataki emlékeiből. **III.** 179-204.
- A Magyar Comenius Társaság szervezeti és működési szabályzata. **V.** 149-152.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége. **V.** 155-156.
- Comenius and Hungarian Culture (Summary in English.) **V.** 159-175.
- Képek a rendezvényekről. **V.** 179-186.
- Képek, kották. **VI.** 288-293.
- Comenius and the School of Sárospatak. (Summary.) **VI.** 294-295.
- Comenius and the Hungarian School. (Summary. Fordította Füsti-Molnár Szilveszter.) **VII.** 295.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága. **VIII.** 187-188.
- Angol nyelvű tájékoztatás: From the past of Our Hungarian Culture. (Fordította Füsti-Molnár Szilveszter.) **VIII.** 211-212.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága. **IX.** 237-238.
- Comenius and the Hungarian Education. (English summary.) **IX.** 250.
- Az Országos Széchényi Könyvtár állományában található Comenius-művek jegyzéke. **X.** 391-398.
- A Magyar Comenius Társaság 1986-ban megválasztott vezetősége. **XI.** 50.
- A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata. **XI.** 137-141.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága. **XI.** 142-145.
- Summary (Angol nyelvű összefoglaló). **XI.** 146.
- Lelkeszi adattár a világhálón. **XII.** 238.
- A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága 2006-ban. **XII.** 243-246.
- A Magyar Comenius Társaság kitüntetettjei 1986–2006. **XIII.** 214-216.
- Sárospataki művelődési alapítványok. **XIII.** 219-220.
- Kultúránk új kincsháza: a Magyar Nyelv Múzeuma. **XIII.** 221.
- Honlapon a Magyar Comenius Társaság. **XIII.** 224. **XIV.** 285.
- A Magyar Comenius Társaság 2010-ben megválasztott vezetői. **XV.** 206.

A Magyar Comenius Társaság kiadványai és hírei 2012-től a
www.drkonczgabor.hu
 honlapon is olvashatók.

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
--------------------------	---

I. Névadónk emlékezete

DR. R. VÁRKONYI ÁGNES: Comenius, a nemzetek tanítója	11
KISS ENDRE JÓZSEF: Comeniusról magyar szemmel	19
HALÁSZI ALADÁR: Comenius műveltségének népi elemei	41
MARTINÁK JÁNOS: Comenius, a költő	53
COMENIUS: Nyolc vers (Martinák János fordításában)	59
HALÁSZI ALADÁR: Pataki dialógus	67
VOZDVIZSENSZKIJ VAGYIM: Comenius keleti hatása	77
DR. KÉZI ERZSÉBET: Nyelvoktatás a reneszánsz korában	85
DR. KONCZ GÁBOR: Comenius és a műzsák	93

II. Elődeink példája

KORNYÁNÉ DR. SZOBOSZLAY ÁGNES: Egy másik Kazinczy: Kazinczy Gábor	99
DR. BENKE GYÖRGY: Keresztyén, értékalapú oktatás	111
KORNYÁNÉ DR. SZOBOSZLAY ÁGNES: A finn kultúra iránti érdeklődés Sárospatakon	117

DR. BOLVÁRI TAKÁCS GÁBOR: Közéleti személyiségek pataki diákemlékei	127
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Barsi Ernő, a pataki örökség sáfára	137
KISS FERENC: Dr. Komlósi Sándor (1920–2007)	143
DR. R. VÁRKONYI ÁGNES: Dr. Köpeczi Béla (1921–2010)	145
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Dr. Király István, a tudós és politikus (1921–1989)	155
DR. FÖLDY FERENC: Czinke Ferenc (1926–2000)	161
DR. FÖLDY FERENC: Dr. Huszár István (1927–2010)	163
POCSAINÉ DR. EPERJESI ESZTER: Dr. Takács Béla (1930–1997)	167
FÖLDHÁZI ISTVÁN: Dr. Demjén István (1933–2008)	173
FAZEKAS BALOGH ISTVÁN: Mladonyiczky Béla (1936–1995)	179
DR. HARSÁNYI ÁDÁM: Dr. Harsányi László (1909–1981) emlékezete	185
DR. KÁNTOR SÁNDORNÉ: Dr. Harsányi László életrajzi vázlata	187
AKNAY JÁNOS: Sárospatak képekben	191

III. Társaságunk élete

DR. FÖLDY FERENC: A Magyar Comenius Társaság munkája 2005–2010	199
A Magyar Comenius Társaság vezetői	204
DR. FÖLDY FERENC: Comenius Napok Csehországban	205
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Szerzői mutató a <i>Bibliotheca Comeniana</i> 1–15. kötetéhez	209

A Magyar Comenius Társaság feladatának tekinti, hogy névadója eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a kutatási eredmények publikálására.

Társaságunk *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatának első kötete az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmása volt 1986-ban. A II. kötet 1988-ban a névadónak *A lelki tehetségek kiműveléséről* mondott beszédét adta közre, továbbá művelődéstörténeti írásokat közölt. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius íásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a *Tirociniumot*, a *Lucidariumot*, a *Schola Ludus* két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. 1999-ben adtuk ki sorozatunk VIII. kötetét is *Művelődésünk múltjából* címmel, s benne Comeniustól, Comeniusról, neveléstörténetünk néhány személyiségéről közöltünk dolgozatokat. 2002-ben a *Comenius és a hazai művelődés* című IX. kötetünkkel tovább bővítettük a magyarul olvasható Comenius-művek körét, s közöltük benne a Társaság felolvasóülésein elhangzott előadásokat. A sorozat X. kötetével gazdag tartalmú 400 oldalas szemelvénygyűjteményt adtunk az érdeklődők kezébe *Ködöböcz József* szerkesztésében *Comenius élő pedagógiai öröksége* címmel, amely kitűnő kézikönyvként használható Comenius érdemi megismeréséhez.

2004-ben arra emlékeztünk, hogy Comenius 450 évvel ezelőtt távozott Sárospatakról, s XI. kötetünkben a névadó méltatása mellett azokra az életutakra tekintettünk vissza, amelyek példát adnak számunkra a további munkához. XII. kötetünket 2006-ban a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulójának tiszteletére jelentettük meg *Comenius és az utókor* címmel, a 2005-ben és 2006-ban tartott felolvasóülések anyagával. A XIII. kötet *Comenius előtt és után*, a XIV. kötet *Comenius és Kazinczy szellemében* címmel ezek folytatásaként adott közre neveléstörténeti, irodalmi és közművelődési tárgyú dolgozatokat 2008-ban, illetve 2009-ben.

Sorozatunk új kötete a Magyar Comenius Társaság megalakulásának negyedszázados jubileuma alkalmából jelenik meg.